

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Εποπτεία:

Ανδρέας Παπασταύρου
Πρώτος Λειτουργός
Εκπαίδευσης

Συγγραφή:

Αγγελική Παντελίδου

† Κωνσταντία Χατζηκωστή

Στη συγγραφή των κεφαλαίων
που αναφέρονται στα ιστορικά
γεγονότα της περιόδου συνέβαλε
ο κ. Ιάκωβος Χρίστου

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Ευχαριστούμε θερμά για την παραχώρηση φωτογραφικού υλικού:

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και προσωπικά τον † Ανδρέα Μαλέκο, πρώην Προϊστάμενο στον τομέα της εκπαιδευτικής τεχνολογίας στο Π.Ι.

Το Συγκρότημα της Τράπεζας Κύπρου.

Το Τμήμα Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Συγκοινωνιών και Έργων.

Την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου.

Την Υπηρεσία Φιλοτελισμού του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Συγκοινωνιών και Έργων.

Τη Λαϊκή Κυπριακή Τράπεζα ΛΤΔ.

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄.

Ευχαριστούμε επίσης θερμά για την κατασκευή χαρτών και σχεδίων:

Το Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας του Υπουργείου Εσωτερικών.

Τον αρχιτέκτονα κ. Α. Φιλίππου.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζουμε στον κ. Ιάκωβο Χρίστου που συνέβαλε στη συγγραφή των ιστορικών γεγονότων της ενότητας.

Εικόνα εξωφύλλου:

Η ένθρονη Θεοτόκος με το Χριστό και τους Αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ, 1192, (τοιχογραφία από την εκκλησία της Παναγίας Ποδίθου στο Σινάορος, Σολέας)

Πρόλογος Α' έκδοσης

Η έκδοση αυτή αποτελεί συνέχεια της Αρχαίας Ιστορίας της Κύπρου και καλύπτει τη Βυζαντινή Περίοδο.

Έγινε προσπάθεια να παρουσιαστεί, έστω και αδρά, η βυζαντινή τέχνη ως το 12ο αι. Στόχος μας είναι η πρόκληση του ενδιαφέροντος των μαθητών για περαιτέρω μελέτη της βυζαντινής τέχνης που αποτελεί το ιερότερο τμήμα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Πιστεύουμε ότι με την κατάλληλη ταξινόμηση της ύλης, την ποικιλία των πηγών και των ασκήσεων και την πλούσια εικονογράφηση, προσφέρουμε ένα βιβλίο, το οποίο μπορεί να βοηθήσει τόσο στην επίτευξη των στόχων της Ιστορίας, όπως περιέχονται στο αναλυτικό πρόγραμμα, όσο και στην άσκηση της παρατηρητικότητας και της αυτενέργειας των μαθητών. Το εγχειρίδιο αυτό συμβάλλει επίσης στην καλλιέργεια της ικανότητας των μαθητών να προβληματίζονται, να συζητούν και να εκφέρουν κάποιες γνώμες αναφορικά με τα γεγονότα ή ερμηνείες, που δίνονται από αρχαιολόγους και μελετητές της Ιστορίας. Μπορεί να βοηθήσει, ακόμη, στην ορθή χρήση ιστορικών όρων και εννοιών.

Η ομάδα Ιστορίας της Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων πρόθυμα θα δεχτεί, από συναδέλφους που θα διδάξουν το βιβλίο, παρατηρήσεις ή εισηγήσεις, που θα ληφθούν σοβαρά υπόψη σε μια μελλοντική αναθεώρησή του.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά και να συγχαρώ για την εργασία τους τις κυρίες Αγγελική Παντελίδου και Κωνσταντία Χατζηκωστή που ανέλαβαν τη συγγραφή και έκδοση του βιβλίου, τον κύριο Ιάκωβο Χρίστου που συνεργάστηκε στη συγγραφή της δοκιμαστικής έκδοσης, τον επιθεωρητή κύριο Ανδρέα Παπασταύρου που είχε την εποπτεία, όπως επίσης και την Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων που ανέλαβε την έκδοση του βιβλίου.

Αντρέας Κ. Φυλακτού, δ.φ.,
Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ**

Β' Λυκείου

Α' έκδοση:	1991
Α' επανέκδοση:	1994
Β' επανέκδοση:	1996
Γ' επανέκδοση:	1998

Ανατύπωση 2014

Εκτύπωση: Ρένος Αγρότης & Υιός Λτδ

Τυπογραφική επιμέλεια: Αγγελική Παντελίδου
Κωνσταντία Χατζηκωστή

Πληκτρολόγηση: Σόφη Σωκράτους
Μαρίνα Άστρα-Ιωάννου

Ηλεκτρονική εκτέλεση εξωφύλλου και σελίδωση: Λουκάς Παπαντωνίου

Επιμέλεια σχεδίων: Σωτήρης Βασιλείου

Επιμέλεια εξωφύλλου: Σοφία Παναγιωτίδου

Επιμέλεια Β' επανέκδοσης: Γεωργία Κούμα

Επιμέλεια Γ' επανέκδοσης: Άρτεμις Αριστείδου

Μερική Αναθεώρηση: Σοφία Ιωάννου

I.S.B.N. 9963—0—4118—3

Στο εξώφυλλο χρησιμοποιήθηκε ανακυκλωμένο χαρτί σε ποσοστό τουλάχιστον 50%, προερχόμενο από διαχείριση απορριμμάτων χαρτιού. Το υπόλοιπο ποσοστό προέρχεται από υπεύθυνη διαχείριση δασών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ _____	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ _____	3
ΠΡΩΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ - ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ _____	4 - 25
Το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας _____	4 - 10
Διοίκηση - Κοινωνία - Οικονομία - Πνευματική ζωή _____	11 - 13
Βυζαντινή τέχνη _____	14 - 24
Γενική εισαγωγή _____	14 - 16
Η Παλαιοχριστιανική - Πρωτοβυζαντινή περίοδος _____	16 - 24
Ερωτήσεις - Ασκήσεις _____	25
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ _____	26 - 45
Ιστορικά γεγονότα _____	26 - 38
Εκκλησία - Μοναχικός βίος - Τέχνη _____	38 - 44
Ερωτήσεις _____	45
ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ _____	46 - 81
Ιστορικά γεγονότα _____	46 - 53
Οικονομία - Κοινωνία _____	54 - 55
Τέχνη _____	56 - 75
Εκκλησία - Πνευματική ζωή _____	76 - 80
Ερωτήσεις _____	81
Βιβλιογραφία _____	82 - 83

ΠΗΓΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ - ΧΑΡΤΩΝ - ΣΧΕΔΙΩΝ

- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου (φωτογράφιση Α. Μαλέκου): σσ. 5, 13, 22, 23, 41, 43, 52, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 77 και εικόνα εξωφύλλου.
- Αρχείο διαφανειών του Συγκροτήματος της Τράπεζας Κύπρου: σσ. 11, 12 (εικ. 1, 2), 17, 24, 43, 71, 73
- Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας του Υπουργείου Εσωτερικών: σσ. 6, 27, 32, 49
- Τμήμα Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Συγκοινωνιών και Έργων: σσ. 17, 18, 19, 75
- Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου: σσ. 8, 9, 10
- Υπηρεσία Φιλοτελισμού του Τμήματος Ταχυδρομικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Συγκοινωνιών και Έργων: σσ. 21, 58, 81
- Αρχείο Α. Μαλέκου: σσ. 28, 60, 70, 80
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: σσ. 31, 35, 39, 47
- Ημερολόγιο Λαϊκής Τράπεζας 1989: σσ. 59, 62
- Βυζαντινό Μουσείο Πολιτιστικού Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄: σ. 72
- Στυλιανού, Α. και Ι., Οι Θησαυροί της Λαμπύσης: σ. 16
- Α. Φιλίππου. Ι + Α Φιλίππου, Αρχιτέκτονες: σ. 44
- Ζακ Ιακωβίδης: σ. 58
- Αρχείο Παπαστυλιανού: σ. 57

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

4ος - 12ος αι. μ.Χ.

ΠΡΩΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ-ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

4ος αι. - 7ος αι. μ.Χ.

- 395 Η Κύπρος τμήμα του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους.
Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου.
- 488 Προνόμια Αρχιεπισκόπου από τον αυτοκράτορα Ζήνωνα.
Τέχνη: Κοιμητήρια - βασιλικές - ψηφιδωτές διακοσμήσεις - μικροτεχνία

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ

7ος - 10ος αι. μ.Χ.

- 648/9 Πρώτη επιδρομή Μοαβία
Καθεστώς ουδετερότητας
- 691-699 Μετοικεσία Κυπρίων
- 726-843 Εικονομαχία
- 965 Επανάσταση της Κύπρου στη Βυζαντινή αυτοκρατορία από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά. Απαλλαγή της Κύπρου από τις αραβικές επιδρομές

ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

10ος - 12ος αι. μ.Χ.

- Αποστασίες διοικητών
Σταυροφορίες
- 1185 Ισαάκιος Κομνηνός ανεξάρτητος ηγεμόνας
Ακμή Τέχνης: Ναοί - μοναστήρια - κάστρα - τοιχογραφίες - εικόνες- χειρόγραφα.
- 1191 Κατάληψη της Κύπρου από τον Άγγλο βασιλιά Ριχάρδο Γ' Λεοντόκαρδο. Πώληση της Κύπρου στους Ναΐτες.
- 1192 Πώληση της Κύπρου στον Γκυ ντε Λουζινιάν.

Εισαγωγή

Η μεταφορά της πρωτεύουσας του Ρωμαϊκού κράτους από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη το 330 μ.Χ. ήταν γεγονός κοσμοϊστορικής σημασίας, που αποτέλεσε, κατά τη γνώμη πολλών μελετητών, την αρχή της Βυζαντινής ιστορίας. Μετά το θάνατο του Μεγάλου Θεοδοσίου (395), το Ρωμαϊκό κράτος μοιράστηκε σε Ανατολικό και Δυτικό. Το Ανατολικό τμήμα του Ρωμαϊκού κράτους, με πρωτεύουσα την Κων/πολη, θα εξελληνιστεί, θα εκχριστιανιστεί και θ' αποτελέσει, για χίλια περίπου χρόνια, το προπύργιο του Χριστιανισμού στην Ανατολή. Η Κύπρος από τον 4ο αι. ανήκε στο Ανατολικό Ρωμαϊκό κράτος, στη Βυζαντινή δηλαδή αυτοκρατορία, ως το 12ο αι. Οι περίοδοι της Βυζαντινής Ιστορίας της Κύπρου είναι:

Πρωτοχριστιανική - Πρωτοβυζαντινή περίοδος 4ος - 7ος αι. μ.Χ.

Η Εκκλησία της Κύπρου, μετά από αγώνες, κατόρθωσε να διατηρήσει το αυτοκέφαλό της και ν' αναπτύξει σημαντική δράση.

Οι βασιλικές, τα θαυμάσια ψηφιδωτά και τα έργα αργυροχοΐας και χρυσοχοΐας μαρτυρούν την υψηλή στάθμη πολιτισμού, στην οποία έφθασε το νησί την εποχή αυτή.

Περίοδος των Αραβικών Επιδρομών 7ος - 10ος αι. μ.Χ.

Οι αραβικές επιδρομές που άρχισαν από τα μέσα του 7ου αι. διάρκεσαν πάνω από 300 χρόνια ως την επανένταξη του νησιού στη Βυζαντινή αυτοκρατορία από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά και είχαν ολέθριες συνέπειες για το νησί. Η Κύπρος, εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούσαν κατά την περίοδο αυτή, έμεινε μακριά από τις σφοδρές διαμάχες μεταξύ εικονομάχων και εικονολατρών που συγκλόνισαν το Βυζάντιο κατά την Εικονομαχία. Γι' αυτό, ανενόχλητη από τη μανία των εικονοκλαστών έμεινε προσηλωμένη στην προσκύνηση των εικόνων.

Κυρίως Βυζαντινή περίοδος 10ος - 12ος αι.

Τα σοβαρά εσωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε το Βυζάντιο τον 11ο αι. είχαν ως αποτέλεσμα την αποστασία διοικητών της Κύπρου και την προσπάθεια ανεξαρτητοποίησής τους. Μοιραία υπήρξε η αποστασία του Ισαάκιου Κομνηνού. Αυτός ανακηρύχτηκε με δόλο διοικητής της Κύπρου και έγινε αιτία ν' αποκοπεί το νησί από το Βυζαντινό κορμό, γεγονός που είχε τραγικές συνέπειες για το μέλλον της Κύπρου.

Κατά την περίοδο των Σταυροφοριών η Κύπρος γνώρισε επιδρομές και λεηλασίες από τους σταυροφόρους. Κατά την Γ' σταυροφορία το νησί καταλαμβάνεται από το Ριχάρδο το Λεοντόκαρδο της Αγγλίας (1191), που θα το πουλήσει στους Ναΐτες και αυτοί, με τη σειρά τους, στους Φράγκους.

Η Βυζαντινή τέχνη, κυρίως η αρχιτεκτονική και η ζωγραφική, γνωρίζει εξαιρετική ανάπτυξη, στα τέλη του 11ου και μέσα στο 12ο αι.

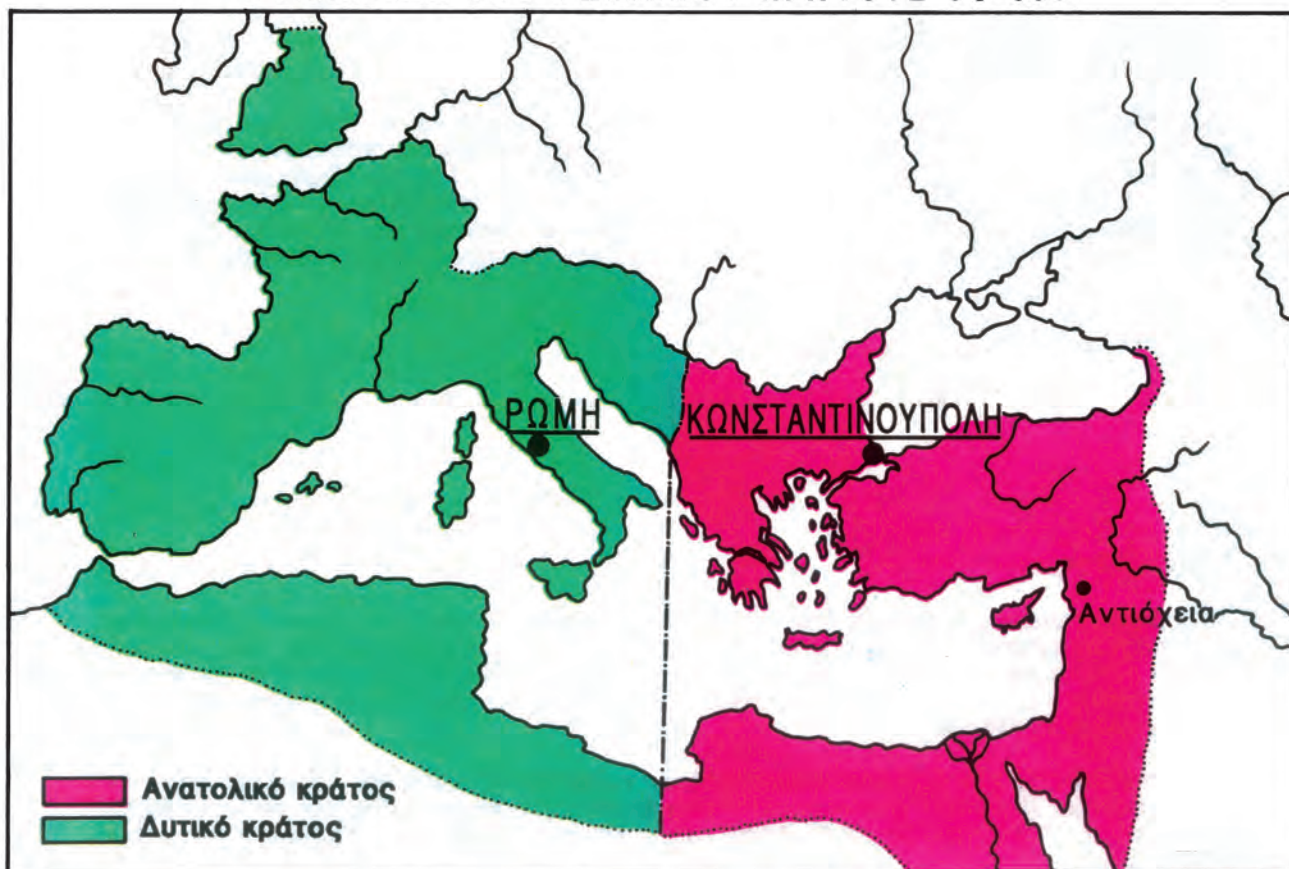
ΠΡΩΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 4ος - 7ος αι. μ.Χ.

Το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας

*Η Κύπρος τμήμα
του Ανατολικού
Ρωμαϊκού κράτους*

Από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου, η Κύπρος είχε περιληφθεί στη διοίκηση της Ανατολής, της οποίας πρωτεύουσα ήταν η Αντιόχεια. Μετά το 395 μ.Χ., όταν πια το νησί αποτέλεσε οριστικά τμήμα του Ανατολικού Βυζαντινού κράτους, ο διοικητής της Κύπρου διοριζόταν από τον κόμη της Αντιόχειας και αργότερα από τον ίδιο τον αυτοκράτορα.

Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΟ 395

Χάρτης 1. Η διαίρεση του Ρωμαϊκού κράτους σε Ανατολικό και Δυτικό

*Οργάνωση και
δράση της
Εκκλησίας*

Η πνευματική δράση της Εκκλησίας της Κύπρου καθώς και ο αποστολικός της χαρακτήρας υπήρξαν οι κυριότεροι συντελεστές της αναγνώρισής της ως αυτοδιοικούμενης. Η πνευματική αυτή δράση εκδηλώθηκε από τα πρώτα κίχλας χρόνια του εκχριστιανισμού του νησιού και κορυφώθηκε τον 4ο αι. με τη δράση του Μεγάλου Επιφανίου καθώς και τη συμμετοχή της Κύπρου σε οικουμενικές συνόδους. Η θέση της Εκκλησίας ήταν πραγματικά πολύ σημαντική κατά την περίοδο αυτή, όπως μαρτυρούν τα ερείπια των μεγάλων βασιλικών και τα δείγματα της ψηφιδωτής διακόσμησης που σώθηκαν από τις αραβικές επιδρομές. Η Εκκλησία της Κύπρου είχε οργανωθεί διοικητικά από τον 4ο αι. σε επισκοπές. Ο επίσκοπος Κωνσταντίας ήταν μητροπολίτης και ταυτόχρονα είχε και τον τίτλο του Αρχιεπισκόπου. Είχε την έδρα του στην Κωνσταντία, την πρωτεύουσα του νησιού.

*Ο Αγ. Επιφάνιος
(Τοιχογραφία του
Αγίου Νικολάου
της Στέγης)*

“Κατά τα σαράντα χρόνια που ο Επιφάνιος ήταν αρχιερέας, η Κύπρος έγινε, για πρώτη φορά στην ιστορία της, ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα της χριστιανικής οικουμένης. Με την αίγλη που του έδινε η στενή φιλία με το φημισμένο Αθανάσιο και η μαθητεία του κοντά στο Μέγα Ιλαρίωνα (...) εξοπλισμένος με τη γνώση πέντε γλωσσών, με σιδερένια υγεία, που του επέτρεπε να ταξιδεύει συνέχεια μέχρι τα βαθιά του γεράματα, γνωστός ήδη στην Αίγυπτο και την Παλαιστίνη, ο Επιφάνιος, με την άφιξή του στην Κύπρο, άρχισε να εξασκεί επίδραση σε ολόκληρο το χριστιανικό κόσμο, διαδραματίζοντας αποφασιστικό ρόλο σε κάθε εκκλησιαστική υπόθεση, από την Αραβία μέχρι την Περσία και από την Αφρική μέχρι τη Ρώμη”.

(Εγγλεζάκη, Β., (1983) Επιφάνιος Σαλαμίνας, πατήρ του Κυπριακού αυτοκεφάλου. Περιοδ. Απόστολος Βαρνάβας, 41, σ. 14)

Άσκηση:

Στους χάρτες 2 και 3 διακρίνεται η διαίρεση της Κύπρου σε επισκοπές όπως ήταν ως το 1222 και όπως είναι σήμερα. Ποιές παρατηρήσεις κάνετε;

ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ 14 ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ ΣΕ 4 ΤΟ 1222

Χάρτης 2

ΧΑΡΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΚΥΠΡΟΥ

Χάρτης 3

*Αξιώσεις του
Πατριαρχείου
της Αντιόχειας*

Από τις αρχές όμως του 5ου αι. η Εκκλησία της Κύπρου αντιμετώπισε ένα σοβαρό πρόβλημα. Το Πατριαρχείο δηλαδή της Αντιόχειας προσπάθησε να καταργήσει το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας και να την υποτάξει σ' αυτό. Οι Αντιοχείς, για να προωθήσουν τα σχέδια τους, χρησιμοποίησαν ως πρόσχημα το γεγονός ότι η Κύπρος βρισκόταν υπό την πολιτική διοίκηση της Αντιόχειας. Υποστήριζαν λοιπόν ότι, αφού ο κόμης της Αντιόχειας διόριζε το διοικητή της Κύπρου, έτσι έπρεπε και ο Πατριάρχης Αντιόχειας να χειροτονεί τους Κύπριους επισκόπους. Η αξίωση αυτή προβλήθηκε για πρώτη φορά το 410 και μ' αυτή συμφώνησε και ο Πάπας της Ρώμης Ιννοκέντιος Α'.

*Απόφαση της
Γ' Οικουμενικής
Συνόδου*

Οι Κύπριοι επίσκοποι αρνήθηκαν να υπακούσουν. Την ίδια στάση πήρσαν και αργότερα, το 431, όταν εξέλεξαν επίσκοπο Κωνσταντίας και Αρχιεπίσκοπο το Ρηγίνο, χωρίς να δεχτούν υποδείξεις από το Πατριαρχείο Αντιόχειας. Ανέπτυξαν όμως και άλλη δραστηριότητα οι Κύπριοι αρχιερείς. Με επικεφαλής το Ρηγίνο πήγαν στην Έφεσο, όπου συνεδρίαζε η Γ' Οικουμενική Σύνοδος (431), και πέτυχαν την αναγνώριση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας τους μέσω του γνωστού όγδοου κανόνα της Εφέσου.

Απόσπασμα από τον 8ο κανόνα της Γ' Οικουμενικής Συνόδου.

"Γράγμα παρά τους εκκλησιαστικούς θεσμούς και τους κανόνες των αγίων Πατέρων καινοτομούμενον και της πάντων ελευθερίας απόμεινον προσήγγειλον (κατάγγειλε) ο Θεοφιλέστατος επίσκοπος Ρηγίνος (Αρχιεπίσκοπος Κύπρου) και οι συν αυτώ ευλαβέστατοι επίσκοποι της Κυπρίων επαρχίας Ζήνων (Κουρίου) και Ευάγγριος (Σόλων). Όθεν επειδή τα κοινά πάθη μείζονος δείται θεραπείας, ως και μείζονα την βλάβην φέροντα, ει μηδέ έθος αρχαίον παρηκολούθησεν (υπήρχε), ώστε τον επίσκοπον της Αντιοχέων πόλεως τας εν Κύπρω ποιείσθαι χειροτονίας, καθά δια των λιβέλλων (γραπτών δηλώσεων) και δια των οικείων φωνών εδίδαξαν οι ευλαβέστατοι άνδρες οι την πρόσοδον τη αγία συνόδω ποιησάμενοι (που προσήλθαν), έξουσι (θα έχουν) το ανεπηρέαστον και αβίαστον οι των αγίων εκκλησιών των κατά την Κύπρον προεστώτες, κατά τους κανόνες των οσίων Πατέρων και την αρχαίαν συνήθειαν δι' εαυτών τας χειροτονίας των ευλαβεστάτων επισκόπων ποιούμενοι".

(Μιτσιδης, Α., (1986) Σύντομη Ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου, Ανθολόγιο κειμένων, σ. 20)

Άσκηση:

Αφού διαβάσετε τα πιο πάνω, εξηγήστε:

- α. Τι ακριβώς είναι το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας και πού οφείλεται η καθιέρωσή του;
- β. Ποια σημασία είχε η καθιέρωσή του για την Εκκλησία και την Κύπρο γενικά;

Το όραμα του
Ανθέμιου

Όμως και μετά την απόφαση της Εφέσου οι Πατριάρχες Αντιόχειας δεν εγκατέλειψαν τις προσπάθειές τους να υποτάξουν την Εκκλησία της Κύπρου. Μια τέτοια αξίωση προβλήθηκε απροκάλυπτα γύρω στο 488 και ο τότε Αρχιεπίσκοπος Ανθέμιος βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση. Την κατάσταση έσωσε τότε ένα όραμα που είδε ο Αρχιεπίσκοπος, στο οποίο ο Απόστολος Βαρνάβας φάνερωνε σ' αυτόν το μέρος όπου είχε ταφεί από τον ανεψιό του, Ευαγγελιστή Μάρκο. Ο Ανθέμιος αναζήτησε και βρήκε τον τάφο και το λείψανο του Αποστόλου μέσα σ' αυτόν, κάτω από μια χαρουπιιά, κοντά στη Σαλαμίνα.

Πάνω στο στήθος του έφερε ιδιόγραφο το κατά Ματθαίον Ιερό Ευαγγέλιο, τοποθετημένο εκεί από τον Ευαγγελιστή Μάρκο. Μετά την ανακάλυψη αυτή δεν έμενε πια καμιά αμφιβολία πως η Εκκλησία της Κύπρου ήταν αποστολική και πως μπορούσε να αναγνωριστεί ως αυτοκέφαλη.

Επικύρωση του
Αυτοκεφάλου

Ο Ανθέμιος δεν έχασε καιρό. Παρέλαβε το Ευαγγέλιο και, αφού σφράγισε τη θήκη που περιείχε το λείψανο κι έβαλε γύρω απ' αυτή φρουρούς, πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί έγινε δεχτός από τον αυτοκράτορα Ζήνωνα, από τον οποίο ζήτησε προστασία και επικύρωση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου. Ο Αυτοκράτορας έδωσε τότε εντολή για σύγκληση έκτακτης οικουμενικής συνόδου στην Κωνσταντινούπολη (488), στην οποία κλήθηκαν και επίτροποι του Πατριαρχείου Αντιόχειας. Η Σύνοδος επικύρωσε τον όγδοο Κανόνα της Εφέσου θέτοντας έτσι οριστικά τέρμα σε μια μακρόχρονη θρησκευτική διαμάχη που ταλαιπώρησε σε μεγάλο βαθμό την Εκκλησία της Κύπρου.

Η ανεύρεση του
λειψάνου του
Απ. Βαρνάβα από
τον Αρχιεπίσκοπο
Ανθέμιο
(Τοιχογραφία
στον καθεδρικό
ναό του Αγ.
Ιωάννη, 18ος αι.,
Λευκωσία)

Προνόμια

*Χρυσό νόμισμα
του αυτοκράτορα
Ζήωνα
(Νομισματικό
Μουσείο, Αθήνα)*

Ο Ανθέμιος θέλοντας να δείξει την ευγνωμοσύνη του στον αυτοκράτορα του χάρισε το ιδίοχειρα γραμμένο Ευαγγέλιο του Ματθαίου. Με τη σειρά του ο Ζήνων παραχώρησε στον Αρχιεπίσκοπο της Κύπρου και τους διαδόχους του τα ακόλουθα αυτοκρατορικά προνόμια: να φορεί ερυθρό μανδύα κατά τις επίσημες τελετές, να κρατεί βασιλικό σκήπτρο αντί για τη συνηθισμένη ποιμαντορική ράβδο και να υπογράφει με κόκκινο μελάνι (κιννάβαριν).

Στο μέρος όπου βρέθηκε το λείψανο του Απ. Βαρνάβα, κτίστηκε μοναστήρι αφιερωμένο στον Απόστολο και ιδρυτή της Εκκλησίας της Κύπρου.

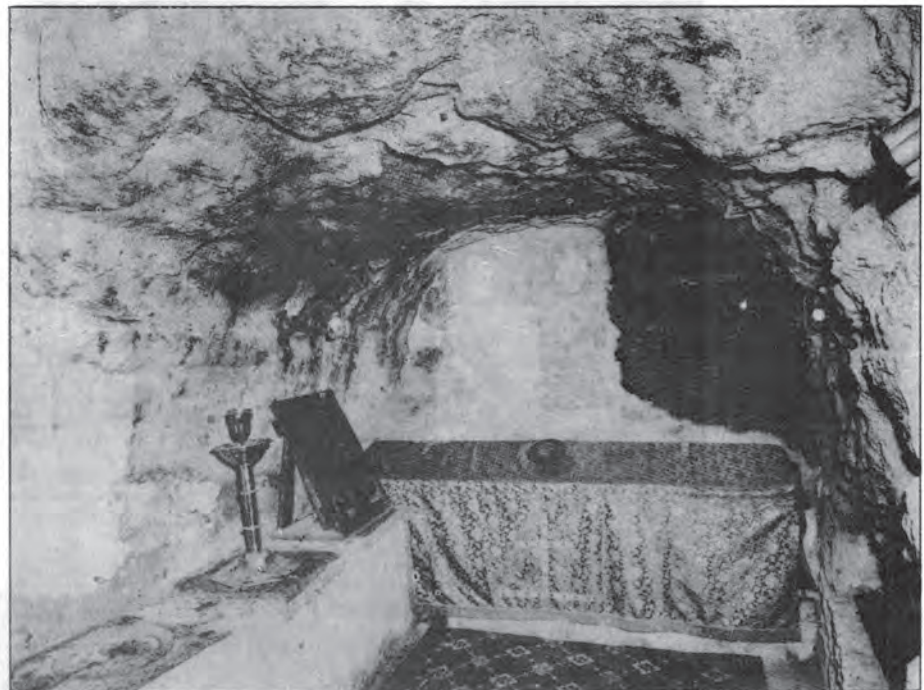
† Ομήρου Τρυφίλλου

Αργότερα, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι Κύπριοι αναγκάστηκαν να εκπατριστούν, χρειάστηκε να επικυρωθούν τόσο τα προνόμια, όσο και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου. Αυτό έγινε με τον κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου του Τρούλλου* στην Κωνσταντινούπολη, το 692 μ.Χ.

Το εκκλησάκι που κτίστηκε πάνω από τον τάφο του Απ. Βαρνάβα, κοντά στη Σαλαμίνα.

Ο τάφος του Απ. Βαρνάβα, όπου ο Ανθέμιος βρήκε το λείψανο του Αγίου

* Ονομάστηκε έτσι, γιατί συμπλήρωσε το έργο της Ε' και Στ' οικουμενικής συνόδου και έγινε σε αίθουσα του ανακτόρου που ονομαζόταν Τρούλλος.

Διοίκηση - Κοινωνία - Οικονομία - Πνευματική Ζωή

Διοίκηση

Διοικητικά η Κύπρος την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού ανήκε στην ίδια περιφέρεια, στην οποία ανήκαν οι παραδουνάβιες χώρες της Αυτοκρατορίας και οι Κυκλάδες. Αργότερα, κατά την περίοδο των Αραβικών Επιδρομών, για να ενισχυθεί η άμυνα του νησιού, η διοίκηση της Κύπρου ανατέθηκε στο στρατηγό του ναυτικού "θέματος" των Κιβυρραιωτών, στα νότια παράλια της Μ. Ασίας. Δυστυχώς όμως ούτε το μέτρο αυτό είχε επιτυχία, γι'αυτό και οι αραβικές επιδρομές εναντίον της Κύπρου συνεχίστηκαν.

Από την εποχή της βασιλείας του Ιουστινιανού, στρατιωτικά σώματα έμεναν σε περιοχές που δεν ήταν ασφαλείς, για να τις φρουρούν. Οι στρατηγοί των σωμάτων είχαν ταυτόχρονα και πολιτική εξουσία. Τα στρατεύματα αυτά ονομάστηκαν "θέματα" και την ίδια ονομασία πήραν και οι περιοχές όπου αυτά εγκαθίσταντο. Κατά τον 7ο αι. μ.Χ. ο θεσμός των θεμάτων γενικεύτηκε και εφαρμόστηκε και για την άμυνα των νησιών. Ο θεσμός πήρε την τελική του μορφή τον 8ο αι. μ.Χ. Όπως προσφυώς έχει λεχθεί, (Ostrogorsky, G., Geschichte, (1963) σ. 86) "ο θεσμός των θεμάτων έγινε η σπονδυλική στήλη του μεσαιωνικού Βυζαντινού κράτους" (χάρτης 6, σ. 32).

Οικονομία

Η Κύπρος, μετά την επανάσταση του Καλοκάιρου (333 μ.Χ.) και τις εκκλησιαστικές έριδες γύρω από το πρόβλημα του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της, έζησε ειρηνικά για δυο περίπου αιώνες. Στο διάστημα αυτό οι κάτοικοί της πέτυχαν ένα αξιοζήλευτο βιοτικό επίπεδο. Κι αυτό χάρη στην εργατικότητα τους καθώς και στο στοργικό ενδιαφέρον των βυζαντινών αυτοκρατόρων, ιδιαίτερα του Ιουστινιανού και του Ηρακλείου. Την εποχή του Ιουστινιανού μάλιστα γνώρισαν και οι Κύπριοι τη μεταξουργία, που λίγο πρωτότερα είχαν φέρει λαθραία οι Βυζαντινοί από την Κίνα. Η μεταξουργία έγινε έτσι μια από τις πιο προσοδοφόρες βιοτεχνίες στο νησί. Αναφέρεται επίσης ότι ο αυτοκράτορας Ηράκλειος βοήθησε τους κατοίκους της Σαλαμίνας να κτίσουν υδραγωγείο που μετέφερε νερό από την Κυθρέα στην πόλη τους.

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α'
(Ψηφιδωτό Αγ. Βιταλίου,
8ος αι. μ.Χ. Ραβέννα)

Χάλκινο νόμισμα του
αυτοκράτορα Ηράκλειου (626/7
μ.Χ.)

Εικόνα 1

Σκουλαρίκια από το θησαυρό της Λάμπουσας, 7ος αι. μ.Χ. (Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία)

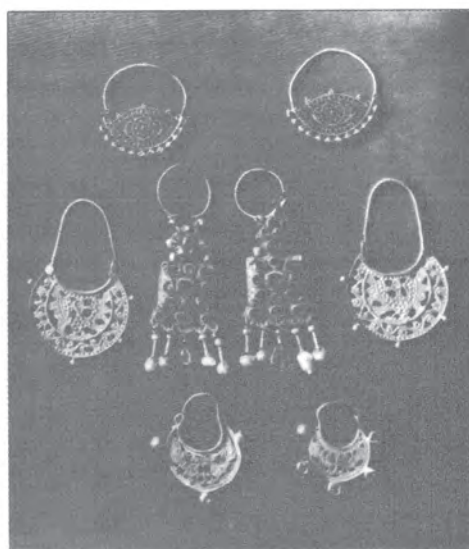
Εικόνα 2

Εικόνα 1. Τύπος σκουλαρικών γνωστός από τους τελευταίους Ρωμαϊκούς χρόνους. Από τα τέσσερα άγκιστρα της στεφάνης κρέμονται ισάριθμες μικρές αλυσίδες που καταλήγουν σε μαργαριτάρια.

Εικόνα 2. Σκουλαρίκια σε σχήμα ημισελήνου με διάτρητη τεχνική. (Σταυρός μέσα σε κύκλο ανάμεσα σε δυο αντικριστά παγόνια και στο άλλο δυο πουλιά, με στραμμένες τις ράχες προς το ενδιάμεσο φυτικό μοτίβο).

Κοινωνία

Οι πληροφορίες μας σχετικά με την κοινωνία και την οικονομία της Κύπρου την περίοδο αυτή είναι πολύ περιορισμένες. Ο πλούτος όμως των ευρημάτων που αποκάλυψαν οι ανασκαφές και ιδιαίτερα η λαμπρότητα του θησαυρού της Λάμπουσας-Λαπήθου, μαρτυρούν την ευημερία των Κυπρίων. Βέβαια υπήρχαν και πολλοί φτωχοί· σ' αυτούς πρόσφερε κάποια ανακούφιση η ιδιωτική πρωτοβουλία και η κρατική φροντίδα. Η ίδρυση πτωχοκομείου από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό είναι ένα δείγμα αυτής της μέριμνας.

Βυζαντινά σκουλαρίκια (6ος αι.), Κων/πολη

Άσκηση:

Συγκρίνετε τα κυπριακά σκουλαρίκια με τα βυζαντινά.

Συγγραφείς

Οι Κύπριοι συγγραφείς της Βυζαντινής εποχής έχουν άμεση σχέση με την Εκκλησία και την πνευματική αποστολή της. Φαίνεται μάλιστα πως η Εκκλησία ασκούσε και κάποιο εκπαιδευτικό ρόλο, αφού, σύμφωνα με τους βίους των αγίων, οι Κύπριοι γονείς έστελλαν τα παιδιά τους από μικρή ηλικία σε εκκλησίες ή μοναστήρια, για να μάθουν γράμματα.

Οι βιογραφίες των Αγίων αποτελούσαν το πιο δημοφιλές ανάγνωσμα των Κυπρίων τον 7ο αι. Αυτές ήταν ένα είδος εκλαϊκευμένης αγιολογίας με το οποίο ασχολήθηκαν οι πιο κάτω Ιεράρχες:

Ο Λεόντιος, (590-668) επίσκοπος Νεαπόλεως (Λεμεσού) που έγραψε το βίο του Αγ. Ιωάννη του Ελεήμονα, του Αγ. Σπυρίδωνα κ.ά.

Ο Αγ. Ιωάννης ο Ελεήμων, Πατριάρχης Αλεξανδρείας (610-616) που έγραψε το βίο του Αγ. Τύχωνα.

Ο Αρχιεπίσκοπος Αρκάδιος Α' που έγραψε το βίο του Συμεών του Στυλίτη* και ο Θεόδωρος, επίσκοπος Πάφου, που έγραψε το βίο του Αγ. Σπυρίδωνα.

Στα τέλη του 6ου και τις αρχές του 7ου ο Γεώργιος Κύπριος που καταγόταν από τη Λάπηθο έγραψε πολιτική και εκκλησιαστική γεωγραφία.

Αγ. Συμεών ο Στυλίτης ο νέος (Τοιχογραφία Τίμιου Σταυρού, Πελέντρι)

* Στυλίτες: Ασκητές που ζούσαν στην κορυφή στύλου με νηστεία, αγρυπνία και προσευχή.

Βυζαντινή τέχνη

Γενική Εισαγωγή

Η βυζαντινή τέχνη είναι κυρίως εκκλησιαστική τέχνη που γεννήθηκε μετά την αναγνώριση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από το Μ. Κωνσταντίνο και τη μεταφορά της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη, την καρδιά του ελληνικού κόσμου (330 μ.Χ.). Προηγουμένως η εκκλησιαστική τέχνη ακολουθούσε τα ελληνιστικά πρότυπα.

Από το τέλος της Ελληνιστικής εποχής και στη Ρωμαϊκή οι άνθρωποι είχαν αρχίσει ν' αναζητούν τη λύτρωση σ' ένα μεταφυσικό κόσμο. Έτσι συντελέστηκε μια αλλαγή κοσμοθεωρίας, δηλαδή της στάσης των ανθρώπων απέναντι στον κόσμο, που έφερε κοντά την εθνική τέχνη (ειδωλολατρική) με τη χριστιανική, όχι μόνο ως προς την τεχνολογία αλλά και ως προς το περιεχόμενο. Ο Χριστός αντικατέστησε τον Απόλλωνα και τον Ορφέα της ελληνικής μυθολογίας, η Παναγία την Αφροδίτη κτλ.

Η χριστιανική τέχνη υιοθέτησε στοιχεία της κλασικής τέχνης που βασιζόνταν στην ελληνορωμαϊκή παράδοση, όπως τον ιδεαλισμό, τη χάρη, την ομορφιά. Δέχτηκε όμως και ανατολικά (συριακά) στοιχεία, όπως την αυστηρότητα, τη μετωπικότητα και την ιερατική επιβλητικότητα (η θεότητα επιβαλλόταν με το μέγεθος και προκαλούσε στους πιστούς το φόβο και όχι την αγάπη). Η συγχώνευση των δυτικών στοιχείων με τα ανατολικά δημιούργησε την πραγματική βυζαντινή τέχνη, την εποχή του Ιουστινιανού, μετά από ένα μεταβατικό στάδιο μέσα στον 5ο αιώνα. Τότε, όσα θρησκευτικά πρότυπα χρησιμοποιούνταν στο παρελθόν, μετασχηματίστηκαν σε σύμβολα του Χριστού, της Παναγίας και των Αγίων. Είναι τότε που ο Χριστός πήρε τη μορφή ενός σεβαστού προσώπου με μακριά μαλλιά και γένια.

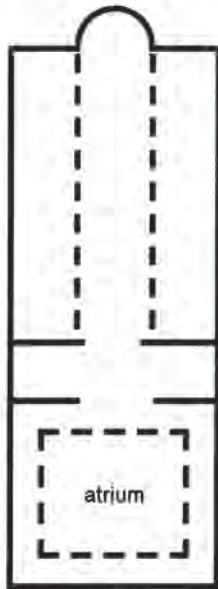
Τη βυζαντινή τέχνη χαρακτηρίζει γενικά η εσωτερικότητα, ο συμβολισμός και η υπερβατικότητα, δηλ. το ξεπέραςμα του αισθητού κόσμου και η ανύψωση προς το Απόλυτο, το θείο.

"Αναμφίβολα η χριστιανική τέχνη διατήρησε πολλές από τις συνήθειες και τις παραδόσεις των ειδωλολατρικών εργαστηρίων: τα κοσμικά θέματα, τα αγροτικά θέματα και τα μυθολογικά που ήταν αγαπητά στην αλεξανδρινή τέχνη. Από την κλασική παράδοση ακόμη κληρονομήθηκε ένα αίσθημα για την ομορφιά των σχεδίων, τη μεγαλοπρέπεια της στάσεως, τη λεπτότητα των πτυχών, τη νηφαλιότητα και την καθαρότητα της συνθέσεως. Αλλ' ο κύριος σκοπός στη διακόσμηση των εκκλησιών ήταν η καθοδήγηση και η βελτίωση του πιστού. Οι τοιχογραφίες και τα ψηφιδωτά απέβλεπαν στο να σχηματίσουν, όπως και εσχημάτιζαν, ένα τεράστιο τόμο ανοικτό στη θέα του γραμματέα, σαν μια θαυμάσια διακοσμημένη Βίβλο, στην οποία μπορούσαν να μάθουν με τα μάτια τους τα μεγάλα γεγονότα της χριστιανικής ιστορίας".

Baynes, N. & Moss H.ST.L.B., (1988) Βυζάντιο (Μετάφραση Δ. Σακκά, σ. 254).

Εξετάζοντας τους διάφορους κλάδους της βυζαντινής τέχνης παρατηρούμε τα πιο κάτω:

Αρχιτεκτονική. Οι πρώτοι ναοί κτίστηκαν με πρότυπο τη ρωμαϊκή βασιλική (*Basilica*): αυτή ήταν επιμήκης ορθογώνιος χώρος χωρισμένος με σειρά κιόνων σε στοές ή κλίτη, που χρησίμευε ως δικαστήριο και χώρος εμπορικών συναλλαγών. Οι πρώτοι λοιπόν ναοί ήταν βασιλικές με υπερυψωμένη στέγη στο μεσαίο κλίτος που κατέληγε σε ημικυκλική αψίδα. Αναπόσπαστο τμήμα της βασιλικής ήταν το *atrium* (αίθριον), ορθογώνια αυλή με στοά στις τέσσερις πλευρές της. Αργότερα η ανατολική στοά, μπροστά στην είσοδο, αντικαταστάθηκε από έναν επιμήκη χώρο με άκρα που εκτείνονταν και πιο πέρα από τους πλάγιους τοίχους, όπου παρέμεναν οι κατηχούμενοι, αυτοί δηλαδή που επρόκειτο να βαφτιστούν. Το διαμέρισμα αυτό είναι ο *νάρθηκας* που, κατά τον Προκόπιο, οφείλει το όνομά του στο επίμηκες σχήμα του, γιατί *νάρθηκας* είναι ένα καλαμοειδές φυτό.

Με την πάροδο του χρόνου η βασιλική στολίστηκε με τρούλους και καμάρα κι αναπτύχθηκαν επίσης διάφοροι τύποι στο σχήμα του σταυρού.

Ζωγραφική. Δεν αποδίδεται η προοπτική και το βάθος στο χώρο, επιπεδοποιείται ο όγκος και χρησιμοποιείται η μετωπικότητα στην προσπάθεια του καλλιτέχνη να εξαυλώσει το φυσικό κόσμο. Αυτό είναι φανερό στις πολυπρόσωπες κυρίως συνθέσεις που καλύπτουν ολόκληρο το εσωτερικό του ναού στους βυζαντινούς χρόνους, ενώ στις πρώτες παραστάσεις χρησιμοποιούνταν σύμβολα, όπως ο ιχθύς (ψάρι), η άγκυρα, το παγόνι, η άμπελος, ο Καλός ποιμένας καθώς και ολιγοπρόσωπες συνθέσεις.

Γλυπτική. Δεν αναπτύχθηκε τόσο, όσο στους ειδωλολατρικούς χρόνους, γιατί θεωρήθηκε ότι απεικόνιζε την πραγματικότητα του γήινου κόσμου. Γι' αυτό, κατά τη Βυζαντινή περίοδο, παρέμεινε τέχνη δευτερεύουσας σημασίας και υπηρετούσε την αρχιτεκτονική. Περιορίστηκε κυρίως στην κατασκευή κίονοκράνων, θωρακίων, επιστυλίων και αναγλύφων.

Μικροτεχνία. Η χρυσοχοΐα, η αργυροχοΐα, η μεταλλοτεχνία και η τεχνική του σμάλτου αναπτύχθηκαν πολύ στη βυζαντινή τέχνη. Ανάπτυξη γνώρισαν και η υφαντική, η κεντητική και η ξυλογλυπτική, γιατί ήταν τέχνες απαραίτητες για την κατασκευή αμφίων, ιερών σκευών, θρόνων, αμβώνων, εικονοστασιών κ.ά.

Η Εκκλησία της Κύπρου, παρόλο που ήταν ολιγάνθρωπη, υπήρξε πλούσια σε άνδρες φημισμένους για την αγιότητά τους. Σχεδόν κάθε χωριό είχε δικό του Άγιο και ολόκληρο το νησί ήταν διάσπαρτο από εκκλησίες, μοναστήρια και άλλους ιερούς χώρους. Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο που η Κύπρος ονομάστηκε "αγία νήσος" από το χρονογράφο Λεόντιο Μαχαιρά.

Οι Ξένοι βέβαια κατακτητές άφησαν τη σφραγίδα τους στη θρησκευτική τέχνη

του νησιού, όμως ο χαρακτήρας της τέχνης αυτής είναι γνήσια βυζαντινός.

Στην Κύπρο η βυζαντινή τέχνη ακολούθησε κάπως διαφορετική πορεία στην εξέλιξή της, χωρίς να πάψει να βρίσκεται κάτω από την επιρροή της τέχνης της Κωνσταντινούπολης.

Άσκηση:

Συγκρίνετε τις πιο κάτω εικόνες.

Ασημένιο κουταλάκι με παράσταση ταύρου (6ος - 7ος αι. μ. Χ.), από τη Λάμπουσα, (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

Παράσταση ταύρου σε ψηφιδωτό δάπεδο (3ος αι. μ. Χ.), στη Νέα Πάφο

Η Παλαιοχριστιανική - Πρωτοβυζαντινή περίοδος

Αρχιτεκτονική

Τα σημαντικότερα δείγματα της αρχιτεκτονικής την περίοδο αυτή είναι οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές (χάρτης 4, σ. 17). Αυτές ήταν ξυλόστεγες και διακοσμημένες, οι πρώτες τουλάχιστον, με ψηφιδωτά δάπεδα. Οι σπουδαιότερες ήταν: Του Αγ. Επιφανίου στην Κωνσταντία (αρχικά επτάκλιτη), που άρχισε να κτίζεται, ενώ ακόμη ζούσε ο Άγιος, μετατράπηκε όμως αργότερα σε πεντάκλιτη

Βασιλικές

με βαπτιστήριο τον 6ο αι. Οι πεντάκλιτες βασιλικές της Λάμπουσας και της Αγ. Κυριακής στην Κάτω Πάφο (αρχικά επτάκλιτης) και πολλές τρικόλιτες βασιλικές, όπως της Αγ. Τριάδας Γιαλούσας, του Απ. Βαρνάβα, της Παναγίας της Κανακαριάς, του Αγ. Φίλωνα στην Καρπασία, του Αγ. Σπυριδώνα στην Τριμιθούντα (Τρεμετουσιά), του Αγ. Ηρακλειδίου στην Ταμασό (Πολιτικό), της "Καμπανόπετρας" στη Σαλαμίνα, των Σόλων (αρχικά πεντάκλιτης), του Κουρίου, του Αγ. Γεωργίου στην Πέγεια κ.ά.

Χάρτης 4: Παλαιοχριστιανικές βασιλικές (Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου)

Τα ερείπια της βασιλικής της Αγ. Κυριακής (Χρυσοπολίτισσας), Κάτω Πάφος. Διακρίνονται γρανιτένιες κολόνες της. Η εκκλησία που σώζεται είναι της Αγ. Κυριακής

*Πρωτοχριστιανικά
κοιμητήρια*

Χαρακτηριστικά μνημεία της Παλαιοχριστιανικής περιόδου είναι οι χριστιανικοί τάφοι - κοιμητήρια. Οι χριστιανικοί τάφοι των τεσσάρων πρώτων αιώνων του Χριστιανισμού ήταν, κυρίως λαξευτοί, όμοιοι με τους ειδωλολατρικούς της εποχής από τους οποίους διέφεραν μόνο ως προς τη διακόσμηση με χριστιανικά σύμβολα. Αποτελούνταν συνήθως από ένα δρόμο που οδηγούσε στη θύρα του θαλάμου. Στις τρεις πλευρές του θαλάμου ανοίγονταν αρκοσόλια* ή ορθογώνια ορύγματα όπου τοποθετούνταν οι σαρκοφάγοι με τα λείψανα των νεκρών. Μέσα στους τάφους τοποθετούσαν κτερίσματα (αγγελία γυάλινα, μυροδοχεία, λυχνάρια) με το σύμβολο του σταυρού. Οι νεκροί και συνήθως οι γυναίκες θάβονταν με τα κοσμήματά τους και νομίσματα. Η θύρα του τάφου φρασσόταν με ογκόλιθο ή και ορθογώνια πλάκα. Λαξευτοί τάφοι ανακαλύφθηκαν στον Αγ. Γεώργιο Πέγειας, στην Κερύνεια και στο Πολιτικό. Ο τάφος του Αγ. Βαρνάβα στη Σαλαμίνα και του Αγ. Ηρακλειδίου στο Πολιτικό ανήκουν στον τύπο των τάφων που έχει περιγραφεί. Πολλοί ειδωλολατρικοί τάφοι χρησιμοποιήθηκαν ως χριστιανικοί τάφοι ή και ως ναοί. Τέτοιοι είναι οι μεγαλοπρεπείς "Τάφοι των Βασιλέων" κοντά στην Πάφο και η κατακόμβη** της Αγ. Σολομωνής που έγινε αργότερα ναός και διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες. Πολύ σημαντικό είναι το χριστιανικό κοιμητήριο της Χρυσοκάβας, κοντά στην Κερύνεια.

Από τα πιο πάνω συνάγεται ότι στα πρώτα χριστιανικά χρόνια εξακολούθησαν σε μερικές περιπτώσεις να χρησιμοποιούνται για την ταφή των νεκρών και τη λατρεία οι ίδιοι χώροι που ήταν σε χρήση και στη Ρωμαϊκή εποχή.

*Το κοιμητήριο της Χρυσοκάβας στην Κερύνεια ήταν αρχαίο λατομείο.
Διακρίνονται οι λαξευτοί νεκρικοί θάλαμοι μέσα στο βράχο.*

* Καμαρωτοί τάφοι λαξευμένοι σε βράχο σε σχήμα λάρνακας.

** Οι κατακόμβες ήταν υπόγεια νεκροταφεία όπου έθαβαν τους πρώτους χριστιανούς, για ν' αποφύγουν τους διωγμούς των ειδωλολατρών· χρησιμοποιήθηκαν επίσης και ως τόποι λατρείας.

Ζωγραφική

Κατά τη βασιλεία του Ιουστινιανού η Κύπρος ανακηρύχτηκε, ως γνωστό, ξεχωριστή επαρχία. Το γεγονός αυτό καθώς και η εκκλησιαστική ανεξαρτησία που απολάμβανε από το 488 αντανάκλα στην τέχνη της εποχής που ακολουθεί τις τάσεις της μητρόπολης (Κωνσταντινούπολης).

Ήδη στην Αγία Σοφία είχε εφαρμοστεί η νέα τέχνη της διακόσμησης των τοίχων με πορτρέτα του Χριστού, της Παναγίας και των Αποστόλων, σκηνές της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης κ.ά. Ο Ιουστινιανός θέλησε να παριστάνεται το επίγειο μεγαλείο επιδεικτικότερα, για να τονιστεί η μεγαλοπρέπεια της επουράνιας ζωής, μια και η εκκλησία ήταν η εξομίωση του γήινου με τον επουράνιο κόσμο και ο τρούλος (το ημισφαίριο που αποτελούσε τη στέγη του οικοδομήματος) συμβόλιζε τον ουρανό. Καταλληλότερα για το σκοπό αυτό κρίθηκαν τα μωσαϊκά, εξαιτίας της λάμψης των χρωμάτων τους, δαπανηρότερα βέβαια από τις τοιχογραφίες αλλά και διαρκέστερα: ήταν "η ζωγραφική για την αιωνιότητα".

**Ψηφιδωτά
δάπεδα**

Στην Κύπρο τα ωραιότερα δείγματα μωσαϊκών διακοσμήσεων (ζώνες με ζώα και φυτικό διάκοσμο καθώς και γεωμετρικά σχήματα) στα δάπεδα διασώζει μια από τις τρεις βασιλικές του Αγ. Γεωργίου Πέγειας (6ος αι.), η οποία διαθέτει και βαπτιστήριο. Και οι τρεις βέβαια βασιλικές του Αγ. Γεωργίου Πέγειας, όπως και εκείνες του Αγ. Φίλωνα στην Καρπασία και της Καμπανόπετρας στην Κωνσταντία δίνουν μια γεύση της μητροπολιτικής τέχνης με το διάκοσμό τους από μάρμαρα της Προκοννήσου (Μαρμαρά).

Ψηφιδωτή διακόσμηση με λωτούς και κύκνο από τη βασιλική των Σόλων.

Η βασιλική της Καμπανόπετρας στη Σαλαμίνα - Κωνσταντία

**Ψηφιδωτά
σε τοίχους**

Τρία μωσαϊκά που σώζονται στις αψίδες τριών πρωτοχριστιανικών βασιλικών δίνουν μιαν εικόνα της μεγαλοπρέπειας και της ανυπέβλητης ομορφιάς των μωσαϊκών που κοσμούσαν τις βασιλικές που καταστράφηκαν στις αραβικές επιδρομές. Τα μωσαϊκά αυτά στολίζουν τη βασιλική της Πα-

ναγίας της Αγγελόκτιστης στο Κίτι και κοσμούσαν μέχρι πρόσφατα τις τουρκοκρατούμενες βασιλικές της Κυράς στα Λιβάδια (Αμμοχώστου) και της Παναγίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη.*

Τα ψηφιδωτά αυτά του 6ου αι. είναι μοναδικά, τόσο για την ποιότητα και την τεχνοτροπία τους, που είναι η ίδια με εκείνη της Κωνσταντινούπολης, όσο και για τη σπανιότητά τους, επειδή σ' ολόκληρη τη Βυζαντινή αυτοκρατορία ελάχιστα δείγματα σώζονται που χρονολογούνται στην Πρωτοβυζαντινή περίοδο, εξαιτίας της καταστροφής κάθε ανθρωπόμορφης παράστασης κατά την Εικονομαχία.

Και τα τρία ψηφιδωτά κοσμούσαν τις αψίδες των παλαιοχριστιανικών πρωτοβυζαντινών βασιλικών που καταστράφηκαν από τις αραβικές επιδρομές, σώθηκαν όμως γιατί ενσωματώθηκαν σε μεταγενέστερες εκκλησίες. Ο λόγος της διάσωσής τους κατά την περίοδο της Εικονομαχίας είναι το ιδιαίτερο καθεστώς ουδετερότητας για το νησί, που είχε επιτευχθεί ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Άραβες, τις δυο Υπερδυνάμεις της εποχής. Αυτό το καθεστώς άφησε ανεπηρέαστο το νησί από τα εικονοκλαστικά διατάγματα των αυτοκρατόρων και του έδωσε την ευκαιρία να γίνει κέντρο εικονοφίλων.

Κανακαριά

Το αρχαιότερο από τα τρία ψηφιδωτά βρισκόταν στην αψίδα της εκκλησίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη της Καρπασίας, στη βορειοανατολική ακτή του νησιού.

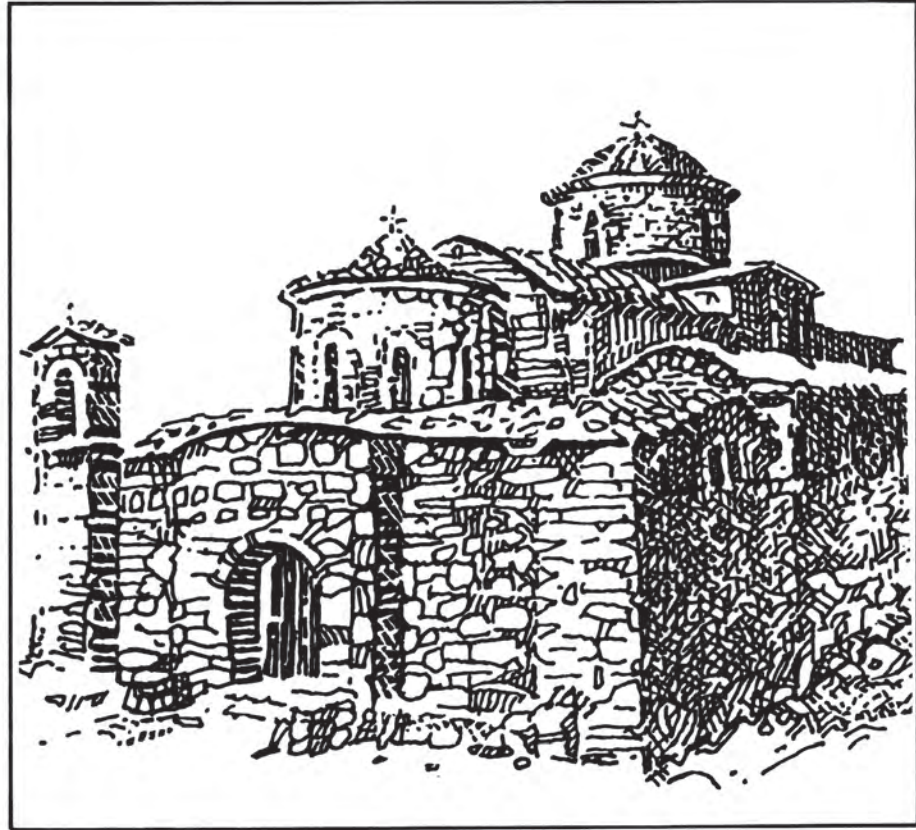
Την κεντρική σύνθεση αποτελούσε η ένθρονη Παναγία με τους Αρχαγγέλους Γαβριήλ και Μιχαήλ ως δορυφόρους (ακολουθούς) σ' ένα χρυσό πλαίσιο. Η Παναγία απεικονίζεται κατενώπιον (σε μετωπική στάση) κρατώντας το Χριστό στα γόνατά της, κατά τον "κυπριακό τύπο". Ο Χριστός έχει βλέμμα ενήλικου κι έχει αποδοθεί κατά τον ανατολικό τύπο. Η βρεφοκρατούσα Παναγία περιβάλλεται από μαντόρλα (ελλειψοειδή φωτοστέφανο που δηλώνει την υπερφυσική δύναμη του προσώπου που περιβάλλει). Αυτή τονίζει το αξίωμα της Θεοτόκου ως Καθέδρας του Θεού Λόγου, δηλ. του Χριστού. Μια διακοσμητική ζώνη με άνθη χωρίζει την Παναγία από τους Αποστόλους που βρίσκονται σε σπηθάρια,** όπως συμβαίνει στα λουτρά του Γυμνασίου της Σαλαμίνας. Οι πτυχώσεις είναι απλές και οι ψηφι-

* Τα μωσαϊκά αυτά, μετά την τουρκική εισβολή, αφαιρέθηκαν και καταστράφηκαν ή πωλήθηκαν στο εξωτερικό. Συγκεκριμένα, τέσσερα ψηφιδωτά από την εκκλησία της Κανακαριάς κλάπηκαν και πουλήθηκαν στο εξωτερικό για ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες δολάρια. Η Κυπριακή Κυβέρνηση και η Εκκλησία της Κύπρου κίνησαν αγωγή στην αμερικανική πολιτεία της Ινδιάνας εναντίον μιας εμπόρου έργων τέχνης που είχε στην κατοχή της ψηφιδωτά και προσπαθούσε να τα πουλήσει για είκοσι εκατομμύρια δολάρια. Τον Αύγουστο του 1989 το δικαστήριο της Ινδιάνας αποφάσισε ότι τα περίφημα ψηφιδωτά ανήκουν στο νόμιμο δικαιούχο τους, την Εκκλησία της Κύπρου και όχι στην έμπορο τέχνης, η οποία τα είχε αγοράσει στην Ελβετία από Τούρκο αρχαιοκάπηλο. Έτσι η Κυπριακή Δημοκρατία τα ανέκτησε.

Το 1997 βρέθηκαν στη Γερμανία στην κατοχή Τούρκου αρχαιολόγου κι άλλα μωσαϊκά από την Παναγία της Κανακαριάς. Η Κυπριακή Κυβέρνηση και η Εκκλησία της Κύπρου έκαναν διαβήματα για την επιστροφή κι αυτών των μωσαϊκών στην Κύπρο.

** Προτομές σε κύκλους

δες μεγάλες, όπως στα μωσαϊκά της Ραβέννας· η όλη σύνθεση δείχνει γνώση των θεολογικών συζητήσεων της εποχής, γεγονός που φανερώνει πως έγινε κάτω από την επίδραση της τέχνης της Κωνσταντινούπολης.

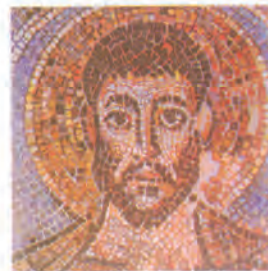
Η εκκλησία της Κανακαριάς στην κατεχόμενη Λυθράγκωμη

2

3

4

5

Ψηφιδωτά της Κανακαριάς: 1. Η ένθρονη Παρθένος Μαρία με το Χριστό, όπως ήταν πριν την τουρκική εισβολή 2. Ο Χριστός παιδί 3. Ο Αρχάγγελος 4. Ο Απ. Ματθαίος 5. Ο Αγ. Ιάκωβος

Αγγελόκτιστη

Το ωραιότερο και καλύτερα διατηρημένο μωσαϊκό βρίσκεται ενσωματωμένο στην αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας της Αγγελόκτιστης. Η Παναγία όρθια κρατά στο αριστερό χέρι το Χριστό (τύπος Οδηγήτριας*) και, ενώ πατά σε υποπόδιον, δίνει την εντύπωση ότι αιωρείται.

Σ' ένα χρυσό βάθος δεξιά και αριστερά της βρίσκονται οι Αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ, ντυμένοι σαν αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι με χιτώνα και ιμάτιο. Έχουν φτερά παγονιού (σύμβολο της αθανασίας) και κινούνται με γρήγορα βήματα προς την Παναγία προσφέροντάς της σφαίρα με σταυρό, σύμβολο της κυριαρχίας του κόσμου. Ο τρόπος απόδοσης της Παναγίας θυμίζει την περίφημη ψηφιδωτή απεικόνιση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και της αυλής της στον Αγ. Βιτάλιο στη Ραβέννα (547). Τη σύνθεση συμπληρώνει μια διακοσμητική παράσταση με πτηνά και ζώα που πίνουν νερό από "τη βρύση της ζωής". Η σύνθεση χαρακτηρίζεται από ζωντάνια και νατουραλισμό (πιστή απεικόνιση της φύσης), που απουσιάζουν από το ψηφιδωτό της Παναγίας της Κανακαριάς.

Η Παναγία με το Χριστό και τους Αρχαγγέλους (Παναγία Αγγελόκτιστη, Κίτι)

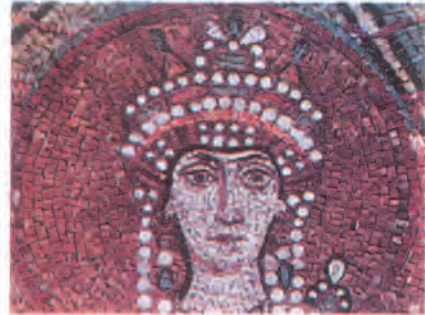
* Εικονογραφικός τύπος με τον οποίο ζωγραφίζεται η Θεοτόκος. Πήρε το όνομα από την περίφημη εικόνα της Μονής των Οδηγών της Κων/πολης. Η Παναγία εικονίζεται κρατώντας το Χριστό στο αριστερό της χέρι.

Άσκηση:

Συγκρίνετε το πρόσωπο της Παναγίας με το αντίστοιχο της Θεοδώρας.

Η Παναγία
(Λεπτομέρεια από την
Αγγελόκτιστη, Κίτι)

Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα
(Λεπτομέρεια ψηφιδωτής παράστασης
από την εκκλησία του Αγ. Βιταλίου,

Κυρά

Το τελευταίο από τα τρία σωζόμενα ψηφιδωτά που φιλοτεχνήθηκε στο νησί, πριν από τις αραβικές επιδρομές, ήταν το μωσαϊκό της εκκλησίας της Κυράς με την Παναγία στον τύπο "της Παρθένου δεομένης" που είναι σπανιότατος. Σύμφωνα με τις τελευταίες πληροφορίες έχει κλαπεί και αυτό από τους Τούρκους. Μετά από την κατασκευή του μωσαϊκού αυτού έσβησε πια οριστικά η θαυμάσια τέχνη των ψηφιδωτών. Η λαίλαπα των αραβικών επιδρομών δεν επέτρεψε στους Κυπρίους για τρακόσια χρόνια να κτίσουν νέες εκκλησίες και να τις διακοσμήσουν με ψηφιδωτά. Έτσι η τέχνη αυτή δεν αναβίωσε ούτε όταν "ο αυτοκράτορας των Ελλήνων" Νικηφόρος Φωκάς, απάλλαξε το νησί από τις αραβικές επιδρομές.

Μικροτεχνία

Μεγάλη υπήρξε η ανάπτυξη της χρυσοχοΐας και αργυροχοΐας στην Κύπρο κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο. Η κυριότερη συλλογή κοσμημάτων που βρίσκεται στο Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας προέρχεται από τη Λάμπουσα, την αρχαία Λάπηθο, όπου ανακαλύφθηκαν δυο θησαυροί. Ο πρώτος κοσμή σήμερα το Βρετανικό Μουσείο· ο δεύτερος, ο σπουδαιότερος, αποτελείται από ασημένια πιάτα, χρυσά μενταγιόν, περιδέραια, σταυρούς, βραχιόλια και σκουλαρίκια. Το μεγαλύτερο μέρος του θησαυρού αυτού βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Ν. Υόρκης που κατέχει, ανάμεσα σε άλλα, και έξι δίσκους με παραστάσεις από τη ζωή του Δαβίδ. Το υπόλοιπο μέρος του θησαυρού κοσμή το Κυπριακό Μουσείο. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πέντε ασημένιοι δίσκοι του Κυπριακού Μουσείου και κυρίως οι τρεις που έχουν έκτυπες (ανάγλυφες) παραστάσεις από τη ζωή του Δαβίδ (αρχές 7ου αι.). Στις παραστάσεις αυτές απεικονίζονται οι γάμοι του Δαβίδ, η πάλη του με την αρκούδα και η πρεσβεία του Σαμουήλ προς το Δαβίδ. Όλοι οι δίσκοι φέρουν τις πέντε αυτοκρατορικές σφραγίδες ελέγχου της Κων/πόλης. Οι παραστάσεις των δίσκων, που πιστεύεται πως προέρχονται από εργαστήρια της Κων/πόλης, χαρακτηρίζονται από νατουραλισμό και δύναμη. Αντικατοπτρίζουν την τέχνη της εποχής του Ηρακλείου και φανερώνουν τον πλούτο των Κυπρίων.

**Θησαυροί της
Λάμπουσας**

Πολύ σημαντικό είναι και ένα χρυσό κύπελλο με προσωποποιήσεις της Αλεξάνδρειας, της Ρώμης, της Κύπρου και της Κωνσταντινούπολης, που βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Ν. Υόρκης.

Δίσκος από τη Λάμπουσα με την παράσταση των γάμων του Δαβίδ.

Περιδέραιο από πέτρες αμέθυστου που εναλλάσσονται με μικρά μαργαριτάρια και συνδέονται με λεπτά σύρματα χρυσού. Στο σταυρό υπάρχει η γραφή "Υπέρ αναπαύσεως των ψυχών της Χριστίνης, της Σολομωνής και της Σισίνης". Από το θησαυρό της Λάμπουσας (Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία).

Ο σταυρός ήταν το έμβλημα του βυζαντινού κράτους και ιδιαίτερα του στρατού. Οι Βυζαντινοί ρίχνονταν στη μάχη με την κραυγή "σταυρός νικά".

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τι επιδίωξε το Πατριαρχείο Αντιόχειας σε σχέση με το αυτοκέφαλο της Κυπριακής Εκκλησίας και πώς δικαιολόγησε αυτή του την αξίωση; Μπορείτε να σκεφτείτε κάποια βαθύτερη αιτία για την απαίτηση αυτή των Αντιοχέων;
2. Αναφερθείτε στις προσπάθειες των Κυπρίων αρχιερέων ν' αποφύγουν την υποταγή της Εκκλησίας τους στο Πατριαρχείο Αντιόχειας. Ποιο ήταν το τελικό αποτέλεσμα αυτών των προσπαθειών και ποια η σημασία του;
3. Ποια είναι τα προνόμια του Αρχιεπισκόπου της Κύπρου, ποιος τα έδωσε και γιατί; Ποια η σημασία τους; Σε ποια μνημεία απεικονίζεται η παραχώρηση των προνομίων στον Αρχιεπίσκοπο της Κύπρου;
4. Πότε και από πού γεννήθηκε η βυζαντινή τέχνη; Ποια τα χαρακτηριστικά της;
5. Ποιος ήταν ο βασικός ρόλος της διακόσμησης των εκκλησιών;
6. Από πού προήλθε το αρχιτεκτονικό σχήμα του βυζαντινού ναού;
7. Να συγκρίνετε αδρομερώς ένα βυζαντινό με έναν αρχαίο ναό.
8. Ποια τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της διακόσμησης ενός βυζαντινού ναού με ψηφιδωτά έναντι της διακόσμησης με τοιχογραφίες;
9. Ποια η σημασία των σωζόμενων στην Κύπρο ψηφιδωτών παραστάσεων, πού βρίσκονται και ποια η τύχη τους;
10. Ποια υπήρξε η ανάπτυξη της μικροτεχνίας στην Κύπρο την εποχή αυτή και τι φανερώνει;
11. Επισκεφθείτε ένα κατάστημα χρυσοχοΐας και αναζητήστε στα μοντέρνα κοσμήματα επιβιώσεις της βυζαντινής τέχνης.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΑΡΑΒΙΚΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ

Μέσα 7ου ως τα μέσα του 10ου αι. μ.Χ.

*Διάρκεια
αραβικών
επιδρομών*

Αίτια

Ιστορικά γεγονότα

Οι αραβικές επιδρομές εναντίον της Κύπρου άρχισαν το 648/9 μ.Χ. και συνεχίστηκαν ως το 965 μ.Χ., οπότε ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς νίκησε τους Άραβες ολοκληρωτικά και επανένταξε οριστικά το νησί στη Βυζαντινή αυτοκρατορία.

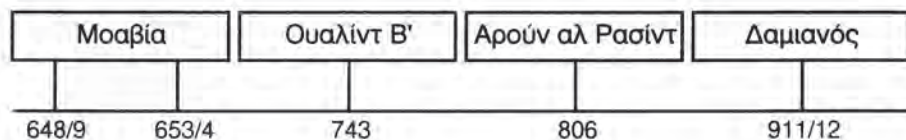
Οι αραβικές επιδρομές οφείλονταν σ' ένα μεγάλο βαθμό στη γεωγραφική θέση της Κύπρου. Όπως είναι γνωστό, η γεωγραφική θέση της Κύπρου υπήρξε πάντοτε σπουδαία για τις δυνάμεις εκείνες που επιδίωκαν να ελέγχουν τους θαλάσσιους δρόμους της περιοχής και τη Μέση Ανατολή.

Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε το νησί τον 7ο αι. μ.Χ. για το Βυζάντιο και το Ισλάμ, που ήταν οι Υπερδυνάμεις της εποχής, εξαιτίας του μεταξύ τους ανταγωνισμού. Το πρώτο μισό του 7ου αι. μ.Χ. το Βυζάντιο κυριαρχούσε στη Μεσόγειο. Την ίδια εποχή οι Άραβες είχαν κατακτήσει τη Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο, που αποτελούσαν προηγουμένως τμήμα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Όταν οι Άραβες κατέλαβαν τις τρεις αυτές Μεσογειακές χώρες, αποφάσισαν να συγκροτήσουν ισχυρό στόλο με την ξυλεία του Λιβάνου και να διεκδικήσουν από τους Βυζαντινούς την υπεροχή στη Μεσόγειο.

Ο ηγέτης των Αράβων Μοαβία αντελήφθη ότι, αν οι Άραβες είχαν τον έλεγχο της Κύπρου, θα σταματούσαν οι επιθέσεις των Βυζαντινών εναντίον των ανατολικών και νότιων αραβικών εδαφών και συγχρόνως θα έμεινε απροστάτευτη η βυζαντινή Μ. Ασία. Από την άλλη ο έλεγχος της Κύπρου θα εξασφάλιζε στους Άραβες μια βάση ανεφοδιασμού σε ξυλεία, τρόφιμα, έμφυχο υλικό κτλ., καθώς και μια βάση για τη συγκέντρωση τους στόλου τους. Επιπλέον οι Άραβες θα χρησιμοποιούσαν την Κύπρο και ως ορμητήριο για τις επιθέσεις τους εναντίον των νοτιοανατολικών συνόρων του Βυζαντίου.

Οι αραβικές λοιπόν επιδρομές στόχευαν στον έλεγχο της Κύπρου. Αυτή ήταν η σταθερή πολιτική των Αράβων από τον 7ο αι. μ.Χ.

Από τις επιδρομές που έγιναν στο διάστημα των τριακόσιων περίπου χρόνων οι σημαντικότερες είναι πέντε: Δύο του Μοαβία και ανά μία του Ουαλίτ Β', του Αρούν αλ Ρασίντ και του Δαμιανού.

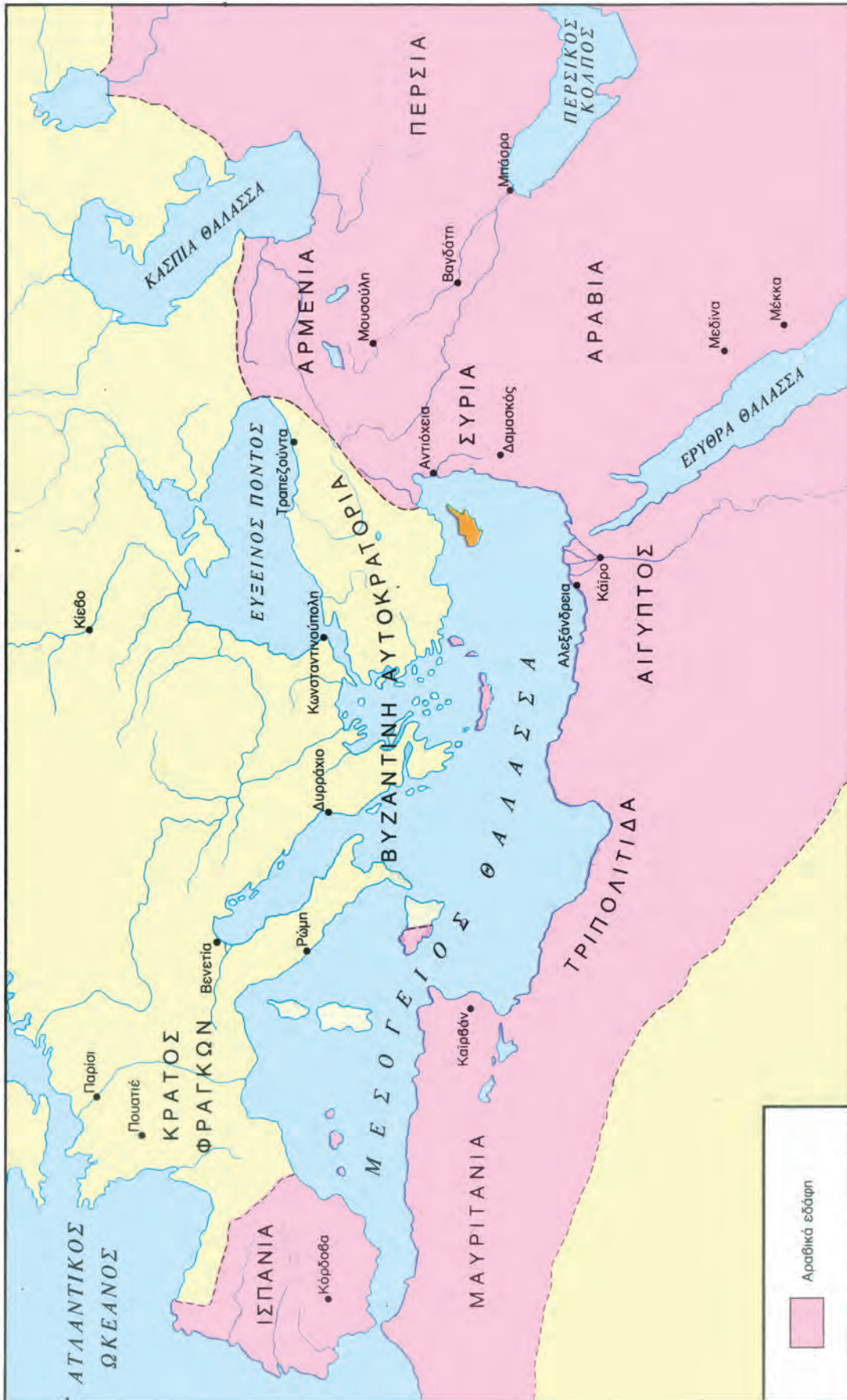

Ερωτήσεις: Κοιτάξτε το χάρτη και εξηγήστε:

Γιατί η γεωγραφική θέση της Κύπρου ήταν πολύ σημαντική τόσο για τους Βυζαντινούς όσο και για τους Άραβες από τον 7ο αι. μ.Χ. και γιατί εξακολουθεί να είναι και σήμερα ιδιαίτερα σημαντική;

Χάρτης 5

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΥΤΗΡΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ (6ος-9ος αιώνας)

*Πρώτη
επιδρομή
Μοαβία*

Το 648/9 ο εμίρης της Συρίας Μοαβία πραγματοποίησε την πρώτη επιδρομή εναντίον της Κύπρου με μεγάλο αριθμό πλοίων. Μετά από πολιορκία κυριέυσε την πρωτεύουσα της Κύπρου Κωνσταντία, την οποία λεηλάτησε και κατέστρεψε. Ανάμεσα στα μνημεία που καταστράφηκαν ήταν και η βασιλική του Αγίου Επιφανίου. Αναφέρεται επίσης πως οι Άραβες αιχμαλώτισαν 120,000 Κυπρίους.

Ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι μετά την επιδρομή αυτή συμφωνήθηκε να πληρώνουν οι Κύπριοι στους Άραβες τον ίδιο φόρο που πλήρωναν και στους Βυζαντινούς και να παραμένουν ουδέτεροι.

Με την επιδρομή αυτή του Μοαβία συνδέεται και το μνημείο Χαλά Σουλτάν Τεκκέ, κοντά στην Αλυκή της Λάρνακας. Το μνημείο αυτό θεωρείται ως ένας από τους πιο σημαντικούς ιερούς χώρους του Ισλάμ και κτίστηκε προς τιμή της Ουμ Χαράμ. Αυτή ήταν μια πιστή οπαδός του προφήτη Μωάμεθ που συνόδευσε το σύζυγό της στην εκστρατεία του Μοαβία και κατά την παράδοση σκοτώθηκε πέφτοντας από το άλογό της εκεί που σήμερα είναι κτισμένο το μνημείο της.

*Το τέμενος Χαλά
Σουλτάν Τεκκέ*

Ερωτήσεις

1. Πώς οι συγγραφείς των πιο κάτω πηγών Α' και Β' παρουσιάζουν την αραβική επιδρομή εναντίον της Κύπρου το 648/9;
2. Ποιες πληροφορίες για τη δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού της Κύπρου και γενικά για την Κύπρο παρέχει η Β' πηγή;
3. α. Μπορείτε να βρείτε στην πηγή Γ' μια από τις αιτίες των πολέμων των Αράβων εναντίον άλλων λαών τον 7ο αι. μ.Χ.;
β. Μήπως κάτι ανάλογο συμβαίνει και σήμερα;

Πηγή Α'

"(...) αυτήν την άλωσην της Νήσου υπό του Μαβίου ιστορεί πλέον καθαρά ο Παύλος διάκονος της εν Ακουίλεα Εκκλησίας λατινιστί, λέγων ούτως, βιβλ. ιθ'. Anno Septimo Imperii Costantis, exercitum movit Mavias per mare adversus Cyprum. habebat autem Scaphas mille septingentas: & cepit Constantiam cum insula tota: quum vero hanc cepiffet, exterminavit. Τω εβδόμω, λέγει, έτει της βασιλείας Κώνσταντος (ούτος ήν έγγονος Ηρακλείου) από δε Χριστού 648, στρατόν εκίνησε ο Μαβίας διά θαλάσσης κατά της Κύπρου. Είχε δε σκάφας, ήτοι πλοιάρια, χιλίας επτακοσίας, και εκράτησε της Κωνσταντίας μετά πάσης της Νήσου, και κυριεύσας αυτήν εξολόθρευσεν".

(Αρχιμανδρίτου Κυπριανού (1902). Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου. σ. 156)

Πηγή Β'

"Αλλά οι κάτοικοι της Κύπρου είναι όλοι εν γένει χριστιανοί και δεν υπάρχει εν μέσω αυτών ούτε ένας μουσουλμάνος. Και αυτή πλησιάζει κατά το μέγεθος και τον πληθυσμόν την Κρήτην. Είναι εύφορος πάρα πολύ. Την κατέλαβεν ο Μοαβία ειρηνικώς (σούλχαν) και συνωμολόγησε μετά των κατοίκων της συνθήκην και επομένως διατελεί εις κατάστασιν εκεχειρίας (χούντνα) μετά των μουσουλμάνων και οι κάτοικοί της είναι χριστιανοί Βυζαντινοί.* Και το πλάτος της θαλάσσης μεταξύ του Σαμ ** και της Κύπρου, υπό ευνοϊκάς συνθήκας ανέμων, είναι δύο ημερών πλου και από την Κύπρον εις την απέναντι πλευράν της θαλάσσης σχεδόν το ίδιον".

(Από το βιβλίο του Άραβα Istakhri (10ος αι.): Οδοί και Βασιλεία. ΠΡ.Α' ΚΥ ΣΥ 1972, τόμ. Β', σ. 196).

Πηγή Γ'

"(...) (186 189) Καταπολεμήστε τους εχθρούς σας στον πόλεμο που γίνεται για τη θρησκεία, αλλά μην επιτεθείτε ποτέ πρώτοι. Ο Θεός μισεί τους επιτιθέμενους. Σκοτώστε τους εχθρούς σας παντού όπου τους βρίσκετε. Διώξτε τους από το φως απ' όπου σας έδιωξαν. Ο κίνδυνος να αλλάξετε θρησκεία είναι χειρότερος από τον φόνο. Μην τους πολεμάτε καθόλου κοντά στο τέμενος Χαράμ, εκτός αν σας προκαλέσουν. Αν σας επιτεθούν, κολυμπήστε μέσα στο αίμα τους. Αυτή είναι η ανταμοιβή που χρωσιέται στους απίστους(...) Καταπολεμήστε τους εχθρούς σας, ώσπου να μην έχετε πια να φοβάστε τον πειρασμό και ώσπου να αποκατασταθεί η θεία λατρεία(...) Το μίσος σας θα πρέπει να ανάβει μόνον εναντίον των διεστραμμένων".

(Το Κοράνιον. Μετάφραση Γ.Ι. Πεντάκη, Εκδ. "Ελευθερουδάκης", Εν Αθήναις 1928, σ. 33-47)

* Όχι καθολικοί

** Συρία, Λίβανος, Ιορδανία και Ισραήλ

**Δεύτερη
επιδρομή
Μοαβία**

Λίγα χρόνια αργότερα (653/4), ο Μοαβία διενέργησε νέα επιδρομή εναντίον της Κύπρου. Τότε πολυάριθμος στόλος με ναύαρχο τον Αμπούλ Αβάρ κατέστρεψε όχι μόνο την Κωνσταντία, αλλά και άλλες παράκτιες πόλεις του νησιού, όπως την Πάφο. Στην πόλη αυτή οι βασιλικές της Παναγίας Λιμενώτισσας και της Αγίας Κυριακής μετατράπηκαν σε ερείπια. Μετά την καταστροφή των πόλεων τους οι κάτοικοι αποφάσισαν να μετακινηθούν προς το εσωτερικό του νησιού και σε ορεινές περιοχές. Έτσι οι κάτοικοι της Λάμπουσας μετακινήθηκαν προς τη Λάπηθο και της Καρπασίας στο Ριζοκάρπασο.

**Καθεστώς
συγκυριαρχίας**

Σύμφωνα με ορισμένες πηγές το 688/9 μ.Χ. επιβλήθηκε στο νησί καθεστώς συγκυριαρχίας Βυζαντινών και Αράβων, μετά τη σύναψη συνθήκης ανάμεσα στον Ιουστινιανό Β' και το Χαλίφη Abd al Malik. Συμφωνήθηκε να μοιράζονται οι δυο δυνάμεις τα έσοδα του νησιού και η Κύπρος να τηρεί ουδετερότητα. Άλλοι όμως ιστορικοί πιστεύουν ότι η συνθήκη είχε συναφθεί προηγουμένως και απλώς ανανεώθηκε το 688/9 μ.Χ.

Οι διαφωνίες των μελετητών για ολόκληρη την περίοδο των Αραβικών Επιδρομών είναι συχνές. Και τούτο, γιατί οι μαρτυρίες των πηγών είναι λιγοστές, αποσπασματικές και ασαφείς και επιτρέπουν διάφορες ερμηνείες. Κάποιος μάλιστα ξένος μελετητής χαρακτήρισε την περίοδο αυτή ως "*συναρμολογούμενη εικόνα από την οποία λείπουν πολλά κομμάτια*".

**Μετοικεσία
Κυπρίων**

Κατά το 691 μ.Χ. ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ιουστινιανός Β' ο Ρινότμητος* (685-695, 705-711) αποφάσισε να μετοικήσουν Κύπριοι στην Προποντίδα. Παλαιότερα πιστευόταν ότι η μετοικεσία όλων των Κυπρίων έγινε στην Κύζικο, για λόγους που δεν ήταν καλά γνωστοί. Ένας από τους λόγους που αναφέρονταν ήταν και το γεγονός ότι η Βυζαντινή αυτοκρατορία δεν ήταν σε θέση να προστατεύσει την Κύπρο αποτελεσματικά από επικείμενες επιθέσεις των Αράβων. Πρόσφατα όμως υποστηρίχτηκε** ότι μόνο ένα μέρος του πληθυσμού της Κύπρου - ανερχόταν τότε σε 80,000-150,000 κατοίκους - και κυρίως της Κωνσταντίας μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο της Ιωάννη εποίκησαν την Αρτάκη*** στη νότια ακτή της Προποντίδας. Η επιλογή της Αρτάκης έγινε στα πλαίσια της πολιτικής του Ιουστινιανού που είχε ως στόχο τη σωτηρία της Κων/πολης από τον επικρεμάμενο αραβικό κίνδυνο με τη θωράκιση των Στενών.

Ο Ιουστινιανός Β' θεώρησε ότι η σωτηρία της Κων/πολης θα εξασφαλιζόταν με τη δημιουργία μιας πόλης που θα ήταν για την πρωτεύουσα "*κάστρο και ναύσταθμος*". Η πόλη αυτή θα έπρεπε να βρίσκεται στην Προποντίδα, η

* Ονομάστηκε έτσι, γιατί του αποκόπηκε η μύτη, όταν εξορίστηκε στη Χερσώνα.

** Από τον Ιερομ. Παύλο (Βενέδικτο) Εγγλεζάκη, αδελφό της Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Τιμίου Προδρόμου στο Έσσεξ της Αγγλίας. "Κύπρος Νέα Ιουστινιανούπολις" (1990).

*** Η Αρτάκη ήταν αποικία των Μιλησίων. Παρέμεινε ελληνική ως το 1922. Τότε Αρτακηνοί πρόσφυγες ίδρυσαν στην Εύβοια τη Νέα Αρτάκη.

οποία κατοχύρωνε την ασφάλεια της Πόλης από τους Άραβες και εξασφάλιζε επί πλέον τόσο την τροφοδοσία της όσο και το εμπόριό της. Η Αρτάκη που διέθετε και άφθονη ξυλεία συνδύαζε όλα όσα αναζητούσε ο Ιουστινιανός. Έτσι επιβεβαιώθηκε για μια ακόμη φορά πως η Γεωγραφία ασκεί επίδραση στη διαμόρφωση της Ιστορίας.

Η πολιτική που ακολουθούσαν τότε οι Βυζαντινοί όσο και οι Άραβες ήταν εκείνη της μετοικεσίας, της εγκατάστασης δηλ. πληθυσμών σε περιοχές κυρίως ερειπωμένες από τους πολέμους για αμυντικούς συνήθως σκοπούς, αλλά και για δημογραφικούς και οικονομικούς.

*Αίτια
μετοικεσίας
Κυπρίων*

Για τον εποικισμό της Αρτάκης καταλληλότεροι κρίθηκαν οι Κύπριοι, και ειδικότερα οι κάτοικοι της Κωνσταντίας, που ήταν έμπειροι στη ναυτική και ναυπηγική τέχνη. Λίγο πριν, η Κωνσταντία διέθετε τα μεγαλύτερα ναυπηγεία της Ανατολής. Με την εγκατάσταση επίσης του Κύπριου Αρχιεπισκόπου στην Αρτάκη, θα μεταφερόταν εκεί και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, γεγονός που θα προσέδιδε πλούτο και αίγλη στην πόλη.* Η πόλη αυτή ονομάστηκε Νέα Ιουστινιανούπολη από τον Ιουστινιανό Β', που είχε ως πρότυπό του τον Ιουστινιανό τον Α' και φιλοδοξούσε ν' αποκτήσει κι αυτός εξίσου μεγάλη φήμη μ' εκείνον.

*Νέα
Ιουστινιανούπολη*

Δυο όψεις του νομίσματος του Ιουστινιανού Β'. Στη μια όψη απεικονίζεται ο Χριστός και στην άλλη ο αυτοκράτορας ως δούλος του Χριστού (Αθήνα. Νομισματικό Μουσείο).

* Διαφορετικά, ήταν αδύνατο να ανακηρυχτεί αυτοκέφαλη η Εκκλησία της Αρτάκης, γιατί η πόλη βρισκόταν κοντά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Χάρτης 6: Μετοικεσία των Κυπρίων στην Αρτάκη - Θέματα Μ. Ασίας

Χάρτης 7: Λεπτομέρεια του χάρτη της μετοικεσίας των Κυπρίων στην Αρτάκη.

Επαναπατρισμός Το σχέδιο του Ιουστινιανού Β' υλοποιήθηκε και οι Κύπριοι της Κωνσταντίας παρέμειναν στη Νέα Ιουστινιανούπολη ως το 699 μ.Χ. Ο τότε αυτοκράτορας του Βυζαντίου Τιβέριος Γ' αποφάσισε τον επαναπατρισμό των Κυπρίων. Οι λόγοι που υπαγόρευαν την απόφασή του αυτή ήταν κυρίως η επιδίωξή του ν' αποστερήσει τον εξόριστο Ιουστινιανό Β' από το ισχυρό έρεισμά του, την Αρτάκη, και να κατευνάσει τους Άραβες τηρώντας τη συμφωνία που είχε συναφθεί για ουδετερότητα της Κύπρου.

Αρχιεπίσκοπος Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου Η μετοικεσία των Κυπρίων στην Αρτάκη (Νέα Ιουστινιανή) είχε ως αποτέλεσμα να προστεθεί στον τίτλο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου η φράση "Νέας Ιουστινιανής", όταν επικυρώθηκε οριστικά το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου με τον 39ο κανόνα της Πενθέκτης οικουμενικής συνόδου. Έτσι ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου τιτλοφορείται ως σήμερα "Αρχιεπίσκοπος Νέας Ιουστινιανής* και πάσης Κύπρου" και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας μας παρέμεινε αναφαίρετο και ακατάλυτο.

Σύμφωνα με τον ιστορικό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, όταν αποφασίστηκε η επιστροφή των Κυπρίων από την Ιουστινιανούπολη στην πατρίδα τους, ο αυτοκράτορας έστειλε στο Χαλίφη της Βαγδάτης έναν επίσημο απεσταλμένο μαζί με τρεις επιφανείς Κυπρίους, τους Φαγουμείς, για να μεσολαβήσουν, ώστε να επιτραπεί ο επαναπατρισμός των Κυπρίων που οι Άραβες είχαν μεταφέρει στη Συρία. Η επίσημη αυτή αποστολή πέτυχε το σκοπό της και οι αιχμάλωτοι επέστρεψαν από τη Συρία. Με διαταγή του Χαλίφη έγινε επίσης εφικτή η επάνοδος στο νησί και άλλων Κυπρίων από διάφορες αραβοκρατούμενες περιοχές.

Οι Κύπριοι, μετά την επιστροφή τους στο νησί, γεύτηκαν για λίγο τα αγαθά της ειρήνης και προσπάθησαν να επουλώσουν τις πληγές που τους προκάλεσαν οι αραβικές επιδρομές και η μετοικεσία. Όχι όμως για πολύ. Οι αραβικές επιδρομές συνεχίστηκαν και μέσα στους επόμενους δυο αιώνες.

Επιδρομή Ουαλίντ Β' Το 743 μ.Χ. επιχειρήθηκε νέα αραβική επιδρομή εναντίον της Κύπρου από τον Ουαλίντ Β'.

Επιδρομή Αρούν αλ Ρασίντ Μερικές δεκαετίες αργότερα, (806) μ.Χ. ο Χαλίφης Αρούν αλ Ρασίντ διενήργησε νέα επίθεση εναντίον του νησιού, κατά την οποία, σύμφωνα με ορισμένες πηγές, αιχμαλωτίστηκαν 16,000 Κύπριοι μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο. Επέστρεψαν όμως στην Κύπρο, όπως φαίνεται, μετά από σύντομο χρονικό διάστημα.

Σε περιόδους ειρήνης που μεσολαβούσαν ανάμεσα σε πολεμικές επιχειρήσεις, φαίνεται πως η Κύπρος ευημερούσε. Ο γεωγράφος του 10ου αι. Mugaddasi (Κυπριακά Σπουδαί (1956), τόμ. Κ. σ. 17) περιγράφει έτσι την Κύπρο: "*Η Κύπρος είναι γεμάτη με πολυάνθρωπες πόλεις και παρέχει στους Μουσουλμάνους πολλές ωφέλειες στο εμπόριό τους απεκεί, εξαιτίας της μεγάλης αφθονίας εμπορευμάτων, υφαντών και αγαθών που παράγονται εκεί*". Γι' αυτό πολλοί χριστιανοί της Συρίας και της Παλαιστίνης που καταδιώκονταν από τους Άραβες έβρισκαν καταφύγιο στην Κύπρο. Τούτο συνέβη επανειλημμένα σε κατοπινές ιστορικές περιόδους. Και σήμερα ακόμη κάτοικοι γειτονικών χωρών βρίσκουν άσυλο στην Κύπρο.

* Από την εποχή του πρώτου Κύπριου Αρχιεπισκόπου της Τουρκοκρατίας. Ο ιστορικά ορθός τύπος είναι: "Νέας Ιουστινιανουπόλεως".

Άσκηση:

Συγκρίνετε τις πιο κάτω βυζαντινές και αραβικές πηγές που αναφέρονται στις επιδρομές του 743 και 806. Ποια είναι τα συμπεράσματά σας;

Ο Άραβας ιστορικός Masudi γράφει:

"Το 743 ο Ουαλιδ εκτόπισε τους Κυπρίους από τις εστίες τους και τους μετέφερε σε τόπο παραλιακό ανάμεσα στην Τύρο και Σιδώνα στο Αl-Mahouz, επειδή υποψιάστηκε πως παραβιάστηκε η συνθήκη (...)

Ο Θεοφάνης, ο Βυζαντινός χρονογράφος, ανέφερε:

"Ουαλιδ τους Κυπρίους μετώκησεν εις Συρίαν (...)" "Ααρών πέμψας στόλον εις Κύπρον τας τε εκκλησίας κατέστρεψε και τους Κυπρίους μετέστησε και πολλήν άλωσιν ποιήσας την ειρήνην διέστρεψεν".

Ο Άραβας ιστορικός Al Yakubi ανέφερε:

"Ο Ααρών έστειλε τον Humaid Ibn Mayuf με στόλο, μια και οι Κύπριοι είχαν παραβιάσει τη συνθήκη και έκανε επιδρομή και έσφαξε και αιχμαλώτισε".

(Δικηγороπούλου, Α., Η Κύπρος από το 642 ως το 965. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Η' σ. 356).

Τελευταία
επιδρομή
Δαμιανού

Η τελευταία επιδρομή των Αράβων εναντίον της Κύπρου έγινε το 911/12 μ.Χ. από τον εξωμότη Δαμιανό, τον εμίρη της Ταρσού.

Αυτός κατέλαβε το νησί για τέσσερις μήνες, στη διάρκεια των οποίων προκάλεσε πλήθος καταστροφών, λεηλάτησε πόλεις και αιχμαλώτισε πολλούς κατοίκους. Ο επίσκοπος Χύτρων (Κυθρέας) Άγιος Δημητριανός συμπαραστάθηκε στο ποιμνίο του κατά την περίοδο της αιχμαλωσίας του στη Βαγδάτη και κατόρθωσε να το ελευθερώσει με τη μεσολάβηση του Πατριάρχη της Κων/πολης Νικόλαου του Μυστικού. Ο Νικόλαος ο Μυστικός συνδύαζε την ιδιότητα του Πατριάρχη μ' εκείνη του αντιβασιλέα, διότι ο αυτοκράτορας Κων/τίνος ο Πορφυρογέννητος ήταν ανήλικος. Με την ιδιότητά του αυτή έστειλε διακοίνωση στο Χαλίφη της Βαγδάτης, ενισχύοντας έτσι τις προσπάθειες του Αγ. Δημητριανού γι' απελευθέρωση των Κυπρίων.

Ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι η επιδρομή του Δαμιανού συνέπεσε με την παραμονή στο νησί του βυζαντινού στόλου με ναύαρχο τον Ημέριο. Αυτός είχε αναλάβει επιχειρήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι Κύπριοι όφειλαν, σύμφωνα με τη συνθήκη ουδετερότητας, να ειδοποιήσουν τους Άραβες για την παραμονή και τις δραστηριότητες του βυζαντινού στόλου στο νησί, αλλά δεν το έκαναν.

*Τέρμα αραβικών
επιδρομών*

Στο μεταξύ ο ιερός πόλεμος που είχαν αναλάβει οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες εναντίον των Αράβων από την εποχή των Ισαύρων (8ος αι.) κορυφώνεται τώρα, (10ος αι.) επί Νικηφόρου Φωκά. Ο Φωκάς είχε ήδη ελευθερώσει την Κρήτη ως στρατηγός και μετά την άνοδό του στο θρόνο το 963 συνέχισε τους αγώνες του για την πλήρη συντριβή των Αράβων.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια τοποθετείται και η αποστολή που ανατέθηκε το 965 από τον αυτοκράτορα στο στρατηγό Νικήτα Χαλκούτση (Κεδρηνός, 2,363) να πλεύσει προς την Κύπρο και να την ανακαταλάβει, θέτοντας έτσι τέλος στις επιδρομές των Αράβων. Η απελευθέρωση του νησιού πραγματοποιήθηκε την ίδια κιόλας χρονιά κι έτσι μια μακρόχρονη περίοδος καταστροφών, αρπαγών και αποδεκατισμού του πληθυσμού έληξε οριστικά.

Οι νίκες των Βυζαντινών κατά των Αράβων το 10ο αι. οφείλονταν σ' ένα μεγάλο βαθμό στην πολιτική διάσπαση του Χαλιφάτου σε ανεξάρτητες δυναστείες.

Χρυσό νόμισμα που απεικονίζει τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά με την Παναγία (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Πλωτός κινητός πύργος για εκτόξευση υγρού πυρός (Ιστορία του Ελλην. Έθνους, τόμ. Η, σ. 112)

Για την επιδρομή του Δαμιανού γράφει ένας Άραβας ιστορικός (10ος αι. μ.Χ).

"Ο Δαμιανός, στόλαρχος των μουσουλμανικών ναυτικών επιχειρήσεων στη Μεσόγειο, επιτέθηκε στη νήσο Κύπρο που οι κάτοικοί της είχαν παραβιάσει τη συνθήκη που είχε συναφθεί στα πρώτα χρόνια του Ισλάμ και που καθόριζε ότι δε θα βοηθούσαν τους Ρωμαίους εναντίον των Μουσουλμάνων ούτε τους Μουσουλμάνους εναντίον των Ρωμαίων και ότι τους φόρους θα τους μοιράζονταν οι Έλληνες και οι Μουσουλμάνοι. Ο Δαμιανός παρέμεινε σ' αυτό το νησί τέσσερις μήνες αιχμαλωτίζοντας, καίγοντας και εκπορθώντας τα οχυρά των κατοίκων".

Ο συντάκτης του βίου του Αγ. Δημητρίου γράφει:

"Επανάστασις Βαβυλωνίων βαρβάρων κατά την των Κυπρίων νήσον ου φόρων παραβιάσεως εγκαλείν αυτούς εχόντων, ουκ επαναστάσεως αιτίαν. Αλλά τον ληστρικών τρόπον συνεργόν εχόντων και την έμφυτον αγριότητα".

(Δικηγοροπούλου, Α., Η Κύπρος από το 642 ως το 965. Ιστορία του Ελ. Έθνους, τόμ. Η', σ.355-6)

Άσκηση:

Συγκρίνετε τις πιο πάνω πηγές

Συνέπειες των αραβικών επιδρομών

Οι αραβικές επιδρομές είχαν δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της Κύπρου.

Η οικονομική ευρωστία του νησιού δέχτηκε σοβαρό πλήγμα. Οι κάτοικοι πολλών παραλιακών πόλεων μετακινήθηκαν προς το εσωτερικό της Κύπρου, με αποτέλεσμα τον περιορισμό του εμπορίου. Η ύπαιθρος λεηλατήθηκε και η γεωργία σημείωσε κάμψη. Στο δημογραφικό τομέα παρουσιάστηκε μείωση του πληθυσμού εξαιτίας των σφαγών, των υποχρεωτικών μετακινήσεων, της μετοικεσίας και των ποικίλων συμφορών. Πόλεις καταστράφηκαν, μνημεία μετατράπηκαν σε ερείπια και θησαυροί τέχνης λεηλατήθηκαν. Μια από τις πόλεις που καταστράφηκαν στα μέσα του 7ου αι. ήταν και το Κούριο. Τότε ο επίσκοπος της πόλης αυτής μετέφερε την έδρα του στην Επισκοπή. Η πνευματική και καλλιτεχνική ανάπτυξη του νησιού περιορίστηκε σημαντικά, όπως ήταν φυσικό. Όμως, παρά τα δεινά που προκάλεσαν στους Κυπρίους οι αραβικές επιδρομές, δεν επηρέασαν ούτε το θρησκευτικό, ούτε το εθνικό τους φρόνημα. Η θρησκευτική, εθνική και γενικότερη φυσιογνωμία της Κύπρου παρέμεινε αναλλοίωτη.

Ερωτήσεις

Διαβάστε τις πιο κάτω δευτερογενείς πηγές που αναφέρονται στις συνέπειες των αραβικών επιδρομών και απαντήστε στις ερωτήσεις που ακολουθούν:

1. Πώς ο συγγραφέας της πηγής Γ' παρουσιάζει τις σχέσεις Κυπρίων και Βυζαντινών;
2. α) Σχολιάστε τη θέση του συγγραφέα ως προς τις επιπτώσεις των αραβικών επιδρομών στη δημογραφική και εθνική φυσιογνωμία της Κύπρου.
β) Συγκρίνετε αυτές τις επιπτώσεις με εκείνες που είχε η τουρκική εισβολή του 1974 στην κατεχόμενη Κύπρο.

Πηγή Α'

"(Ο Ιουστινιανός) προστάσσει ο λαός της Κύπρου να μετατοπίσει, και να μετοικήσει εις τους τόπους όπου εξουσίαζεν, ειδή παραιτείται αυτήν εις τας χείρας των Αγαρηνών αβοήθητον. Τι θέλεις να κάμουν οι δυστυχείς Κύπριοι;

Τρέχουσιν εις τα πλοία με βίαν γυναίκες, άνδρες, παιδιά και γέροντες εκ πάσης ηλικίας και τάξεως, στριμώχνονται, στενοχωρούνται εις αυτά, και από την βίαν, άλλοι μεν ενταφιάζονται εις το πέλαγος, άλλοι δε εκ στενοχωρίας αρρωστούσι, και πολλοί αποθνήσκουσι, και άλλοι της ζωής το γλυκύ προκρίνοντες της βαρβάρων τυραννίας, επιστρέφουσιν ημίθνητοι εις την ελεεινήν Πατρίδα".

(Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, (1902) Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου, σ. 158)

Πηγή Β'

"Οι Άραβες διέπρεψαν εις τας επιστήμας και την φιλολογίαν εν Βαγδάτη, εν Δαμασκώ, εν Καϊρω και εν Κορδούη· ανύψωσαν την Σικελίαν εκ της παρακμής. Κατέλιπον εις όλας τας χώρας αυτάς ανεξαλείπτους αναμνήσεις του κοινωνικού των πολιτισμού.

Εις τας νήσους της Ανατολής, εν Κύπρω δε ιδία, δεν ανευρίσκει κανείς μνημεία της κυριαρχίας των ειμή ερείπια των πυρκαϊών και της ερημώσεως (...). Υπήρξεν η μάλλον καταστρεπτική εποχή της Ιστορίας της".

*(Mas Latrie, Histoire de l'île de Chypre, Paris 1855, I, σ. 86)
Φιλίππου, Λ. (1930). Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω, σ. 20.*

Πηγή Γ'

"Ούτω καθ' ὅλην την περίοδον του επί τρεις αιώνας (648-965 μ.Χ.) ασφυκτικού εναγκαλισμού της υπό των Αράβων, η Κύπρος ουδέποτε ησθάνθη εαυτήν ξένην προς το Βυζάντιον, μετά του οποίου ευρίσκετο εις συνεχή επαφήν και το οποίον πάντοτε - φανερώς ή συγκεκαλυμμένως αδιάφορον - εβοήθει και επρέσβευε. Δεν συγκατετέθη εις ουδενός είδους υποταγήν και δεν απετέλεσε ποτέ οργανικόν τμήμα ουδεμιάς αραβικής πολιτείας (...). Ηναγκάσθη, (...) να υποκύψει εις μίαν, όχι αδιάκοπον μορφήν αραβικής επικυριαρχίας, η οποία (...) ούτε συνεχής και σταθερά χρονικώς υπήρξεν, αλλά ούτε παγία ούτε και πλήρης τοπικώς. Ποιοτικώς μάλιστα εμφανίζεται ως Βυζαντινή(!) και Αραβική συνεπικυριαρχία. Και εκ της αδιανοήτου αυτής συνεπικυριαρχίας, (...) η Κύπρος ουδεμίαν ούτε θρησκευτικήν, ούτε εθνικήν, ούτε δημογραφικήν απορρόφησιν της φυσιογνωμίας και της προσωπικότητός της έπαθεν."

(Οικονομάκη, Ν., (1972) Η εν Κύπρω Αραβοκρατία κατά τας Αραβικάς πηγάς. ΠΡ Α' ΚΥ ΣΥ, σ. 200)

Εκκλησία - Μοναχικός βίος - Τέχνη

Εκκλησία

Η Εκκλησία της Κύπρου, όπως έχει λεχθεί, οργανώθηκε από τον 4ο αι μ.Χ. και διασφάλισε το αυτοκέφαλό της με αποφάσεις οικουμενικών συνόδων. Ακόμη και την περίοδο των Αραβικών Επιδρομών εξακολούθησε να λαμβάνει ενεργό μέρος σε οικουμενικές συνόδους. Τότε μάλιστα η Εκκλησία της Κύπρου αναδείχτηκε σε πραγματικό θεματοφύλακα της Ορθοδοξίας. Συνέβαλε δηλαδή αποτελεσματικά στην καταδίκη του μονοθελητισμού* τον 7ο αι. μ.Χ. και υποστήριξε με ζήλο τη λατρεία των εικόνων στην περίοδο της Εικονομαχίας (726-843 μ.Χ.).

Αναφέρεται μάλιστα ότι ο Κύπριος Πατριάρχης Κων/πόλεως Παύλος συμβούλευσε την αυτοκράτειρα Ειρήνη την Αθηναία να συγκαλέσει τη σύνοδο της Νίκαιας, για να καταδικάσει την Εικονομαχία.

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Γεώργιος για την προσκύνηση των εικόνων.

"Ωσπερ ο προσκυνών τους θείους λόγους εν τω Ευαγγελίω ουχί τας μεμβράνας τιμά αλλά τα θεία λόγια, ούτως και εν τοις πίναξιν της εκκλησίας ουχί το χρωμάτιον, ουδέ την ύλην, αλλ' ως θείαν εξήγησιν και σύντομον γραφήν των παθημάτων αυτού. Όσον γαρ αναγινώσκονται, τοσοούτον και επιγινώσκονται και επί πλείον ημάς ανάπτουσι προς την αγάπην του θεού".

(Μιτσιδης, Α. (1986) Σύντομη Ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου, Ανθολόγιο Κειμένων, σ. 27).

* Χριστιανική αίρεση σύμφωνα με την οποία ο Χριστός έχει δύο φύσεις αλλά μόνο μια θέληση και ενέργεια.

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντίνος* για την προσκύνηση των εικόνων.

*"Δέχομαι και ασπάζομαι τιμητικώς τας αγίας και σεπτάς εικόνας και την κατά λατρείαν προσκύνησιν μόνη τη υπερουσίω και ζωαρχική Τριάδι αναπέμπω, και τους μη ούτω φρονούντας, μήτε δοξάζοντας της αγίας καθολικής και αποστολικής εκκλησίας εκχωρίζω, και τω αναθέματι υποβάλλω (...) Εγώ μεν τους εικονοκλάστας χείρους των Σαμαρειτών** ηγούμαι, όσον εκείνοι και αγνοία διεπράξαντο, αλλότριοι όντες του Χριστιανισμού. Ούτοι δε εν γνώσει πεποιήκασι, και ανάξιόι εισιν απολογίας".*

(Μιτσιόδη, Α., όπ. π., σ. 28)

Ασκήσεις

Με βάση τις πηγές που προηγούνται απαντήστε στα εξής:

1. Πώς η Εκκλησία της Κύπρου βλέπει την προσκύνηση των εικόνων; Συγκρίνετε τη θέση της αυτή με εκείνη της Συνόδου του 843.
2. Τι προσφέρει στον πιστό η προσκύνηση των εικόνων και ποια είναι η στάση της Εκκλησίας της Κύπρου έναντι των εικονοκλαστών;

Στο διάστημα της Εικονομαχίας ο θρησκευτικός φανατισμός προκάλεσε ακρότητες από την πλευρά των δύο αντίπαλων παρατάξεων. Η σύνοδος της Ιερείας (754) τάχθηκε εναντίον των απεικονίσεων του Χριστού και των διαφόρων ιερών προσώπων με αποτέλεσμα να καταστραφούν πολλά έργα τέχνης. Στην περίπτωση της Κύπρου διασώθηκαν τα έργα τέχνης εξαιτίας της έλλειψης ελέγχου των Βυζαντινών αυτοκρατόρων στο νησί, την περίοδο της ουδετερότητας. Στην εικόνα, παράσταση εικονομάχων που καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβεστόνερο. (Ιστορία του Ελλην. Έθνους, τόμ. Η', σ. 29).

* Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντίνος μιλά ενώπιον της Ζ' οικουμενικής συνόδου (787).

** Οι Σαμαρείτες αποκλείουν κάθε αισθητή εξεικόνιση και κάθε ανθρωπομορφισμό όσον αφορά το Θείο.

Η Εκκλησία της Κύπρου θεωρούσε το νησί ως αναπόσπαστο τμήμα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Πίστευε επιπλέον ότι η βυζαντινή εξουσία ήταν "θεοστήρικτος". Οι επίσκοποι αποκαλούσαν τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες "ευσεβείς, δίκαιους, θεοσέπτους" και, όταν τους ανέφεραν, χρησιμοποιούσαν τη φράση "οι βασιλείς ημών".

Οι πεπειθήσεις τους αυτές οφείλονταν στο γεγονός πως οι Κύπριοι είχαν την ίδια θρησκεία με τους Βυζαντινούς. Εκκλησία και λαός είχαν την αντίληψη πως, αν αρνιούνταν τη βυζαντινή εξουσία, θα απαρνιούνταν και τη θρησκεία τους. Εξαιρεση αποτέλεσε μόνο η περίοδος της Εικονομαχίας. Τότε η Εκκλησία της Κύπρου έπαψε να θεωρεί τη βυζαντινή εξουσία θεοστήρικτη και δεν πήρε μέρος στις εικονομαχικές συνόδους. Όταν γύρω στο 900 μ.Χ. ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Λέων Στ' ο Σοφός πήρε το λείψανο του Αγίου Λαζάρου από τη Λάρνακα στην Κωνσταντινούπολη, ούτε η Εκκλησία ούτε ο λαός της Κύπρου αντέδρασαν. Μερικοί ιστορικοί θεωρούν το γεγονός αυτό καθώς και το κτίσιμο της εκκλησίας του Αγίου Λαζάρου από το Λέοντα Στ' ως απόδειξη άσκησης κάποιας βυζαντινής εξουσίας στο νησί.

Την περίοδο των Αραβικών Επιδρομών η Εκκλησία της Κύπρου ενισχύθηκε σε μεγάλο βαθμό. Εξελίχθηκε μάλιστα σε εκπρόσωπο των δοκιμαζόμενων Κυπρίων και φορέα της βυζαντινής εξουσίας στο νησί, ίσως και με τη συμμετοχή επιφανών λαϊκών. Η διοικητική πείρα που είχε αποκτήσει ο κλήρος από τον 4ο αι. τον βοήθησε να φέρει σε πέρας το δύσκολο έργο του. Αγwνίστηκε ακόμη ν' απαμβλύνει τα δεινά που επισώρευσαν οι αραβικές επιδρομές στους Κυπρίους και τους συμπαραστάθηκε με όλες τις δυνάμεις της. Ενδεικτική είναι η δράση του Αγ. Δημητριανού.

Ασκητισμός - μοναχικός βίος

Ο ασκητισμός και ο μοναχικός βίος γνώρισαν ιδιαίτερη ανάπτυξη στην Κύπρο από τον 4ο κιόλας αι. μ.Χ. Τότε μάλιστα εγκαταστάθηκε στο νησί για κάποιο χρονικό διάστημα ο αναχωρητής ερημίτης Όσιος Ιλαρίων ο Μεγάλος.

Στην Κύπρο ο μοναχισμός και ο ασκητισμός άκμασαν σε μεγάλο βαθμό, μετά τα μέσα του 7ου αι., τον 8ο και τον 9ο αι., για πολλούς λόγους. Η περίοδος αυτή εξαιτίας των αραβικών επιδρομών και της Εικονομαχίας ήταν περίοδος αβεβαιότητας και ανασφάλειας για τους Κυπρίους. Πολλοί λοιπόν αναζήτησαν τη γαλήνη και τη σωτηρία της ψυχής στο μοναχισμό, που ήταν "πράγμα ιερόν και ανάγον αυτόθεν τας ψυχάς εις τον Θεόν", όπως είχε ήδη αναγραφεί σε μια Νεαρά του Ιουστινιανού. Μερικοί έγιναν ασκητές και κατέφυγαν σε σπήλαια, κυρίως στην περιοχή της Καρπασίας. Αργότερα ανακηρύχτηκαν Άγιοι και ήταν τόσοι πολλοί, ώστε η χερσόνησος της Καρπασίας να ονομαστεί "χερσόνησος των Αγίων".

Ένας άλλος λόγος της ανάπτυξης του μοναχισμού ήταν ο ενισχυμένος ρόλος που διαδραμάτισε η Εκκλησία στο νησί την περίοδο της "ουδετερότητας" και η ισχυρή επίδραση της θρησκείας στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και ιδιωτική ζωή των Κυπρίων.

Συνέβαλε ακόμη το γεγονός ότι κατέφευγαν στο νησί πολλοί μοναχοί από τις αραβοκρατούμενες περιοχές της Συρίας και της Παλαιστίνης που ασκήτεψαν στο νησί και ανακηρύχτηκαν μάλιστα Άγιοι. Εξάλλου πολλοί μοναχοί έφτασαν στην Κύπρο από περιοχές του Βυζαντίου, για να αποφύγουν τους διωγμούς των εικονομάχων, επειδή η Κύπρος ήταν προπύργιο της εικονολατρίας.

Σε μερικές περιπτώσεις μοναχοί πήραν το αξίωμα του επισκόπου, ακόμα και του Αρχιεπισκόπου, όπως π.χ. ο Άγιος Δημητριανός που έγινε επίσκοπος Κυθρέας. Δυστυχώς αρκετά μοναστήρια καταστράφηκαν κατά τις αραβικές επιδρομές ή και αργότερα και έτσι σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό τους, δηλαδή η κυρίως εκκλησία του μοναστηριού.

Σημαντικά μοναστήρια που φαίνεται πως είχαν ιδρυθεί την εποχή αυτή είναι της Παναγίας των Καθάρων κοντά στο Λάρνακα της Λαπήθου, της Αψινθιώτισσας κοντά στο Συγαρί και του Αγ. Αντωνίου κοντά στους Χύτρους, που δε σώζεται σήμερα.

Προτομή του Αγ. Δημητριανού, επισκόπου Κυθρέας (Τοιχογραφία στον Αγ. Νικόλαο της Στέγης)

Από την "Ακολουθίαν" του Αγίου Δημητριανού:

"Διά τε το ευπρόσιτον αυτού και γαληνόν και πράον και ήσυχον και συμπαθές και μέτριον και σχεδόν δια την υποβάλλουσαν αυτού αρετήν, θεία ψήφω, διέλαμψεν αρχιερεύς της πόλεως Κηθηρίας, ποιμαίνων, οσίως και θεαρέστως το θείον εμπιστευθέν ποιμνιον κατά τον πρόποντα Κανόνα της Αρχιερατικής τελειότητος".

(Περιστιάνη, Ι., (1910) Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου, σ. 869-70)

Τέχνη

Οχρωματική
αρχιτεκτονική

Είναι πιθανό την εποχή αυτή να θεμελιώθηκαν και τα πρώτα βυζαντινά κάστρα, όταν οι Κύπριοι κατέφευγαν σε φυσικά οχυρωμένες περιοχές, για να αποφύγουν τη μανία των Αράβων. Φαίνεται ακόμη πως το φρούριο Σαράντα Κολόνες κτίστηκε στην Πάφο για την προστασία των κατοίκων της από τις αραβικές επιδρομές.

Το φρούριο
Σαράντα Κολόνες,
Κάτω Πάφος

Εκκλησιαστική
αρχιτεκτονική

Όσον αφορά την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική παρουσιάστηκε ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος, εκείνος της **καμαροσκέπαστης βασιλικής** χωρίς νάρθηκα, της οποίας τα κλίτη χωρίζονται με τόξα στηριγμένα σε πεσσούς. Ο τύπος της καμαροσκέπαστης βασιλικής διακρίνεται σε ερειπωμένες βασιλικές του Ριζοκαρπάσου (σ. 44)

Τον 9ο με 10ο αι. κτίστηκαν στο νησί πολύτρουλοι ναοί που αποτελούν ιδιαίτερο τύπο ναών και δεν έχουν σχέση με την αρχιτεκτονική της προηγούμενης περιόδου. Κτίστηκαν ναοί με **τρεις τρούλους** στο μέσο κλίτος. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο ιερός ναός του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα και του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, που κτίστηκε στα ερείπια της βασιλικής του Ανθεμίου.

Ένας άλλος ιδιαίτερος τύπος ναού είναι και ο **πεντάτρουλος ναός** που αποτελεί μεταβατικό τύπο από την παλαιότερη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη νέα. Ο πεντάτρουλος δηλαδή ναός είναι καμαροσκέπαστη βασιλική με τρεις τρούλους στο μέσο κλίτος και δυο μικρότερους στο βόρειο και νότιο κλίτος. Έτσι, ενώ εσωτερικά επικρατεί η μορφή της βασιλικής, εξωτερικά ο ναός φαίνεται σταυρόσχημος. Ο πεντάτρουλος ναός είναι πιθανό

Γενική άποψη του
ναού του
Απ. Βαρνάβα
κοντά στη
Σαλαμίνα (σχέδιο
Αθηνάς
Ταρσούλη)

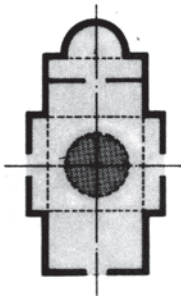
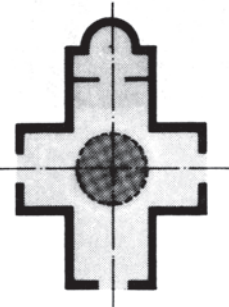
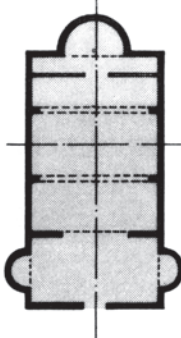
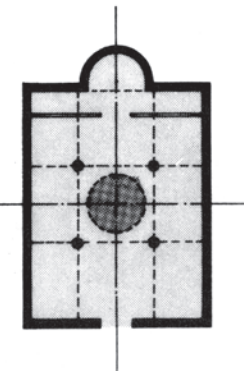
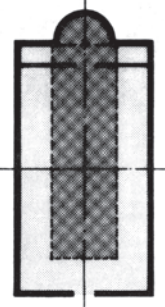
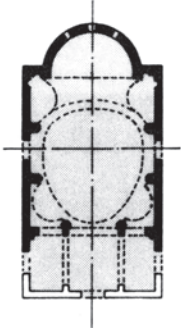
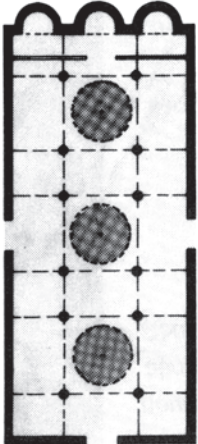
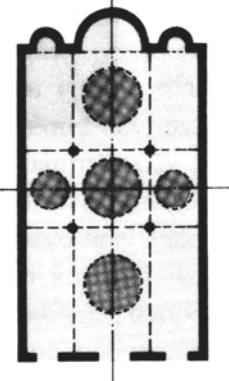
να δημιουργήθηκε στην Κύπρο και αποτελεί εξέλιξη της ιουστινιάνειας βασιλικής με τρεις τρούλους, (σ. 44) Τέτοιοι ναοί είναι της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου (9ος αι. μ.Χ.) και των Αγ. Ιλαρίωνα και Βαρνάβα στην Περιστέρωνα, που είναι όμως μεταγενέστερος.

*Η εκκλησία
του Αγ. Λαζάρου,
Λάρνακα*

*Η εκκλησία της
Αγ. Παρασκευής
στη Γεροσκήπου
(9ος αι. μ.Χ.)*

<p>Μονόκλιτος ναός με τρούλο</p> 	<p>Ναός σε σχήμα ελεύθερου σταυρού με τρούλο</p> 	<p>Μονόκλιτος καμαροσκέπαστος ναός</p>
<p>Εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός με τρούλο</p> 	<p>Ξυλόστεγος ναός (περιοχή Τροόδους)</p> 	<p>Οκταγωνικός ναός</p>
<p>Τρίκλιτη βασιλική με τρεις τρούλους</p> 	<p>Τρίκλιτη καμαροσκέπαστη βασιλική με πέντε τρούλους</p> 	<p>"Φραγκοβυζαντινός ρυθμός"</p> <p>Αποτελεί μείγμα του φραγκικού (Γοτθικού) και του Βυζαντινού αρχιτεκτονικού τύπου με χαρακτηριστικό γνώρισμα το συνδυασμό του Γοτθικού τόξου με το Βυζαντινό θάλο.</p>

Σχέδιο Α. Φιλίππου - Ι + Α Φιλίππου. Αρχιτέκτονες

Οι διάφοροι τύποι Βυζαντινής Αρχιτεκτονικής στην Κύπρο

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Εξηγήστε: α) γιατί ο έλεγχος της Κύπρου ήταν σταθερή πολιτική των Αράβων και β) πώς μεθοδεύτηκε αυτή η πολιτική;
2. Κρίνετε την απόφαση του Ιουστινιανού Β' για τη μετοικεσία των Κυπρίων.
3. Κατά τον Ostrogorsky "ο Ιουστινιανός Β' ήταν ανώριμος και ασταθής, κυβερνήτης προικισμένος όμως με σαφή αντίληψη των αναγκών του κράτους". Σχολιάστε το χαρακτηρισμό αυτό.
4. Νομίζετε ότι ήταν δυνατό η μετοικεσία των Κυπρίων στην Αρτάκη να μεταβάλει με οποιονδήποτε τρόπο την ιστορική πορεία της Κύπρου;
5. Με ποιο τρόπο το βυζαντινό παρελθόν της Κύπρου επιβιώνει στο παρόν όσον αφορά την κυπριακή Εκκλησία;
6. Η Γεωγραφία ασκεί ισχυρή επίδραση στη διαμόρφωση της Ιστορίας. Πώς η θέση αυτή επαληθεύεται στην περίοδο αυτή;
7. Κάτω από ποιες συνθήκες πραγματοποιήθηκε η οριστική απαλλαγή της Κύπρου από τις αραβικές επιδρομές; Εξηγήστε τη σημασία αυτής της απαλλαγής.
8. Ποιες επιπτώσεις είχαν οι αραβικές επιδρομές στην Κύπρο; Εξηγήστε αναφέροντας συγκεκριμένα παραδείγματα.
9. Ποια παρατήρηση κάνετε σχετικά με το περιεχόμενο των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών της περιόδου των Αραβικών Επιδρομών;
10. Σχολιάστε τον τίτλο που δόθηκε στην Κυπριακή Ιστορία της περιόδου των Αραβικών Επιδρομών: "Η Κύπρος μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων".
11. Να αναφέρετε από την ιστορική περίοδο που εξετάζουμε περιπτώσεις στις οποίες επαληθεύεται:
 - α) ο ρόλος της Εκκλησίας ως εκπροσώπου της βυζαντινής διοίκησης
 - β) ως συμπαραστάτη στο ποίμνιό της.
12. Πού οφείλεται η ανάπτυξη του ασκητισμού και του μοναχισμού στην Κύπρο;
13. Έχει λεχθεί ότι οι Κύπριοι ήταν εικονόφιλοι εξαιτίας του συντηρητισμού τους. Μπορείτε να αναφέρετε ανάλογα παραδείγματα συντηρητισμού από την αρχαία Κυπριακή Ιστορία;
14. Ποιοι νέοι αρχιτεκτονικοί τύποι δημιουργούνται την εποχή αυτή και σε ποιους ναούς τους συναντούμε;

ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

10ος - 12ος αι. μ.Χ.

Ιστορικά γεγονότα

*Επανάταξη
της Κύπρου
στη Βυζαντινή
αυτοκρατορία*

Η Κύπρος μετά την απαλλαγή της από τη μάστιγα των αραβικών επιδρομών, το 965, εντάχθηκε ξανά στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Στο θρόνο του Βυζαντίου βρισκόταν τότε η μακεδονική δυναστεία (867-1081) και το Βυζάντιο ζούσε την πιο μεγάλη ακμή του. Κατά τα τελευταία όμως χρόνια της δυναστείας των Μακεδόνων παρουσιάστηκαν τα πρώτα σημάδια της παρακμής. Η παρακμή αυτή ολοκληρώθηκε, όταν η εξουσία περιήλθε στα χέρια των θυγατέρων του Κωνσταντίνου Η' και άλλων ανίκανων ηγεμόνων. Με την άνοδο του Αλέξιου Α' Κομνηνού στο θρόνο του Βυζαντίου θα βασιλεύσει η δυναστεία των Κομνηνών (1081-1185), που θ' αναχαιτίσει την πτώση του Βυζαντίου και θα χαρίσει σ' αυτό την τελευταία του λάμψη. Την εποχή αυτή κυβερνούσαν την Κύπρο διοικητές που στέλλονταν απευθείας από την Κωνσταντινούπολη και ήταν υπεύθυνοι, μεταξύ άλλων, και για την ασφάλεια του νησιού. Ταυτόχρονα όμως είχαν και τη φροντίδα για την άμυνα γειτονικών με την Κύπρο περιοχών. Οι διοικητές του νησιού μετά το 965 έδρα τους όρισαν τη Λευκωσία· αυτοί έχοντας τον τίτλο του κατεπάνω (τον 11ο αι.) συγκέντρωσαν μεγάλη δύναμη. Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράδοξο το γεγονός πως μερικοί μπήκαν στον πειρασμό να χρησιμοποιήσουν τις εξουσίες τους, για να εξυπηρετήσουν δικές τους φιλοδοξίες, να γίνουν δηλαδή ανεξάρτητοι άρχοντες της Κύπρου. Οι αποστασίες βέβαια των διοικητών γίνονταν σε περιόδους που η κεντρική εξουσία ήταν ανίσχυρη ή αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, εσωτερικά ή και εξωτερικά. Με αυτό τον τρόπο οι κάτοικοι της Κύπρου εμπλέκονταν σε επαναστάσεις εναντίον της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και πλήρωναν βαρύ τίμημα για την εμπλοκή τους αυτή.

*Αίτια αποστασίας
διοικητών*

*Αποστασία
Θεόφιλου
Ερωτικού*

Ο πρώτος διοικητής που αποστάτησε ήταν ο Θεόφιλος ο Ερωτικός (1042), την εποχή που αυτοκράτειρα του Βυζαντίου ήταν η Ζωή. Κατόρθωσε μάλιστα, κατά το Βυζαντινό χρονογράφο Γεώργιο Κεδρηνό, να ξεσηκώσει τους Κυπρίους εναντίον του Πρωτοσπαθάρου Θεοφύλακτου που ήταν δικαστής και εισπράκτορας των φόρων.

Ο σύζυγος της Ζωής Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος έστειλε εναντίον του αποστάτη στόλο υπό την ηγεσία του Κωνσταντίνου Χαγέ και η εξέγερση κατεστάλη. Ο αποστάτης, αφού διαπομπεύτηκε στον Ιππόδρομο και στερήθηκε την περιουσία του, αφέθηκε ελεύθερος.

"Χειρούται γαρ αυτόν εκπεμφθείς ο τε τον στόλον κατάρχων Κωνσταντίνος πατρίκιος ο Χαγέ, το έθνος άπαν των Κυπρίων υποποισήσάμενος, και εις βασιλέα άγει. αχθέντα δε θήλυν ο βασιλεύς ενδύσας στολήν και εν τω ιππικώ ιπποδρομίας αγομένης θριαμβεύσας και των υπαρχόντων ψιλώσας απέλυσε" (Σάθα, Κ., (1873) Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. Β, Ξγ')

Αποστασία
Ραψομάτη

Πενήντα χρόνια αργότερα, το 1092 δεύτερη επανάσταση εναντίον του θρόνου, σοβαρότερη αυτή τη φορά, εκδηλώθηκε από το διοικητή της Κύπρου Ραψομάτη. Αυτοκράτορας ήταν τότε ο Αλέξιος Α' Κομνηνός και τα γεγονότα αφηγείται η κόρη του Άννα Κομνηνή στο βιβλίο της "Αλεξιάς".

Ο Ραψομάτης είχε έλθει σε συνεννόηση με τον κυβερνήτη της Κρήτης, για να επαναστατήσουν ταυτόχρονα εναντίον του αυτοκράτορα ελπίζοντας σε βοήθεια από τον εμίρη της Σμύρνης. Εναντίον του έστειλε ο αυτοκράτορας το γαμπρό του Ιωάννη Δούκα.

Οι Κρήτες, προτού προλάβει να έλθει ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος στο νησί τους, ξεσηκώθηκαν οι ίδιοι εναντίον του κυβερνήτη και τον θανάτωσαν. Ο Ιωάννης Δούκας στράφηκε τότε προς την Κύπρο. Μόλις αποβιβάστηκε μαζί με μια μικρή στρατιωτική δύναμη στην Κερύνεια, βρήκε το Ραψομάτη στρατοπεδευμένο στους γύρω λόφους. Όταν άρχισε η μάχη, πολλοί από τους στρατιώτες του Ραψομάτη τον εγκατέλειψαν και πήγαν με τα αυτοκρατορικά στρατεύματα, ενώ οι υπόλοιποι έδειξαν απροθυμία να πολεμήσουν. Τότε ο Ραψομάτης εγκατέλειψε το πεδίο της μάχης κι έφυγε βιαστικά προς τη Λεμεσό, απ' όπου έλπιζε να διαφύγει με πλοίο. Ο αξιωματικός όμως του Δούκα, Βουτομίτης, τον καταδίωξε και τον συνέλαβε στο Σταυροβούνι. Στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη, αλλά παραμένει άγνωστο αν τιμωρήθηκε και πώς.

Σταυροφορίες
Ο αυτοκράτορας
Αλέξιος Α'
Κομνηνός

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' Κομνηνός ευλογείται από το Χριστό.
Χειρόγραφο του 12ου αι. (Ιστορία του Ελλην. Έθνους, τόμ. Θ', σ. 23)

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' Κομνηνός, για ν' αποτρέψει άλλες τυχόν ανωμαλίες στο νησί, διόρισε σε διοικητικές θέσεις άνδρες νομοταγείς, συνεισφέροντες και αναγνωρισμένης αμεροληψίας. Ως τέτοιοι αναφέρονται ο στρατοπεδάρχης Φιλοκάλης Ευμάθιος, του οποίου τα πολλά προσόντα εξυμνεί η Άννα Κομνηνή, και ο Καλλιπάριος, υπεύθυνος για θέματα δικαιοσύνης και συλλογής των φόρων. Στο Φιλοκάλη παραχώρησε ο Αλέξιος πολεμικά πλοία και ιππικό, για να εξασφαλιστεί το νησί από στεριά και θάλασσα.

Σταυροφορίες Η εποχή αυτή, δηλαδή τα τέλη του 11ου αι., είναι μια κρίσιμη περίοδος για το Βυζάντιο. Οι Τούρκοι είχαν καταλάβει τη Μικρά Ασία, ενώ ταυτόχρονα η Δύση είχε εξορμήσει, για να ελευθερώσει τους Αγ. Τόπους από τους Μουσουλμάνους. Ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου διέκρινε τους σοβαρούς κινδύνους που απειλούσαν το κράτος από τους σταυροφόρους*, γι' αυτό αποφάσισε να πάρει όλα τα απαραίτητα μέτρα, για να τους εξουδετερώσει.

Οχύρωση της Κύπρου Όσον αφορά την Κύπρο ο Αλέξιος Α' Κομνηνός, επειδή επισήμανε τη στρατηγική της θέση, μετέβαλε το νησί σε στρατιωτικό οχυρό. Έτσι ανήγειρε σε νευραλγικά σημεία του νησιού διάφορα κάστρα και μοναστήρια. Οι Βυζαντινοί θα μπορούσαν από την Κύπρο να παρακολουθούν και να ελέγχουν τις κινήσεις των σταυροφόρων και ταυτόχρονα να προσφέρουν σ' αυτούς βοήθεια, όταν κρινόταν αναγκαίο. Οι Κύπριοι δέχτηκαν μ' ενθουσιασμό το αμυντικό πρόγραμμα του Αλέξιου Α' και πήραν μάλιστα μέρος στην υλοποίησή του. Την ίδια φροντίδα για την άμυνα του νησιού επέδειξαν και οι Κομνηνοί διάδοχοι του Αλέξιου Α'. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν και ξένοι πολεμικοί λαοί, όπως Αρμένιοι και Μαρωνίτες. Για τους λαούς αυτούς θα γίνει ιδιαίτερος λόγος αργότερα. Τα μέτρα που πήρε ο Αλέξιος άρχισαν ν' αποδίδουν καρπούς. Έτσι, όταν το 1099 έφτασε από την Πίζα στόλος στην Κύπρο και αποβίβασε άντρες στο νησί, για να το λεηλατήσουν, αποκρούστηκε με επιτυχία από το Φιλοκάλη. Όταν πια τα πλοία είχαν απομακρυνθεί, οι άντρες που είχαν μείνει στο νησί, όπως παραστατικά περιγράφεται: (Κομνηνός, Α., (1972) Αλεξιάς, XI, 203) "*Ο εις όπισθεν του άλλου ερρίπτοντο εις την θάλασσαν και επνίγοντο*".

Επιδρομή Ρενάλδου ντε Σιαντιγιόν Δε συνέβη όμως δυστυχώς το ίδιο και αργότερα, το 1155, όταν ένας Γάλλος τυχοδιώκτης, ο Ρενάλδος ντε Σιαντιγιόν, έκανε επιδρομή εναντίον της Κύπρου. Η επιδρομή αυτή των Φράγκων προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στο νησί. Πόλεις και εκκλησίες πυρπολήθηκαν και κάτοικοι βασανίστηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν.

Μοιραία για το νησί αποδείχτηκε η τελευταία αναστάτωση που προκάλεσε ο Ισαάκιος Κομνηνός. Ανεψιός του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού (1143-1180) ο τυχοδιώκτης αυτός εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τη συγγενειά του με τον ένδοξο αυτοκρατορικό οίκο των Κομνηνών, για ν' ανεξαρτητοποιηθεί. Εκμεταλλεύτηκε ακόμη τις εσωτερικές ταραχές που ταλαιπωρούσαν το Βυζάντιο την εποχή αυτή. Στην Ισαυρία όπου βρισκόταν δημιούργησε ένα μικρό εκστρατευτικό σώμα και το 1184 έπλευσε προς την

Άσκηση:

Παρατηρήστε το χάρτη 8 των σταυροφοριών και εξηγήστε γιατί και σε ποιο βαθμό επηρεάστηκε η Κύπρος από τις σταυροφορίες.

* Οι σταυροφόροι, "*οι μαχητές του Σταυρού*", έχοντας την ευλογία του Πάπα και έμβλημα το σταυρό ανέλαβαν εκστρατείες γι' απελευθέρωση των Αγ. Τόπων. Τα θρησκευτικά κίνητρα των σταυροφοριών αναμίχθηκαν με πολιτικά και οικονομικά.

Κύπρο. Παρουσίασε στις τοπικές αρχές πλαστές επιστολές, σύμφωνα με τις οποίες διοριζόταν κυβερνήτης από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό. Έπεισε μ' αυτό τον τρόπο τους κατοίκους και πήρε την εξουσία. Αυτοανακηρύχτηκε μάλιστα ανεξάρτητος ηγεμόνας της Κύπρου και αυτοκράτορας.

Ο αυτοκράτορας αποφάσισε να αναλάβει δράση εναντίον του επαναστάτη, δεν πρόλαβε όμως, γιατί ανατράπηκε από το λαό και θανατώθηκε. Ο διάδοχος του Αλέξιου Β΄, Ισαάκιος Άγγελος (1185-1195) προσπάθησε να επανακτήσει το νησί στέλλοντας εναντίον του αποστάτη ισχυρό στρατό και στόλο, αλλά απέτυχε. Έτσι ο Ισαάκιος παρέμεινε απόλυτος κυρίαρχος στο νησί.

Πλούσιοι και φτωχοί υπέφεραν το ίδιο από τον τυραννικό και αφάνταστα σκληρό Ισαάκιο, έτσι που οι κάτοικοι εύχονταν να γλιτώσουν το γρηγορότερο από τη διοίκησή του. Κι αυτό συνέβη πράγματι το 1191, όχι όμως με τον τρόπο που έλπιζαν οι Κύπριοι. Γιατί η απαλλαγή τους από τον Ισαάκιο αποτέλεσε και την απαρχή της υποταγής τους σε ξένους δυνάστες που έμελλε να κρατήσει αιώνες.

Γνωρίσματα του χαρακτήρα του Ισαάκιου μας δίνει ο Βυζαντινός ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης:

"Θύμωνε πιο πολύ απ' όλους τους ανθρώπους και στο θυμό του έβραζε πάντα σαν το καζάνι. Μιλούσε παράφορα όταν ήταν χολωμένος και η γενειάδα του έτρεμε (...) Δεν παρέλειπε, αφότου νόμισε ότι εξουσιάζει με ασφάλεια, να κάνει πολλές ανόσιες πράξεις εις βάρος των κατοίκων της Κύπρου. Συχνά σκότωνε ανθρώπους χωρίς αιτία κι έγινε ολέθριος εισάγοντας ποινές και τιμωρίες, σαν όργανο συμφορών που φέρνουν το θάνατο. Και σε κρεβάτια παράνομα και με διαφθορές κοριτσιών ο αισχρός και καταραμένος αμάρτανε. Απ' όλη την περιουσία τους τα πλούσια σπίτια αυθαίρετα στέρησε. Τους από πολύ παλιά σεβαστούς αυτόχθονες και για τα πολλά τους κτήματα αμιλλώμενους με τον Ιώβ, στο δρόμο πεινασμένους και γυμνούς τους άφησε, όσους δεν χρησιμοποίησε εναντίον τους το ξίφος, ο οξύθυμος".

*(Σάθα, Κ., (1873), Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. Β', ξθ - σα').
Χατζηδημητρίου, Κ., (1987) Ιστορία της Κύπρου, σ. 152*

Γ' Σταυροφορία

Την εποχή αυτή συνέβηκαν ραγδαίες εξελίξεις στο χώρο της Μέσης Ανατολής. Ο βασιλιάς της Αιγύπτου Σαλαδίν κατάφερε να συντονίσει μια αντεπίθεση των Αράβων εναντίον των σταυροφόρων, που είχαν ιδρύσει κράτη στην Ανατολή, και να καταλάβει την Ιερουσαλήμ (1187). Το γεγονός αυτό προκάλεσε την Γ' σταυροφορία στην οποία πήραν μέρος ο βασιλιάς της Γαλλίας Φίλιππος Αύγουστος, ο αυτοκράτορας της Γερμανίας Φρειδερίκος Βαρβαρόσας και ο βασιλιάς της Αγγλίας Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος.

Την άνοιξη του 1191 ισχυρός στόλος υπό το Ριχάρδο ξεκίνησε από τη Σικελία για τους Αγίους Τόπους. Κατά το ταξίδι ξέσπασε θαλασσοταραχή, η οποία και διασκόρπισε το στόλο του. Το καράβι του Ριχάρδου στάθμευσε για δέκα μέρες στη Ρόδο. Δυο από τα καράβια του ναυάγησαν στα νότια παράλια της Κύπρου. Όσοι Άγγλοι ναυαγοί σώθηκαν συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν από τον Ισαάκιο. Το πλοίο στο οποίο βρισκόταν η αδελφή του Ριχάρδου Ιωάννα, βασίλισσα της Σικελίας και η αρραβωνιαστικιά του Βερεγγάρια της Ναβάρρας, αγκυροβόλησε στον όρμο της Λεμεσού.

Ο Ισαάκιος προσπάθησε να τις πείσει να αποβιβαστούν, αυτές όμως γνωρίζοντας το μίσος του για τους Λατίνους αρνήθηκαν, από φόβο μήπως τις συλλάβει και τις κρατήσει ως ομήρους. Για να τις αναγκάσει προφανώς να κατεβούν, δεν τους επέτρεψε να πάρουν νερό και προμήθειες. Δοκίμασε μάλιστα, μάταια όμως, να καταλάβει και το πλοίο των δυο βασιλισσών. Αργότερα έφθασε και ο Ριχάρδος στη Λεμεσό και αποβίβασε στρατεύματα στην Ξηρά. Σοβαρή αντίσταση δεν πρέπει να συνάντησε, ενώ Λατίνοι έμποροι που βρίσκονταν στην πόλη τον διευκόλυναν.

Ο Ισαάκιος βρέθηκε σε δύσκολη θέση, μια και ο λαός, που τον μισούσε, δεν ήταν πρόθυμος να αντισταθεί στους Άγγλους. Υποχώρησε λοιπόν προς το Τρόοδος και προσπάθησε στη συνέχεια να έλθει σε συμφωνία με το Ριχάρδο. Όταν όμως δε σεβάστηκε τη συμφωνία, ο Ριχάρδος επιτέθηκε εναντίον του στρατοπέδου του και τον υποχρέωσε να υποχωρήσει προς τη Λευκωσία.

Στο μεταξύ με τις δυνάμεις του Ριχάρδου συνενώθηκαν μερικοί ηγέτες των σταυροφόρων που είχαν έρθει από την Παλαιστίνη, για να τον υποδεχτούν. Ανάμεσα σ' αυτούς βρίσκονταν και Ναΐτες καθώς και ο Γκυ ντε Λουζινιάν, στον οποίο αργότερα πωλήθηκε η Κύπρος. Φαίνεται πως αυτοί υπέδειξαν στο Ριχάρδο πόσο σημαντική θα ήταν η Κύπρος ως βάση για τις επιχειρήσεις των σταυροφόρων στη Συρία και την Παλαιστίνη. Ο Ριχάρδος, αφού τέλεσε τους γάμους του με τη Βερεγγάρια στη Λεμεσό, ετοιμάστηκε για την τελική αναμέτρηση με τον Ισαάκιο.

Η τελική σύγκρουση έγινε στην Τρεμετουσιά, στην πεδιάδα της Μεσαορίας. Οι Άγγλοι νίκησαν το στρατό του Ισαάκιου και ο ίδιος συνελήφθη αιχμάλωτος. Όταν παραδόθηκε, το μόνο που ζήτησε ήταν να μην τον δέσουν με σιδερένιες αλυσίδες. Ο Ριχάρδος σεβάστηκε την επιθυμία του και διέταξε να τον δέσουν με ασημένιες ή κατ' άλλους με χρυσές αλυσίδες.

Λίγες μερες αργότερα, όταν ο Ριχάρδος εγκατέλειψε το νησί, ο Ισαάκιος μεταφέρθηκε στην Τρίπολη της Συρίας, όπου φυλακίστηκε. Πέθανε στην αιχμαλωσία γύρω στο 1195.

Έτσι ο Ριχάρδος έγινε κύριος ολόκληρης της Κύπρου. Η Βυζαντινή περίοδος τέλειωσε και μια νέα εποχή άρχιζε πια για το νησί. Σε λίγα χρόνια (1204) και η ίδια η Κωνσταντινούπολη θα πέσει στα χέρια των Φράγκων, με τις γνωστές συνέπειες για τη Βυζαντινή αυτοκρατορία.

Λήξη
Βυζαντινής
περιόδου

Ο Ριχάρδος, προτού αναχωρήσει για τους Αγίους Τόπους, που ήταν ο αρχικός προορισμός του, έβαλε δικούς του στρατιώτες στις φρουρές των πόλεων και των κάστρων και διόρισε ως τοποτηρητές δύο Άγγλους, το Ριχάρδο Καμβίλ και το Ροβέρτο Τούρνχαμ.

Οι κάτοικοι του νησιού πολύ σύντομα κατάλαβαν πως στην ουσία δεν κέρδισαν τίποτε από την πώση του Ισαάκιου, γιατί στο εξής δε θα' παίρναν καθόλου μέρος στη διακυβέρνηση της πατρίδας τους. Κι όταν, σύμφωνα με το φεουδαρχικό σύστημα, τους αφαιρέθηκε η μισή κτηματική περιουσία για να μετατραπεί σε φέουδα και να διανεμηθεί στους Άγγλους στρατιώτες, ξεσηκώθηκαν εναντίον της αγγλικής κατοχής. Οι Άγγλοι όμως κατέστειλαν την ανταρσία εύκολα με τις δυνάμεις που διέθεταν στο νησί. Ο Ριχάρδος εκτιμώντας ότι η Κύπρος θα ήταν γι' αυτόν πιο πολύ πρόβλημα παρά κέρδος, προτίμησε ν' αναζητήσει τρόπους απαλλαγής από την κατοχή της. Η ευκαιρία παρουσιάστηκε, όταν οι Ναΐτες - ένα θρησκευτικό τάγμα που ιδρύθηκε στην Ιερουσαλήμ το 1118 μ.Χ. από τους Γάλλους σταυροφόρους ιππότες - προθυμοποιήθηκαν να την αγοράσουν. Ο Ριχάρδος τους την πούλησε για 100 χιλιάδες χρυσά βυζάντια.

**Πώληση
του νησιού
στους Ναΐτες**

Οι Ναΐτες μόλις πάτησαν στο νησί επιδόθηκαν σε αρπαγές και επέβαλαν βαριά φορολογία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός: (Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου. (1902), σ. 172). "*Τέλος πάντων εστοχάζοντο τους ανθρώπους ως σκλάβους των, όχι ως υπηκόους*". Η κατάσταση αυτή προκάλεσε μian αυθόρμητη, αλλά ανοργάνωτη εξέγερση των κατοίκων της Λευκωσίας, που οι Ναΐτες έπνιξαν στο αίμα. Τότε κατάλαβαν κι αυτοί, όπως και ο Ριχάρδος λίγο πριν, πως τόσο λίγοι που ήταν δε θα μπορούσαν να κρατήσουν το νησί και πρότειναν στον Άγγλο βασιλιά ακύρωση της συμφωνίας. Αναζητήθηκε νέος αγοραστής. Τελικά βρέθηκε ο Γκυ ντε Λουζινιάν, αντιβασιλιάς της Ιερουσαλήμ, που είχε συμμαχήσει με το Ριχάρδο εναντίον του Ισαάκιου. Το ποσό και οι όροι της συμφωνίας ήταν οι ίδιοι και η παράδοση έγινε το Μαΐο του 1192. Έτσι τη χρονιά αυτή άρχισε για την Κύπρο η περίοδος της Φραγκοκρατίας.

Φραγκοκρατία

**Ο Αγ. Νεόφυτος
(τοιχογραφία
του Ιερού της
Εγκλείστρας,
1183,
λεπτομέρεια)**

"Η κατάσταση της χώρας μας τώρα δεν είναι καλύτερη από την άγρια καταιγίδα κι από τη φουρτουνιασμένη θάλασσα. Μάλλον είναι χειρότερη! Γιατί τη φουρτούνα διαδέχεται η γαλήνη. Αλλά εδώ η καταιγίδα χειροτερεύει μέρα με τη μέρα κι η φουρτούνα δε φαίνεται να έχει τέλος (...) Γνωρίσαμε πολέμους και ήττες. Ο σπόρος μας δε φέρει καρπό κι ο εχθρός καταβροχθίζει το μόχθο των χεριών μας. η δύναμή μας εκμηδενίστηκε κι ο ξένος λαός πληθύνθηκε πάνω στη γή μας..." (Cobham, C.D., *Excerpta Cyprica* (1969) Νεοφύτου Εγκλείστου, Περί των κατά χώραν Κύπρον σκαιών, Φ. Μαραθεύτη, μετάφραση)

"Μαζί με τις άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής, τώρα αποκτά κι η Κύπρος ιδιαίτερη σημασία για τους Ευρωπαίους. Στην αρχή, τον καιρό του Αγίου Νεοφύτου, τη βλέπουν, όπως ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος, σαν μια χρήσιμη βάση για τις εκστρατείες εναντίον των Μουσουλμάνων. Με τον καιρό κι ενόσω οι Μουσουλμάνοι κέρδιζαν τα εδάφη που έχασαν, η νήσος μας, χάρη στην προστασία που της παρέχει η θάλασσα, παραμένει το μόνο προπύργιο των Ευρωπαίων στην Ανατολική Μεσόγειο από το οποίο συνεχίζουν το εμπόριό τους με τις χώρες της Ασίας.

Η κατάκτηση της Κύπρου από το Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο το 1191, την οποίαν περιγράφει ο Άγιος Νεόφυτος, πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στα πλαίσια των σχέσεων Βυζαντίου και Δύσης, Καθολικής Εκκλησίας και Ορθοδοξίας, κατά την εποχή των Σταυροφοριών. Αποτελεί κατά κάποιον τρόπο προανάκρουσμα της κατακτήσεως της ίδιας της πρωτεύουσας του Βυζαντίου ύστερ' από 13 χρόνια (...) Ο λαός μας, εξαιτίας της θέσης της νήσου μας στην Ανατολική Μεσόγειο, είναι καταδικασμένος να υποφέρει, ακόμη και να θυσιάζεται, χάρη στα συμφέροντα των Μεγάλων. Υποφέραμε κατά το Μεσαίωνα, γιατί βρισκόμασταν κοντά στα μέρη όπου έφθαναν τα πολυτίμα προϊόντα από τα βάθη της Ασίας. Υποφέρουμε σήμερα, γιατί βρισκόμαστε κοντά στις πετρελαιοπηγές της Μέσης Ανατολής".

(Μαραθεύτη, Φ. (1978). *Η Κύπρος τον καιρό των Βυζαντινών. Ο Φιλελεύθερος*).

Ερωτήσεις:

1. Τα γραφόμενα του Αγ. Νεοφύτου που προηγούνται διακρίνονται για τη διαχρονικότητά τους. Εξηγήστε, λαμβάνοντας υπόψη και τη σημερινή κατάσταση του νησιού μας.
2. α. Σχολιάστε τις πιο πάνω απόψεις. Πώς επιβεβαιώθηκαν την περίοδο των Σταυροφοριών; Επιβεβαιώνονται και σήμερα;
β. Να επισημάνετε κοινά σημεία ανάμεσα στην πρωτογενή και τη δευτερογενή πηγή.

Οικονομία - Κοινωνία

Οι Κομνηνοί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, μερίμνησαν ιδιαίτερα για την αμυντική θωράκιση της Κύπρου. Αυτό κατέστη αναγκαίο μετά τη δημιουργία του Σουλτανάτου του Ρουμ (1080) στη Μ. Ασία με έδρα τη Νίκαια καθώς και την ίδρυση του Λατινικού Βασιλείου των Ιεροσολύμων (1099). Με την ανέγερση κάστρων, μοναστηριών και τειχών το νησί έγινε σημαντικό στρατηγικό κέντρο του Βυζαντίου. Το γεγονός αυτό συνεπαγόταν μεγάλες δαπάνες και είχε ως αποτέλεσμα την επιβολή βαριάς φορολογίας στους Κυπρίους, η οποία προκάλεσε σ' αυτούς οικονομική εξαθλίωση.

Τραγική είναι η εικόνα που παρέχει ο Νικόλαος Μουζάλων* στο ποίημα που έγραψε για την παραίτησή του από το αρχιεπισκοπικό αξίωμα της Κύπρου. Η κατάσταση του κυπριακού λαού, κατά τη βασιλεία του Αλέξιου Α' Κομνηνού, περιγράφεται με τα μελανότερα χρώματα. Ο Μουζάλων, μη μπορώντας να υποφέρει την κατάσταση αυτή, την κακοδιοίκηση και την ηθική διαφθορά του κλήρου, εγκατέλειψε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου στα 1110, δυο ή τρία χρόνια μετά την άνοδό του σ' αυτόν. Δεν πρέπει όμως να δοθεί η εντύπωση πως η οικονομία της Κύπρου έπαψε ν' ακμάζει την εποχή αυτή. Αντίθετα, οι τομείς της γεωργίας, της βιοτεχνίας και κυρίως του εμπορίου ήταν ανθηροί. Πολύ φημισμένα, ανάμεσα σε άλλα είδη, ήταν τα υφάσματα και τα αρωματικά φυτά που εξάγονταν στη Δύση και απέφεραν μεγάλα κέρδη στους Κυπρίους. Με το εμπόριο ασχολούνταν επίσης και Ευρωπαίοι - κυρίως Ενετοί - που είχαν εγκατασταθεί στο νησί με τις σταυροφορίες· σ' αυτούς, είχε παραχωρήσει πολλά εμπορικά προνόμια ο Μανουήλ Κομνηνός, γνωστός για τη φιλοδυτική του πολιτική.

"Ο βασιλεύς ηυχάριστησεν αυτούς διά τους αγώνας των και εσκέφθη ότι πρέπει να διασφαλισθούν τα πράγματα εις την Κύπρον. Ωνόμασε λοιπόν κριτήν (δικαστήν) και διαμοιραστήν (ελεγκτή) εις το Καλλιπάριον ένα άνθρωπον όχι εκ των ευγενών, αλλά πολύ αφοσιωμένον εις την ιδέαν της δικαιοσύνης, αφιλοχρήματον και ταπεινόφρονα. Επειδή η νήσος εχρειάζετο και κάποιον να την φρουρεί, ανέθεσε την ηγεσίαν της φρουράς της εις τον Φιλοκάλην Ευμάθιον και τον ωνόμασε στρατοπεδάρχην, παραχωρών εις αυτόν πολεμικά πλοία και ιππικόν, ώστε να εξασφαλίσει την Κύπρον από Ξηράς και θαλάσσης. Ο Βουτουμίτης, λαμβάνων τον Ραψομάτην και τους συναποστάτας του σώματος των "αθανάτων", επέστρεψε εις τον Δούκαν. Είτα δε ανεχώρησε διά την πρωτεύουσαν."

(Κομνηνός, Α., (1972) Αλεξιάς, ΙΧ, 122)

* Καταγόταν από διακεκριμένη βυζαντινή οικογένεια. Ο αρχιεπισκοπικός θρόνος της Κύπρου του προσφέρθηκε από την Αλέξιο Α' Κομνηνό. Φαίνεται πως μετά το 965 μ.Χ. οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου πρότειναν οι ίδιοι τους υποψηφίους για το αρχιεπισκοπικό αξίωμα, χωρίς αυτό να σημαίνει πως καταργήθηκε το αυτοκέφαλο της εκκλησίας της Κύπρου.

Δραματικός διάλογος που υποτίθεται πως κάνει ο ποιητής (Νικόλαος Μουζάλων) με τον αναγνώστη για τους Κυπρίους.

- " — Τι δ' εσθίουσι; — Τας τροφάς του Προδρόμου.
 — Τι δ' ενδύονται; — Τας βολάς του Φωσφόρου.*
 — Τίσι σκέπονται; — Ταις υποσκέποις πέτραις (...)
 — Η γη φέρει τι; - Πάντα καρπόν εκφύει.
 — Ιδού τι τερπνόν - Τούτο προσθήκη γόου.
 — Πώς; - Των γεωργών εσθίουσι τους πόνους.
 — Της συμφοράς! - Ζητούσι και τούτων πλέον ...
 — Ουαί! - Βασανίζουσι μη κεκτημένους.
 — Φευ! - Συνδέουσι χείρας ως δε και πόδας.
 — Ωμοί! - Κρεμώσι και κρεουργούσι ξύλοις.
 — Ωή - Συν αυτοίς εκκρεμώσι και κύνας.
 — Τι δρώντες; Αικίζουσι ** τους κύνας σφόδρα.
 — Εφ' οίς; - Όπως δάκνωσιν ανθρώπων κρέα.
 — Έπειτα; - Πολλούς εκνεκρούσι τη βία.
 — Αν δ' ου λάβωσιν; — Άλλος αντ' άλλου πάλιν πάσχει.
 — Τι; — Τ' αυτά τοις απηωρημένοις. ***
 — Αναιτίως; — Ο φασιν αλληλεγγύως. ****

(Φιλίππου, Λ., Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικόλαος Μουζάλων και η Κύπρος κατά το 12ο αι. Περιοδικό Κυπριακά Γράμματα (1935), τόμ. Α', σσ. 274-280) .

Ερωτήσεις

1. Ποια υπήρξε η οικονομική κατάσταση των ελεύθερων γεωργών της Κύπρου το 12ο αι. όπως την παρουσιάζει ο Νικόλαος Μουζάλων;
2. Συγκρίνετε τις απόψεις του Μουζάλωνα σχετικά με τη διοίκηση μ' εκείνες της Άννας Κομνηνής.

* μεταφορικά: είναι ντυμένοι με κουρέλια

** κακοποιούσι

*** παθαίνουν τα ίδια με τους κρεμασμένους

**** Όταν κάποιοι γεωργοί δεν μπορούσαν να πληρώσουν τους φόρους των κτημάτων τους, τότε η πληρωμή των φόρων επιβαλλόταν σε άλλα πρόσωπα, ως αλληλέγγυα. Τα πρόσωπα αυτά επέφεραν μαρτύρια, για να πληρώσουν φόρους που δε χρωστούσαν, για κτήματα που εξαναγκάζονταν να πάρουν. Κάθε χωριό φαίνεται πως αποτελούσε και ξεχωριστή οικονομική μονάδα και η φορολογική ευθύνη δέσμευε όλα τα μέλη αλληλέγγυα.

Τέχνη

Εισαγωγή

Η Κύπρος, μετά το 965, όταν απαλλάχτηκε οριστικά από τις αραβικές επιδρομές, έζησε τις ευεργετικές συνέπειες της εμπνευσμένης βασιλείας των Μακεδόνων αυτοκρατόρων του Βυζαντίου (867-1081) και γνώρισε τη μακεδονική αναγέννηση στην τέχνη. Κατά τη βασιλεία των Κομνηνών (1081-1185) η Κύπρος γνώρισε την κομνηνική τέχνη, που μαζί με την τέχνη της εποχής των Μακεδόνων αποτελεί τη δεύτερη* "χρυσή εποχή" της βυζαντινής τέχνης. Μοναστήρια, κάστρα και πλήθος εκκλησιών διαφόρων τύπων κτίστηκαν σ' ολόκληρο το νησί και πολλές εκκλησίες ιστορήθηκαν (ζωγραφίστηκαν) με μοναδικές τοιχογραφίες. Γενικά το νησί συμμετέσχε για δυο αιώνες στη "χρυσή εποχή" της βυζαντινής τέχνης, που είναι γνωστή ως Μεσοβυζαντινή και διάρκεσε από τα μέσα περίπου του 9ου αι. ως την άλωση της Κων/πολης από τους σταυροφόρους της Δ' σταυροφορίας (1204).

Αρχιτεκτονική

Η ίδρυση κάστρων, τειχών και μοναστηριών ήταν η έμπρακτη εκδήλωση του ενδιαφέροντος των Κομνηνών για την Κύπρο που συνδυάστηκε με τις στρατιωτικοπολιτικές ανάγκες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Κάστρα

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός (1081-1118) έκτισε "μια αλυσίδα κάστρων" στην οροσειρά του Πενταδακτύλου: του Αγ. Ιλαρίωνα, του Βουφαβέντο και της Καντάρας. Στους Κομνηνούς οφείλεται επίσης η ανέγερση του κάστρου της Κερύνειας, των πύργων της Γιαλούσας και της Τηλλυρίας καθώς και η θεμελίωση των οχυρών και των τειχών της Λευκωσίας, της Αμμοχώστου και της Λεμεσού.

Και τα τρία κάστρα του Πενταδακτύλου είναι γνωστά στο λαό ως τα κάστρα της Ρήγαινας** ή τα "101 σπίθκια της Ρήγαινας", γιατί, κατά την παράδοση, η βασίλισσα ζούσε σε εκατό δωμάτια στα κάστρα και στο εκατοστό πρώτο φύλαγε τους θησαυρούς της. Κατ' άλλους, μόνο το κάστρο του Βουφαβέντο είχε τις ονομασίες αυτές.

Το κάστρο του Αγ. Ιλαρίωνα

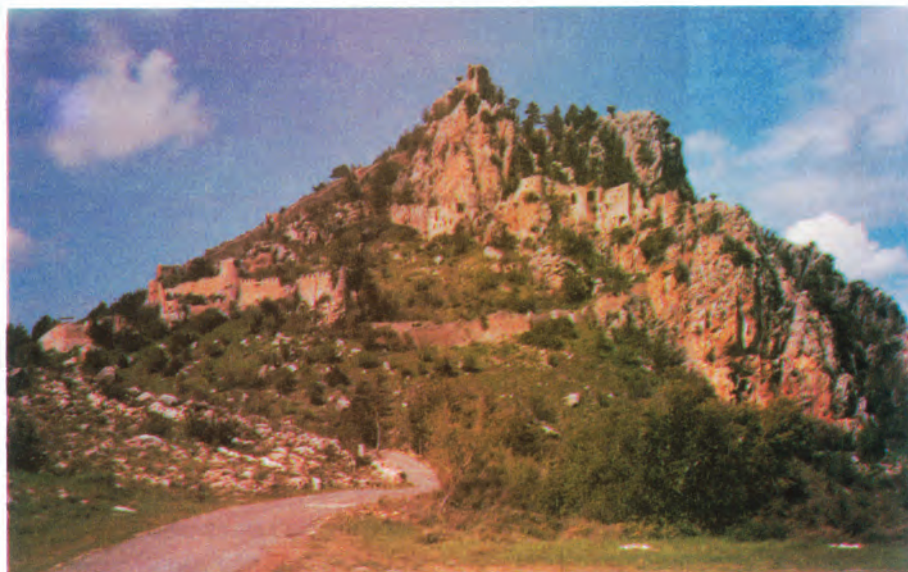
Το σπουδαιότερο κάστρο της Κύπρου είναι εκείνο του Αγ. Ιλαρίωνα. Κτίστηκε σε ύψος 725 μ. και συνδέεται με δραματικές στιγμές της μεσαιωνικής και νεότερης Ιστορίας της Κύπρου. Το κάστρο του Αγ. Ιλαρίωνα (Αι-Λαρκού) κτίστηκε στη θέση όπου προϋπήρχε μοναστήρι αφιερωμένο στον Αγ. Ιλαρίωνα που είχε ασκητέψει εκεί. Σε γενικές γραμμές το κάστρο παραμένει ένα βυζαντινό κτίσμα, όμως σε πολλά τμήματά του διασώζεται η

* Η τέχνη της εποχής του Ιουστινιανού αποτελεί την πρώτη "χρυσή εποχή" της βυζαντινής τέχνης.

** Από τη λατινική λέξη regina = βασίλισσα

φραγκική αρχιτεκτονική των Λουζινιανών που ξανάχτισαν και βελτίωσαν το κάστρο το 13ο και 14ο αι.

Το κάστρο του Αγ. Ιλαρίωνα διαιρείται σε τρία τμήματα: Το χαμηλότερο και μεγαλύτερο καταλαμβάνει τη νότια κλιτύ κάτω από τη βραχώδη βουνοκορφή. Το μεσαίο και κύριο τμήμα καταλαμβάνει την ανατολική πλαγιά. Το ανώτερο τμήμα είναι κτισμένο ανάμεσα σε δυο βραχώδεις κορυφές που αποτελούν τη βουνοκορφή. Σ' αυτό είναι κτισμένα τα βασιλικά διαμερίσματα των Λουζινιανών, του 14ου αι. Αληθινό κομψοτέχνημα της γαλλικής αρχιτεκτονικής αποτελεί το δαντελωτό παράθυρο, γνωστό ως "το παράθυρο της βασίλισσας". Απ' αυτό η θέα είναι πραγματικά υπέροχη.

*Το κάστρο
του Βουφαβέντο*

Το κάστρο του Βουφαβέντο, κτισμένο στην κορυφή του Πενταδακτύλου (σε ύψος 954 μ.), είναι το μεσαίο της οροσειράς. Προσαρμοσμένο στη φυσική διάπλαση του εδάφους, κτίστηκε σε δυο επίπεδα και είναι περιτριγυρισμένο από τείχος. Και αυτό το κάστρο διατηρεί τον αρχικό βυζαντινό του χαρακτήρα παρά τις προσθήκες των Λουζινιανών.

*Το κάστρο
του Βουφαβέντο*

*Το φρούριο
της Καντάρας*

Το φρούριο της Καντάρας είναι το ανατολικότερο της οροσειράς του Πενταδακτύλου προς την Καρπασία. Είναι κτισμένο στη βουνοκορφή που έχει ύψος 630 μ. και ακολουθεί τη φυσική διάπλαση του εδάφους. Διασώζει τις φραγκικές οχυρώσεις του 14ου αι.

Τα κάστρα καταστράφηκαν στις αρχές του 16ου αι, όταν η προσοχή των Βενετών επικεντρώθηκε στην ενίσχυση της άμυνας της Λευκωσίας και των παραλιακών πόλεων του νησιού, εξαιτίας του τουρκικού κινδύνου.

*Το φρούριο
της Καντάρας*

Μοναστήρια

Την περίοδο των Κομνηνών ιδρύθηκαν στην Κύπρο πολλά και σημαντικά μοναστήρια. Η ίδρυση μερικών από αυτά είναι συνδεδεμένη με τα ονόματα αυτοκρατόρων ή Βυζαντινών διοικητών της Κύπρου.

*Το μοναστήρι
του Κύκκου*

Η μονή Κύκκου ιδρύθηκε με δαπάνες και χορηγίες του Αλέξιου Α' Κομνηνού (11ος αι.), όπως αναφέρει η παράδοση. Σύμφωνα μ' αυτήν ο Βουτομίτης που, ως γνωστό, κατέστειλε την επανάσταση του Ραψομάτη, προ-

*Το μοναστήρι
του Κύκκου*

σβλήθηκε από μίαν ανίατη αρρώστια. Από αυτή τον θεράπευσε ένας μοναχός, ο Ησαΐας, που ζούσε σε σπηλιές στα όρη του Κύκκου. Ο Βουτομίτης τον ενθάρρυνε να κτίσει ένα μοναστήρι στην περιοχή. Την ίδια εποχή ασθένησε από παρόμοια αρρώστια και η κόρη του αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού, την οποία επίσης θεράπευσε ο Ησαΐας, αφού πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας, θέλοντας να δείξει την ευγνωμοσύνη του στο μοναχό, του δώρισε μίαν εικόνα της Παναγίας και προθυμοποιήθηκε να ενισχύσει οικονομικά την οικοδόμηση του μοναστηριού του Κύκκου. Κατά την παράδοση η εικόνα, που σώζεται στη μονή μέχρι σήμερα, είναι μια από τις τρεις εικόνες της Παναγίας, που φιλοτέχνησε ο Ευαγγελιστής Λουκάς και θεωρείται η ιερότερη που υπάρχει σήμερα στο νησί. Το μοναστήρι του Κύκκου είναι γνωστό σ' όλο τον ορθόδοξο κόσμο.

"Η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου δε φαίνεται, επειδή, εκτός από το πρόσωπο, η εικόνα προστατεύεται με ασημένιο κάλυμμα. Είναι φημισμένη - ακόμα και τώρα - για τα θαύματά της και οι μοναχοί αναπέμπουν καθημερινά ευχαριστήριες δεήσεις μπροστά από την εικόνα. Όχι μόνο οι Κύπριοι αλλά και Ξένοι από τις γύρω χώρες επισκέπτονται την εικόνα, για την οποία αισθάνονται βαθιά εκτίμηση και σεβασμό (...) Η Μονή αυτή είναι τέλεια από κάθε άποψη (...) λόγω επίσης και του καλού χαρακτήρα των μοναχών της, οι οποίοι είναι ενάρετοι, πολύ φιλόξενοι, ταπεινοί και πολύ φιλόθρησκοι. Οι λειτουργικές τους παραδόσεις, ψαλμωδίες και τα μοναχικά έθιμα είναι έξοχα".

(Βασιλείου Μπάρσκι, Περιηγήσεις εν Κύπρω, μετάφραση Ανδρέα Στυλιανού, Κυπριακά Σπουδαί, ΚΑ', (1957), σσ. 31-32).

*Μονή του
Αγ. Ιωάννη
του Χρυσσοστόμου*

Στα τέλη του 11ου αι. φαίνεται πως ιδρύθηκε και η μονή του Αγ. Ιωάννη του Χρυσσοστόμου. Στο παρεκκλήσι της μονής, που είναι αφιερωμένο στην Αγ. Τριάδα, υπάρχει επιγραφή η οποία αναφέρεται στον ιδρυτή της Ευμάθιο Φιλοκάλη.

*Μονή του
Αγ. Ιωάννη
του Χρυσσοστόμου*

Μονή Μαχαιρά

Με χορηγία του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού ιδρύθηκε το μοναστήρι του Μαχαιρά, σε χώρο όπου προϋπήρχε ερημητήριο ασκητών που είχαν καταφύγει στην Κύπρο από την Παλαιστίνη.

"Σε απομακρυσμένο τόπο βρίσκεται η Μονή του Μαχαιρά, μακριά από κάθε αναταραχή του κόσμου. Η φήμη της είναι καλά γνωστή, οι δε άπιστοι Μουσουλμάνοι δεν παύουν να επισκέπτονται τους φτωχούς μοναχούς και να τους εκφοβίζουν.

Μέσα στο ναό (...) ξεχωρίζει η θαυματουργή εικόνα της Αγίας Παρθένου. Ονομάστηκε Παναγία του Μαχαιρά και από αυτήν η Μονή, Μονή του Μαχαιρά, από ένα μαχαίρι, που είναι τώρα κρεμασμένο από την εικόνα και στο οποίο αποδίδουν ιερό σεβασμό όλοι οι Χριστιανοί".

(Βασιλείου Μπάρσκι, όπ.π, σσ. 104-105)

Μονή Μαχαιρά

Το 12ο αιώνα ιδρύθηκε το μοναστήρι του Αγ. Νεοφύτου στο χώρο που λίγα χρόνια πρωτίτερα είχε ασκητέψει ο ίδιος ο Άγιος και είχε λαξεύσει την Εγλείστρα του.

*Μονή
Αγ. Νεοφύτου*

Η μονή Κύκκου, Μαχαιρά και Αγίου Νεοφύτου είναι βασιλικές και σταυροπηγικές μονές. Θεωρούνται βασιλικές, επειδή κτίστηκαν με βασιλικές χορηγίες και σταυροπηγικές, γιατί δεν υπάγονται πνευματικά στον επίσκοπο της επαρχίας στην οποία βρίσκονται αλλά στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου.

*Η σημασία των
μοναστηριών*

Τα μοναστήρια είχαν πλούσιες βιβλιοθήκες στις οποίες γινόταν αντιγραφή χειρογράφων. Γενικά τα μοναστήρια υπήρξαν πνευματικά κέντρα του νησιού και πρόμαχοι της Ορθοδοξίας. Ταυτόχρονα όμως εξυπηρετούσαν και τους στρατιωτικούς στόχους των Βυζαντινών, γιατί, όπως ήταν κτισμένα σε επίκαιρα σημεία του νησιού, χρησίμευαν και ως παρατηρητήρια.

Ναοί

Στην κυρίως Βυζαντινή περίοδο είναι διαδεδομένοι οι πιο κάτω αρχιτεκτονικοί τύποι ναών (σ. 44):

α. Ο τύπος του **εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο**, που παρουσιάζεται αυτή την περίοδο. Στον τύπο αυτό ο τρούλος κάθεται στη διασταύρωση τεσσάρων καμαρών, τις οποίες στηρίζουν τέσσερις πεσσοί μαζί με τους εξωτερικούς τοίχους του ναού. Παραδείγματα τέτοιων τύπων ναών αποτελούν οι ναοί της Παναγίας Αγγελόκτιστης στο Κίτι, του Αγ. Φίλωνα στο Ριζοκάρπασο, της Αχειροποιήτου στη Λάμπουσα, του Αγ. Νικολάου της Στέγης, (κοντά στην Κακοπετριά), το Καθολικό του Αγ. Ηρακλειδίου στο μοναστήρι του Αγ. Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη κ.ά.

*Η εκκλησία της
Παναγίας της
Αγγελόκτιστης*

β. Ο **οκταγωνικός ναός**, που επίσης εμφανίζεται την εποχή αυτή. Σ' αυτό τον τύπο οι οκτώ πεσσοί που στηρίζουν τον τρούλο είναι εντοιχισμένοι, εκτός από τους δυο ανατολικούς. Στην πραγματικότητα ο τρούλος κάθεται σε έξι τόξα. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο Αντιφωνητής, κοντά στον Αγ. Αμβρόσιο, (τέλη 12ου αι.), ο μοναδικός που σώζεται ως σήμερα, ο μισοερειπωμένος ναός του κάστρου του Αγ. Ιλαρίωνα (11ος αι.) και το καθολικό της μονής του Αγ. Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη (11ος αι.), που δε σώζεται πια. Ο μόνος εξαγωνικός ναός είναι το καθολικό της μονής της Αψινθιώτισσας.

*Η εκκλησία του
Αντιφωνητή
(12ος αι.)
στην κατεχόμενη
Κύπρο*

γ. Ο τύπος σε σχήμα **ελεύθερου σταυρού** με τρούλο στον οποίο ο τρούλος κάθετα στη συμβολή των κεραιών του σταυρού. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο ναός της Παναγίας της Κυράς στα Λιβάδια της Αμμοχώστου, του Αγ. Ευσταθίου στο Κολόσσι και ο αρχικός ναός της Παναγίας της Χρυσελεύσας στην Έμπα της Πάφου. Αυτός μετατράπηκε αργότερα σε εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλο.

*Η Παναγία της
Χρυσελεύσας
στην Έμπα*

δ. Ο **μονόκλιτος ναός με τρούλο**, που είναι πολύ διαδεδομένος στο νησί. Αποτελεί συνεπτυγμένο τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς, γι' αυτό και αν κάποιος δει τη στέγη του ναού από πάνω, θα τη θεωρήσει σταυρόσχημη, όπως είναι δηλαδή και η στέγη των ναών του εγγεγραμμένου σταυροειδούς τύπου. Στον τύπο αυτό ανήκουν οι ναοί της Παναγίας του Άρακα, των Αγ. Αποστόλων στο Πέρα Χωριό, της Παναγίας του Τρικώμου (12ος αι.) και το παρεκκλήσι της Αγ. Τριάδας της μονής του Αγ. Χρυσοστόμου.

ε. Ο τύπος της **μονόκλητης καμαροσκέπαστης βασιλικής**, που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και σ' αυτή την περίοδο. Οι ναοί αυτοί είναι μικροί και σκοτεινοί, γιατί δεν έχουν συνήθως παράθυρα. Τέτοιοι ναοί είναι του Αγ. Γεωργίου Σακκά κοντά στη Γιαλούσα, της Παναγίας της Ασίνου κ.ά.

Στο τέλος της περιόδου μερικοί ναοί καλύφθηκαν από δεύτερη ξύλινη στέγη με κεραμίδια, όπως της Ασίνου και του Αγ. Νικολάου. Η στέγη αυτή που προστέθηκε για να προστατεύσει το ναό από τις βροχές και τα χιόνια, στα τέλη του 12ου ή στις αρχές του 13ου αι., του χάρισε και την προσωνυμία "της Στέγης".

Ο ναός του
Αγ. Νικολάου
της Στέγης
(11ος αι. μ.Χ.)

Γενικά στην Κύπρο η αρχιτεκτονική της περιόδου αυτής είναι κυρίως επαρχιακή με περιορισμένες επιδράσεις από την αρχιτεκτονική της Κωνσταντινούπολης και της Μ. Ασίας και διαφορετική από εκείνη του Ελλαδικού χώρου.

Το κύριο υλικό για την ανοικοδόμηση των ναών είναι η πέτρα, ενώ από τα τέλη του 11ου αι. και τις αρχές του 12ου αι. χρησιμοποιούνται στην τοιχοδομία, στα τόξα και στη θολοδομία οι οπτόπλινθοι (τούβλα).

Ζωγραφική

Στη Μεσοβυζαντινή περίοδο οι διακοσμητικές συνθέσεις αποτέλεσαν ενιαία σύνολα που είχαν πια συγκεκριμένη θέση μέσα στην εκκλησία, όπως είχε καθορίσει το δόγμα που προήλθε από τις επτά οικουμενικές συνόδους. Από την περίοδο αυτή η αρχιτεκτονική συμβάδιζε με τη διακόσμηση.

Διάταξη

Στον κεντρικό τρούλο, που αντιπροσώπευε τον ουρανό, ζωγραφιζόταν η μεγαλόπρεπη κι επιβλητική μορφή του Χριστού Παντοκράτορα (κυβερνήτη του Κόσμου) περιστοιχιζόμενου από αγγέλους και προφήτες.

Στους τοίχους, που αντιπροσώπευαν τη γή, εικονίζονταν συνθέσεις από τη ζωή του Χριστού (Χριστολογικός κύκλος), της Παναγίας (Θεομητορικός) και των αγίων.

Στο ιερό πήραν τη θέση τους πατέρες της εκκλησίας και υμνογράφοι, ενώ η Παναγία πήρε τιμητική θέση στο ημιθόλιο της αψίδας ως σύμβολο της ενανθρώπισης του Σωτήρα. Σε αντίθεση με την αρχαία ελληνική αντίληψη η βυζαντινή τέχνη διακοσμεί το εσωτερικό του ναού.

Σκοπός

Η διακόσμηση σκοπό είχε να διδάξει τους πιστούς τα βασικά σημεία της χριστιανικής θρησκείας και του δόγματος και να δημιουργήσει θρησκευτική έξαρση.

Η Κύπρος είναι από τα ελάχιστα τμήματα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας που έχει να επιδείξει τόσα πολλά και ταυτόχρονα εξαιρετα έργα μνημειακής ζωγραφικής. Πολλοί ναοί κτίστηκαν και διακοσμήθηκαν τοιχογραφικά με δαπάνες Βυζαντινών αξιωματούχων του νησιού. Επιγραφή στο παρεκκλήσι της Αγ. Τριάδας της μονής του Αγ. Χρυσοστόμου αναφέρει ότι ο στρατοπεδάρχης Ευμάθιος Φιλοκάλης το διακόσμησε με τοιχογραφίες.

Ο ναός της Ασίνου

Επίσης, σύμφωνα με κτητορική επιγραφή, η εκκλησία της Ασίνου κτίστηκε και εικονογραφήθηκε στα 1105/6 από τον άρχοντα Νικηφόρο Μάγιστρο, όταν βασίλευε ο Αλέξιος Κομνηνός (1081-1118). Η ονομασία "της Ασίνου" οφείλεται στη λαϊκή παράδοση και μαρτυρεί ότι κάπου εδώ θα ήταν η αρχαία ελληνική πόλη Ασίνη, που ίδρυσαν Έλληνες άποικοι από την Αργολίδα. Μια άλλη ονομασία της εκκλησίας είναι "Φορβιώτισσα" ή "των Φορβίων", που είναι πιθανό να προέρχεται από τη λέξη φορβή (νομή) ή από το φαρμακευτικό φυτό ευφόρβιον (γαλόχορτο). Η επωνυμία Παναγία Φορβιώτισσα βρίσκεται σε επιγραφή πάνω από τη θύρα του νάρθηκα.

Στον κύκλο των τοιχογραφιών του 12ου αι. ανήκουν η Βαΐοφόρος, ο Μυστικός Δείπνος, η Πεντηκοστή, η Έγερση του Λαζάρου, η Κοίμηση της Θεοτόκου και των Σαράντα Μαρτύρων. Η τοιχογραφία της Κοίμησης αποτελεί την αρχαιότερη απεικόνιση του θέματος, στην οποία αποδίδεται ο πιο μεγάλος ψυχικός ανθρώπινος πόνος ήρεμα και συγκρατημένα. Ο σωματικός πόνος μαζί με την ψυχική δύναμη αποδίδονται επίσης θαυμάσια στην τοιχογραφία των Σαράντα Μαρτύρων.

Στις τοιχογραφίες αυτές είναι φανερή η πρωτοκομνήνεια τέχνη με το κλασικό στυλ που εκφράζεται με το βάθος των συναισθημάτων, την ευγένεια των κινήσεων και την αρμονία στις αναλογίες.

Η ίδια τεχνοτροπία διακρίνεται και στις τοιχογραφίες της Παναγίας του Τρικώμου, που ίσως να ζωγραφίστηκαν από τον ίδιο Κωνσταντινοπολίτη ζωγράφο.

Η κοίμηση της Θεοτόκου. Ο Χριστός κρατεί την ψυχή της θεοτόκου ως βρέφος. (Εκκλησία της Ασίνου)

Αγ. Νικόλαος της Στέγης

Στον Αγ. Νικόλαο της Στέγης σώζονται θαυμάσιες τοιχογραφίες του 11ου και 12ου αι., όπως η Βαϊοφόρος, η Δευτέρα Παρουσία και η Έγερση του Λαζάρου, στην οποία εντυπωσιάζει η σοβαρή και αποφασιστική έκφραση του Χριστού. Είναι αυτός που έχει τη δύναμη να ανασταίνει νεκρούς. Στη Δευτέρα Παρουσία (12ος αι.) ξεχωριστή είναι η προσωποποίηση της θάλασσας, που κρατά κέρας, καθισμένη σε θαλασσινό τέρας, σύμφωνα με ελληνικό πρότυπο.

Η Βαϊοφόρος (είσοδος του Χριστού στα Ιεροσόλυμα)
Αγ. Νικόλαος της Στέγης

1. Η έγερση
του Λαζάρου.
(Αγ. Νικόλαος της
της Στέγης)

1

2. Η
προσωποποίηση
της θάλασσας,
από τη Δευτέρα
Παρουσία.
(Αγ. Νικόλαος της
Στέγης)

2

Η Παναγία
του Άρακα

Η εκκλησία της Παναγίας του Άρακα κοντά στα Λαγουδερά, εικονογραφήθηκε με έξοδα του Λέοντος, του γιου του Αυθέντη, το Δεκέμβρη του 1192, όπως αναγράφεται στη βόρεια είσοδο του ναού. Φαίνεται πως ο Αυθέντης ήταν κάποιος ευγενής ή διοικητής του νησιού, διότι η ονομασία Αυθέντης δινόταν από τους Βυζαντινούς σ' εκείνους που ανήκαν στις ανώτερες τάξεις και κυρίως στους κυβερνήτες των επαρχιών.

Η εκκλησία αυτή έχει την πιο άρτια σειρά τοιχογραφιών της κυρίως Βυζαντινής περιόδου. Σ' αυτήν ακολουθείται η αγιοκατάταξη όπως καθιερώθηκε την εποχή αυτή κι εφαρμόστηκε αυστηρά. Η εικονογραφική διάταξη είναι η ακόλουθη:

Στον τρούλο εικονίζεται ο Παντοκράτορας Χριστός ως Κριτής και Λυτρωτής. Με το δεξί Του χέρι ευλογεί, ενώ με το αριστερό κρατεί το Ευαγγέλιο που είναι το κριτήριο της Δικαιοσύνης. Η προσωπογραφία του Χριστού αποκρυσταλλώθηκε σ' έναν εικονογραφικό τύπο τέτοιο, που να εμπνέει φόβο και αγάπη σε όσους Τον κοιτάζουν. Ο Χριστός περιστοιχίζεται από αγγέλους που βρίσκονται σε μετάλλια. Σε μέταλλιο επίσης βρίσκεται ο θρόνος της Ετοιμασίας, δηλαδή ένας θρόνος στηριγμένος στο σταυρό που καταλαμβάνεται από ένα περιστέρι (συμβολίζει το Αγ. Πνεύμα), ως την ημέρα της Κρίσεως που θα καταληφθεί από το Χριστό. Θυμίζει τους άδειους θρόνους της αρχαιότητας, που προοριζόνταν για τους θεούς. Ανάμεσα στα παράθυρα του τρούλου εικονίζονται ολόσωμοι προφήτες που προανέγγειλαν τον ερχομό του Λυτρωτή.

Στα σφαιρικά τρίγωνα που σχηματίζονταν ανάμεσα στις καμάρες που στηρίζουν τον τρούλο εικονίζονται στα δύο οι τέσσερις Ευαγγελιστές και ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου στα άλλα δύο. Έτσι ερμηνεύεται η κάθοδος του Χριστού στη γη.

Στους τοίχους ψηλά και στις καμάρες εικονογραφούνται σκηνές από τη ζωή του Χριστού και της Παναγίας.

Στην κόγχη της αψίδας του Ιερού βήματος εικονογραφείται η Πλατυτέρα, δηλαδή η Παναγία με το Χριστό στα γόνατά της και τους αρχαγγέλους ως παραστάτες. Χαμηλότερα παίρνουν τη θέση τους οι ιεράρχες, οι διάκονοι, οι υμνογράφοι.

Στις επιφάνειες των τοίχων, που βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με το εκκλησίασμα, ζωγραφίζονται άγιοι της Εκκλησίας, μάρτυρες και γενικά μορφές που προσέφεραν πολλά στο Χριστιανισμό.

Το εικονογραφικό σύνολο της Παναγίας του Άρακα είναι δημιούργημα ενός αγνώστου ζωγράφου που είχε διδαχτεί την αγιογραφία στην Κων/πολη ή στην Κύπρο από κάποιον αγιογράφο της Κωνσταντινούπολης. Ανήκει στην υστεροκομνήνεια τέχνη. Τα βασικά χαρακτηριστικά του εικονογραφικού συνόλου της εκκλησίας αυτής είναι οι ψηλόλιγνες, ευλύγιστες μορφές, η γλυκύτητα και η μεγαλοπρέπεια των προσώπων, ο δυναμισμός και η χρωματική αρμονία.

Στην τοιχογραφία της Γέννησης η Θεοτόκος απεικονίζεται ως μια μητέρα που κοιτάζει ικανοποιημένη το νεογέννητό της με μια γλυκιά και ήρεμη έκφραση. Στην κομψή στάση του νεαρού βοσκού, στην απόδοση της Σαλώμης ως πραγματικής Καρυάτιδας και στη στάση του Ιωσήφ ως φιλοσόφου διακρίνονται τα ελληνιστικά πρότυπα.

Στην τοιχογραφία της Κοίμησης της Θεοτόκου η έκφραση του Χριστού είναι γεμάτη ανθρώπινο αίσθημα, καθώς κοιτάζει τη μητέρα Του. Είναι φανερή η πρόοδος που έχει σημειώσει το στίλ της Κων/πολης από την εποχή της εικονογράφησης της Παναγίας της Ασίνου.

Η ωραιότερη σύνθεση βρίσκεται στην ανατολική καμάρα, στην οποία απεικονίζεται η Ανάληψη με τους Αποστόλους χωρισμένους σε δυο ισάριθμες ομάδες να κοιτάζουν ψηλά. Οι εκφραστικές στάσεις των Αποστόλων, η ήρεμη έκφραση της Παναγίας, η κομψότητα του αγγέλου με τον κεντημένο χιτώνα καθώς και η αγαλματένια απόδοση του Χριστού κάμνουν την τοιχογραφία αυτή μοναδική.

Ο Παντοκράτορας στον τρούλο της εκκλησίας του Άρακα. Γεμάτος συμπάθεια για τους ανθρώπους κοιτάζει μακριά με μια απόκοσμη γαλήνη, για να δώσει χρόνο στους ανθρώπους να μετανοήσουν για τις αμαρτίες τους.

Ο Αρχάγγελος από τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. (Σφαιρικό τρίγωνο Παναγίας του Άρακα)

Η Παναγία η Αρακιώτισσα απεικονίζεται όρθια με το Χριστό στην αγκαλιά της σαν βυζαντινή αρχόντισσα. Είναι γεμάτη μελαγχολία, αναλογιζόμενη την επικείμενη θυσία του γιου της για τη σωτηρία των ανθρώπων. Οι άγγελοι δεξιά και αριστερά της φέρουν τα σύμβολα του Πάθους (σταυρό, σπαθί και σπόγγο). Έχουμε έτσι το αρχαιότερο πρότυπο της Παναγίας του Παθους.

Η Γέννηση του Χριστού. Ναός της Παναγίας του Άρακα

Κοίμηση της
Θεοτόκου.
(Εκκλησία
του Άρακα)

Τμήμα από την
τοιχογραφία της
Ανάληψης.
Εκκλησία του
Άρακα

Εγκλείστρα
Αγ. Νεοφύτου

Οι πιο χαρακτηριστικές τοιχογραφίες της εποχής των Κομνηνών διασώζονται στην Εγκλείστρα όπου ασκήτεψε ο Άγιος Νεόφυτος. Το σπήλαιο αυτό που λάξευσε ο ίδιος ο Άγιος Νεόφυτος βρίσκεται σ' ένα απόκρημνο μέρος βορειοδυτικά της πόλης της Πάφου. Η Εγκλείστρα περιλαμβάνει το κελί του Αγίου με τον τάφο του, το ιερό και το ναό του Τιμίου Σταυρού. Οι τοιχογραφίες του κελιού και του ιερού αποδίδονται στο ζωγράφο Θεόδωρο Αψευδή και χρονολογούνται στα 1183. Εξαιρετική είναι η τοιχογραφία της Ανάστασης πάνω από τον τάφο του Αγίου, που ο ίδιος ετοίμασε για το σκήνωμα του και εικονίζεται ως "Εις Άδου κάθοδος του Χριστού". Τη διακρίνει ο κλασικισμός, δηλαδή η κομψότητα, οι ζωηρές κινήσεις και ο ανθρωπισμός. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι εμφανή στην κίνηση της καθόδου του Χριστού στον Άδη, που αποδίδεται με τον κυματισμό του ιματίου

Του προς τα πάνω και στο πρόσωπο του αναστημένου Αδάμ. Στις τοιχογραφίες του ναού επικρατεί η μοναστική αυστηρότητα με την ακινησία των μορφών.

*Η Μονή του
Αγ. Νεοφύτου
με την Εγκλείστρα*

*Η Ανάσταση.
(Τοιχογραφία
πάνω από τον
τάφο του Αγ.
Νεοφύτου στην
Εγκλείστρα
(12ος αι.)*

Η Ανάσταση
(Τοιχογραφία στο
ναό της Εγκλείστρας)

Το Ευαγγέλιο της
Επτακώμης με την
εικόνα του
Ευαγγελιστή
Μάρκου (11ος αι.)
είναι ανεκτίμητης
αξίας.
Γράφτηκε σε
δέρμα από τους
μοναχούς της
μονής του Απ.
Λουκά, κοντά στην
Επτακώμη, και
περιείχε τα
Ευαγγέλια και τις
εικόνες των
τεσσάρων
Ευαγγελιστών.
Σήμερα
διασώζονται μόνο
οι εικόνες του
Μάρκου και Λουκά.

Εικόνες

Τα δείγματα των εικόνων που σώθηκαν στην Κύπρο είναι εξαιρετικής τέχνης. Οι εικόνες αντικατοπτρίζουν τη θρησκευτικότητα του κυπριακού λαού, την προσήλωση των ζωγράφων στη βυζαντινή παράδοση καθώς και την κοινωνικοοικονομική κατάσταση του Κυπριακού λαού κατά τις ιστορικές περιπέτειές του. Η εικόνα δεν είναι μόνο έργο τέχνης, στο οποίο ο ζωγράφος εκφράζει το ταλέντο του. Είναι κυρίως το μέσο που δίνει τη δυνατότητα στους πιστούς να προσεγγίσουν το Χριστό, την Παναγία ή τους Αγίους, αφού "η προσκύνησις επί το πρωτότυπον διαβαίνει", σύμφωνα με τον "όρο" της Ζ' οικουμενικής συνόδου. Προσπάθεια λοιπόν των ζωγράφων ήταν ν' αποδοθούν τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά των ιερών μορφών, όπως τα είχε διασώσει η παράδοση. Ταυτόχρονα όμως έπρεπε να δηλωθεί και η υπερβατική πραγματικότητα. Είναι γι' αυτό το λόγο που παραλείπονται από το ζωγράφο δευτερεύοντα χαρακτηριστικά, ενώ άλλα τονίζονται, όπως τα μάτια που φανερώνουν πνευματικότητα. Γενικά οι εικόνες απευθύνονται στο πνεύμα, γι' αυτό και δεν εφαρμόζεται η προοπτική ή η ανατομία από τους ζωγράφους. Η τέχνη των εικόνων προήλθε από τις προσωπογραφίες των τάφων του Φαγιούμ στην Αίγυπτο της Ελληνορωμαϊκής εποχής. Συνηθισμένη ήταν η εγκαυστική τεχνική, στην οποία ανακάτευαν τα χρώματα σε λιωμένο κεριά και τα τοποθετούσαν με βραστή ράβδο.

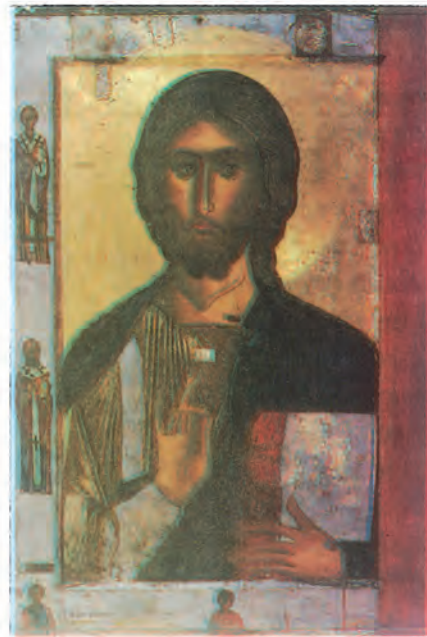
Μέσα στο 12ο αιώνα ακμάζει σε μεγάλο βαθμό η ζωγραφική γενικά και ειδικότερα εκείνη των εικόνων. Οι λόγοι είναι πολλοί: Πρώτα πρώτα η ίδρυση μοναστηριών, η πολιτική σταθερότητα που συμβάδιζε με την οικονομική ανάπτυξη και η παρουσία αξιόλογων Αρχιεπισκόπων και διοικητών στο νησί. Αυτοί έφεραν ζωγράφους από την Κωνσταντινούπολη, για να διακοσμήσουν τις εκκλησίες με τοιχογραφίες και εικόνες. Πολύ σημαντικές είναι οι εικόνες του Προδρόμου από την εκκλησία της Παναγίας της Ασίνου και ο Χριστός και η Παναγία από την εκκλησία της Παναγίας του Άρακα.

1. Εικόνα του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου, από την εκκλησία της Παναγίας της Ασίνου (Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ')

1

2. Εικόνα του Χριστού από την εκκλησία της Παναγίας του Άρακα. (Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ')

2

Κεραμική

Βασικό γνώρισμα της βυζαντινής κεραμικής είναι η τεχνική της εφυάλωσης. Πάνω στην επιφάνεια του αγγείου τοποθετούσαν οξειδίο του μολύβδου που, με το ψήσιμο του αγγείου σε θερμοκρασία γύρω στους 400° C, χάριζε στο αγγείο μια λεία επιφάνεια.

Συνηθισμένη διακόσμηση των αγγείων (από τον 11ο αι.) ήταν η εγχάρακτη. Πάνω, δηλαδή, στο λευκό επίχρισμα του αγγείου χαράσσονταν τα σχέδια με αιχμηρό εργαλείο, πριν την εφυάλωση και το ψήσιμο. Σε μια άλλη κατηγορία αγγείων ο κεραμοποιός αφαιρούσε το επίχρισμα από το φόντο και τότε το μοτίβο έμενε ελαφρά ανάγλυφο.

Η κεραμική αντλούσε τα θέματά της από το φυτικό και ζωικό βασίλειο καθώς και από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

Η κεραμική της Κύπρου έχει πολλές και μεγάλες ομοιότητες με τη βυζαντινή, παρουσιάζει όμως και τοπικά χαρακτηριστικά, ως αποτέλεσμα των ιστορικών περιπετειών του νησιού στο Μεσαίωνα.

Κούπα με πάπια
(12ος αι.).
Μεσαιωνικό
Μουσείο, Λεμεσός

Εκκλησίες της Κύπρου στον κατάλογο της UNESCO.

Δέκα εκκλησίες της περιοχής του Τροόδους έχουν περιληφθεί από την UNESCO στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς από το Δεκέμβρη του 1985. Οι τοιχογραφίες των εκκλησιών αυτών "αποτελούν εξαιρετη μαρτυρία για το βυζαντινό πολιτισμό και τις στενές σχέσεις τους με τη ζωγραφική της Δυτικής Ευρώπης". Οι εκκλησίες είναι οι πιο κάτω:

1. Η Παναγία της Ασίνου, κοντά στο Νικητάρι.
2. Ο Άγιος Νικόλαος της Στέγης, κοντά στην Κακοπετριά.
3. Η Παναγία του Αρακα στα Λαγουδερά.
4. Οι εκκλησίες της Μονής του Αγ. Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη.
5. Η Παναγία του Μουτουλλά.
6. Ο Αρχάγγελος του Πεδουλά.
7. Ο Σταυρός στο Πελέντρι.
8. Η Παναγία της Ποδίθου στη Γαλάτα.
9. Ο Σταυρός του Αγιασμάτι κοντά στην Πλατανιστάσα.
10. Ο ναός της Μεταμορφώσεως στο Παλαιχώρι

Μερικές από τις πιο πάνω εκκλησίες είναι μεταγενέστερες του 12ου αι., γι' αυτό θα εξεταστούν αργότερα.

Άσκηση:

Ποια η σημασία της βυζαντινής τέχνης της Κύπρου, όπως διαφαίνεται από την απόφαση της UNESCO;

Γραμματόσημα της Κυπριακής Δημοκρατίας που αναφέρονται σε εννέα εκκλησίες της Κύπρου στον κατάλογο της UNESCO

Άσκηση:

Συγκρίνετε τις πιο κάτω παραστάσεις.

Ψηφιδωτό με τη γέννηση του Αχιλλέα. ("Οικία Θησέα", Πάφος, 5ος αι. μ.Χ.)

Η Γέννηση (τοιχογραφία της εκκλησίας της Παναγίας της Ασίνου, 14ος αι.)

Εκκλησία - πνευματική ζωή

Στην Κυρίως Βυζαντινή περίοδο η Εκκλησία της Κύπρου εξακουλούθησε ν' αυτοδιοικείται. Μετά το σχίσμα των Εκκλησιών (1054) ανάμεσα στην Ορθόδοξη και την Καθολική, η Εκκλησία της Κύπρου συντάχτηκε με την Ορθόδοξη. Όσον αφορά στη σειρά των πρωτείων, η Εκκλησία της Κύπρου πήρε την πρώτη θέση ανάμεσα στις άλλες Εκκλησίες, μετά τα Πατριαρχεία Κων/πόλεως, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων.

Άγιος Νεόφυτος

Μια από τις σημαντικότερες πνευματικές μορφές της Κύπρου κατά την κυρίως Βυζαντινή περίοδο υπήρξε ο Νεόφυτος ο Έγκλειστος (1134-1219). Σ' όλους τους Κυπρίους είναι γνωστός ως ο θαυματουργός άγιος που λάξεψε μια απρόσιτη σπηλιά στην περιοχή της Πάφου, για ν' ασκητέψει. Είναι ακόμη λόγιος και συγγραφέας δεκαέξι θεολογικών κειμένων, από τα οποία σπουδαιότερο είναι η "Ερμηνεία του εξημέρου". Παρόλο που έζησε το τελευταίο τρίτο της ζωής του στη φραγκοκρατούμενη Κύπρο, το έργο του εντάσσεται περισσότερο μέσα στη βυζαντινή θεολογική παράδοση και είναι γραμμένο στη γλώσσα της Εκκλησίας.

Έχει όμως και μια άλλη επιστημονική ιδιότητα, εκείνη του ιστορικού. Οι ιστορικές πληροφορίες και οι κρίσεις που μας δίνει έχουν πολύ μεγάλη σημασία, γιατί αφορούν μια κρίσιμη περίοδο της ιστορίας της Κύπρου, εκείνη του τέλους των βυζαντινών χρόνων και των αρχών της Φραγκοκρατίας.

Σε επιστολή που έγραψε ο Άγιος Νεόφυτος στα 1194 με τίτλο "Νεοφύτου Πρεσβυτέρου μοναχού και Έγκλειστου, περί των κατά χώραν Κύπρον σκαιών" εκθέτει αντικειμενικά τα δεινά που διαδοχικά έπληξαν την Κύπρο για δώδεκα χρόνια (1184-1196), δηλαδή την εποχή του Ισαάκιου Κομνηνού, της κατάκτησης της Κύπρου από το Ριχάρδο Α' το Λεοντόκαρδο καθώς και των πρώτων χρόνων της κυριαρχίας των Λατίνων στο νησί.

Η επιστολή αυτή αρχίζει ως εξής:

"Νέφος σκεπάζει τον ήλιο και ομίχλη τα όρη και τα βουνά, τα οποία για λίγο απέκλεισαν τη ζεστασιά και το λαμπρό φως του ήλιου. Νέφος και ομίχλη μας σκεπάζει και μας τώρα και δώδεκα χρόνια από αλλεπάλληλα δεινά που συμβαίνουν στον τόπο μας".

Για τον Άγγλο βασιλιά Ριχάρδο λέει ανάμεσα σε άλλα:

"Ο αλιτήριος δεν κατάφερε τίποτε εναντίον του όμοιού του Σαλαδίν, μόνο τούτο: να πωλήσει την Κύπρο στους Λατίνους αντί διακοσίων χιλιάδων λίτρων χρυσού (...). Γι αυτό το λόγο, πολλά ήταν τα κλάματα κι αφόρητος ο καπνός που ήρθε, όπως είπαμε, από το βορρά. Όποιος ζητήσει να τα περιγράψει με κάθε λεπτομέρεια δε θα τον αρκέσει ο χρόνος". (Cobham, C.D., (1969) Excerpta Cypria, σσ. 10-12, Μετάφραση Φρ. Μαραθεύτη).

Απόσπασμα από την επιστολή του Αγ. Νεοφύτου "Περί των κατά χώραν Κύπρον σκαιών * "

"... και ιδού ιβ' χρόνους επί το χείρον τα κύματα κορυφούνται (...) εγώ δε, την υπόσχεσιν εκπληρών, ιδού συν Θεώ γράφω και τα επίλοιπα, ως υπεσχόμην, τοις εντυγχάνουσι παραδηλών την ενεστώσαν δυσχέρειαν των πραγμάτων ήτις άρα δυσχέρεια πού δη καταλήξει οίδεν ουδεις εν ανθρώποις, ει μη μόνος ο επιτιμών τη θαλάσση και τοις ανέμοις και γαληνιώσιν (δηλ. ο Θεός). Ξένα τινά και δυσήκουστα τη χώρα ταύτη συμβεβηκότα δεινά, και τοιαύτα, ως πάντας τους αυτής πλουσίους επιλαθέσθαι (να λησμονήσουν) πλούτου αυτών, λαμπρών οικημάτων, συγγενών, οικετών (υπηρέτες), ανδραπόδων (δούλους), πλήθους ποιμνίων, βουκολίων, λακινίων, (από την κυπριακή λέξη λακινάρι = ευτραφής ίππος), βοσκημάτων παντοίων χωρών (αγρούς) σιτοφόρων, και παμφόρων (φορτωμένα με όλων των ειδών καρπούς) αμπέλων, και παραδείσων (περιβόλια) ποικίλων, και μετά πολλής σπουδής αποπλεύσαι λάθρα (κρυφά) προς χώρας αλλοδαπάς, και προς την βασιλίδα των πόλεων. Όσοι δε διαφυγείν ουκ ίσχυσαν, τις ικανός εκτραγωδήσαι τας θλίψεις αυτών, τους ετασμούς (ανακρίσεις), τους δημοσίους φυλακισμούς, την ολκήν (βάρος) των απαιτουμένων χρημάτων, μέχρι χιλιάδων τόσων και τόσων; Ταύτα δε συγκεχώρηται γενέσθαι δι' αμαρτίας όγκον, ψήφω Θεού δικαία, ίνα, ταπεινωθέντες, καταξιωθώμεν ίσως συγγνώμης...)"

(Σάθα, Κ., Μεσαιωνική βιβλιοθήκη, τόμ. 2ος, σ. 1, Βενετία (1873), σσ. 1-2 Μιτσιόδη, Α., (1986) Σύντομη Ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου, σσ. 43-44)

Ο Αγ. Νεόφυτος
ανάμεσα στους
Αρχαγγέλους
(τοιχογραφία του
Ιερού της
Εγκλείστρας,
1183)

* κακών. Αυτή η λέξη χρησιμοποιείται ως επίθετο για το ουσιαστικό κατακτητών ή ανθρώπων που υπονοείται.

Ακριτική ποίηση Ανάμεσα στη λογοτεχνική παραγωγή της Βυζαντινής περιόδου πολύ σημαντική θέση κατέχει η ακριτική ποίηση που διαδόθηκε στο νησί, από τον Πόντο και τη Μ. Ασία, τις πρωταρχικές κοιτίδες της.

Είναι γνωστοί οι επικοί αγώνες των Βυζαντινών εναντίον των Αράβων που, νεοφώτιστοι όπως ήταν, εξόρμησαν ασυγκράτητοι, για να κατακτήσουν την Ανατολή από τον 7ο αι.

Πολλοί βυζαντινοί χώροι έγιναν τα πεδία της αδυσώπητης αναμέτρησης των δυο κόσμων. Μέσα από αυτή την πάλη ξεπρόβαλαν οι ακρίτες ή απελάτες που ήταν οι υπερασπιστές - φρουροί των ακραίων συνόρων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στα παλικάρια αυτά και ιδιαίτερα στο Διγενή απέδωσε η λαϊκή μούσα υπερφυσικές ικανότητες.

Οι Κύπριοι με ήρωα το Διγενή των ακριτικών τραγουδιών δημιούργησαν τοπικές παραλλαγές, όπως είναι ο "Σαρατζιηνός", ο Κωνσταντάς" κ.ά. Συνέδεσαν ακόμη το όνομα του ήρωα με πολλές τοποθεσίες και μεγάλες πέτρες, όπως είναι η Πέτρα του Ρωμιού, διατηρώντας έτσι ολοζώντανη τη μορφή του.

Στην Κύπρο τραγουδιούνται ακόμη ολόκληρα ακριτικά δημοτικά τραγούδια από ηλικιωμένους.

Στην πιο κάτω παραλλαγή του ποιήματος ο ίδιος ο "Σαρατζιηνός" διηγείται τη συνάντησή του με το Διγενή στον Ευφράτη ποταμό.

*"Εις τον Αβράτην έβλεπα τώρα τριάντα γρόνους,
μήτε σσιυλλίν εδκιάλλαξεν, μήτε σιηλιονάτζιν,
έναγ κοντόν, κοντούτσικον τζιαι χαμηλοβρακάτον,
τσιμπίν αναρκοδόντικον τζιαι μαυρομουστακάτον
στησ σέλλαν του μαυρούλλη του κόμα χωρεί αλλ' όναν,
εις τον Αβράτην έτρεξεν τομ μαύρον να δκιακλύσει.
Τζιείνος γλυκοσιερέταμ με, εγιώ ραβκιές τολ λάμνω.
Τζι επολοήθην τζι είπεμ μου με τα γλυτζιά του σιείλη:
- Εις τες ραβκιές που μ' αχτυπάς, φαίνεσται μου, νικώ σε.
Τρεις πιθαμές το σίερον, ξύλον όσον εκράτεν
τζι' εψηήλωσα το σιέριμ μου, πως εν να τ' αχτυπήσω.
Μιαγ κονταρκάμ μου ξαπολά που κάτω στημ μασκάλην
τζι εννιά παιδκια μου 'κοψε τζιαι τρεις κρυφοτζιεντήτες.
Αδ δεμ πιστεύκετ' άρκοντες ανούτε να τους δήτε,
εμπάτε σίιλιοι απ' ομπρός τζιαι σίιλιοι από πίσω,
σηκούτε την κουτάλαμ μου να δήτε την τομήμ μου.
Μπαίννουσιν σίιλιοι απ' ομπρός τζιαι σίιλιοι από πίσω,
σηκώννουσιν την κουτάλαν του να δούσιν την τομήν του
τζιαι που τομ πόνον τομ πολλύν εξέην η ψυσιή του.*

(Φαρμακίδη, Ξ., Κύπρια Έπη, ο Διενής, σσ. 3-4, στ. 50-68)

Ο κύκλος
της Ρήγαινας

Πολλά δημοτικά τραγούδια της Κύπρου αναφέρονται στη Ρήγαινα. Γι' αυτά ο Ν. Σπανός αναφέρει: (Νεότερη Κυπριακή Μυθολογία, σσ. 6,16) "Μέσα στις μορφές που γύρω τους η φαντασία του λαού μας έπλεξε την ομορφιά του θρύλου και της παράδοσης, στέκεται πρώτη και καλύτερη η φημισμένη Ρήγαινα. Όπως και την παρουσία και τ' αχνάρια του Διγενή τα συναντούμε σε κάθε βλέμμα μας από το Καρπάσι μέχρι την Πάφο, έτσι και τη μορφή της Ρήγαινας την αντικρίζουμε πότε περήφανη πάνω στ' άλογό της να χάνεται, άλλοτε να πολεμά με "τα λιγκριά" της, ή να παίζει με το Διγενή, ή τέλος να κτίζει κάστρα και παλάτια. Είναι υπέροχα όμορφη, καλή, περήφανη, σκληρή και άκαρδη, γυναίκα και θεά, ή σκιά που περνά μπροστά στα μάτια μας, μας κοιτάζει μια στιγμή και χάνεται είτε μέσα στον αέρα είτε στα υπόγεια παλάτια της. Είναι βασίλισσα και δαιμονικό, αμαζόνα και γυναίκα, είναι η Ρήγαινα της Κύπρου. (...)

Η μορφή της συγκίνησε και γοήτεψε τη λαϊκή ψυχή, συνδέθηκε με γεγονότα και τοποθεσίες της Κύπρου, διαμορφώθηκε βαθμιαία μέσα στο χρόνο, έγινε φορέας των αντιλήψεων του λαού μας για ομορφιά, περηφάνια και αντρείοσύνη κι έτσι έγινε τελικά η πιο πολυθρύλητη έκφραση της ψυχής της Κύπρου, που αθάνατη και νικώντας τα χρόνια δε χάνεται, αλλά σαν στοιχειωμένη στα βάθη της γής μας διαφεντεύει κάστρα και τόπους".

Η παράδοση για την Πέτρα του Ρωμιού.

"Κάποτε, έχει να λέει η παράδοση, στα παλιά τα χρόνια φάνηκαν ένα-ένα μέσα απο τον ορίζοντα τα καράβια των Σαρακηνών φέρνοντας μαζί τους όπως πάντα τη φωτιά και το θάνατο στο νησί. Ο Διγενής, ο ακοίμητος ακρίτας και φύλακας της Κύπρου, καθόταν στην κορφή του Κορδυλά, του βουνού που βρίσκεται λίγα μίλια μακριά από την παραλία, και παρατηρούσε πέρα τη θάλασσα. Βλέπει σε μια στιγμή τα καράβια των Σαρακηνών να μαυρίζουν μέσα στο πέλαγος. Και σε λίγη ώρα τα βλέπει ν' αράζουν στην ήσυχη ακρογιαλιά.

Μέσα στη γαλήνη της μέρας ακούγονται προστάγματα, φωνές, γυαλίζουν όπλα και το δαιμονικό τής αρπαγής, της φωτιάς και του θανάτου ετοιμάζεται να χιμήξει σε πολιτείες και χωριά. Ο ανίκητος ακρίτας βλέπει τα καράβια σαν στόματα θανάτου. Τα περιμένει ένα-ένα να μαζευτούν και να αράζουν στη γαληνεμένη πριν λίγο παραλία. Και τότε σηκώνεται, αποσπά από το βουνό ένα τεράστιο βράχο στα χέρια και τον σφενδονίζει κατά τη θάλασσα. Ο βράχος σηκώνεται στον αέρα, γράφει ένα μεγάλο κύκλο και πέφτει βαρύς στην ακρογιαλιά. Σε μια στιγμή σκεπάζει και συντρίβει και καράβια και ανθρώπους και όπλα και φωνές. Σε λίγο, η γαλήνη ρούφηξε και πλοία κι ανθρώπους. Κι έμεινε από τότε ο βράχος στημένος εκεί, χωρισμένος σε δυο κομμάτια, να παίζει με τα παιγνίδια των κυμάτων και να θυμίζει την παλικαριά του Διγενή. Τον είπαν Πέτρα του Ρωμιού κι έμεινε μέχρι σήμερα στην ίδια θέση να θυμίζει το μεγάλο ακρίτα, τον αγαπημένο κι αξέχαστο ήρωα της Κύπρου".

(Κυπριακή παράδοση. Διασκευή Ν. Σ. Σπανού, όπ. π., σσ. 25-26)

Η Πέτρα του
Ρωμιού

Κυνηγητό της Ρήγαινας και του Διγενή

"Κοντά στο Ακρωτήριο Ακάμας, έξι μίλια στα δυτικά του Νέου Χωρίου της Πάφου και των Λουτρών της Αφροδίτης, είναι το βουνό της Ρήγαινας. Στους πρόποδες αυτού του βουνού και κοντά στην ερειπωμένη βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Επιφανίου είναι ο Πύργος της Ρήγαινας. Κοντά σ' αυτόν τον Πύργο υπάρχουν πέντε τοποθεσίες που έχουν τα ακόλουθα ονόματα: Σανταλιές, Σταυροπηγή, Σκοτεινή, Πίσσουρος και Σμιγιές. Γύρω απ' αυτούς τους πέντε τόπους ξετυλίγεται ένας από τους ωραιότερους θρύλους της Κύπρου.

Σ' αυτά τα μέρη κάποτε στα χρόνια τα παλιά, η Ρήγαινα κι ο Διγενής, έπαιζαν χωστό. Κρυβόταν κάπου η Ρήγαινα κι ο Διγενής έπρεπε να τη βρει. Η Ρήγαινα πονηρή κι ευέλικτη, κατάφερνε διαρκώς ν' αλλάζει θέση μόλις πλησίαζε ο Διγενής και έτσι αυτός δεν μπορούσε εύκολα να τη βρει. Στην τοποθεσία Σανταλιές σαντανώθηκε το παιγνίδι τους, γιατί έχασαν ο ένας τον άλλο. Η Ρήγαινα κρυμμένη μέσα σε πυκνούς θάμνους περίμενε το Διγενή που την κυνηγούσε, αλλά τραβούσε σε άλλη κατεύθυνση. Η Ρήγαινα τότε προχωρούσε από τόπο σε τόπο, για να βρει το Διγενή. Ξαφνικά, χωρίς να το προσμένουν, διασταυρώθηκαν σε μια τοποθεσία που ονομάστηκε από τότε Σταυροπηγή, επειδή κοντά βρίσκεται και μια βρυσούλα. Η Ρήγαινα τα 'χασε για μια στιγμή αλλά κατάφερε σαν ζαρκάδι να ξεφύγει από τα χέρια του Διγενή, που συνέχισε αδιάκοπο το κυνηγητό του μέχρι που σκοτεινίασε. Σε κάποιο άλλο μέρος η Ρήγαινα έκανε αιφνιδιασμό στο Διγενή, αλλά αυτός δεν μπόρεσε να την πιάσει, γιατί ήταν σκοτεινά και την έχασε. Ο τόπος πήρε από τότε το όνομα Σκοτεινή. Το παιγνίδι συνεχιζόταν μέσα στη νύκτα. Διγενής και Ρήγαινα περίμεναν ν' ακούσουν το θόρυβο από τα πατήματά τους ή τους τριγμούς και το σύρσιμο πάνω στους θάμνους. Σ' ένα βουνό η ταχύποδη Ρήγαινα έκανε άλλο ξάφνιασμα στο Διγενή. Πέρασε από μπροστά του σαν σκιά, αλλά αυτός δεν μπόρεσε να την πιάσει, γιατί ήταν σκοτεινά πισσούριν. Έτσι το βουνό πήρε τ' όνομα Πίσσουρος.

Κοντά στα χαράματα ο Διγενής πρόφτασε τη Ρήγαινα σε μια θέση, που δεν μπορούσε πια να του ξεφύγει, και την έπιασε. Αγκαλιάστηκαν και φιληθήκανε και το παιγνίδι τέλειωσε. Ο τόπος πήρε τ' όνομα Σμιγιές, γιατί εκεί σμίχτηκαν ο Διγενής κι η Ρήγαινα".

(Κληρίδη, Ν., Θρύλοι και Παραδόσεις της Κύπρου, σσ. 49 - 50.

Σπανού, Ν. Σ., Νεότερη Κυπριακή Μυθολογία, σ. 15)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αναφέρετε τις σημαντικότερες αποστασίες διοικητών της Κύπρου και τους παράγοντες που τις ευνόησαν.
2. Σχολιάστε τη συμπεριφορά των Φράγκων προς την Κύπρο την εποχή των σταυροφοριών (11ος και 12ος αι.).
- 3
 - α. Χαρακτηρίστε τον Ισαάκιο Κομνηνό.
 - β. Γιατί αποδείχτηκε μοιραία για το νησί η διοίκησή του;
4. Για ποιους λόγους οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στην άμυνα της Κύπρου, ποιους χώρους επέλεξαν και πώς τους αξιοποίησαν;
5. Ποιοι αρχιτεκτονικοί τύποι ναών υπάρχουν στην Κύπρο στην Κυρίως Βυζαντινή περίοδο; Αναφέρετε από ένα παράδειγμα για καθένα απο αυτούς.
6. Μελετήστε τη διάταξη των τοιχογραφιών μιας βυζαντινής εκκλησίας και εξηγήστε σε ποιους λόγους οφείλεται.
7. Στην απεικόνιση των ιερών προσώπων στις εικόνες συνδυάζονται ο ρεαλισμός με τον ιδεαλισμό. Εξηγήστε για ποιο λόγο γίνεται αυτό και πώς το πετυχαίνουν οι ζωγράφοι.
8. Παρουσιάστε μια μικρή εργασία με θέμα ένα κάστρο ή μοναστήρι στην κατεχόμενη Κύπρο.
9. Επισκεφθείτε το Βυζαντινό Μουσείο της επαρχίας σας και μελετήστε τα εκθέματά του.
10. Μελετήστε τις εκκλησίες της επαρχίας σας (αρχιτεκτονικό σχήμα, τοιχογραφίες).
11. Συγκρίνετε ένα βυζαντινό μ' ένα γοτθικό ναό. Ποιες διαφορές παρατηρείτε;
12. Αναγνωρίστε τις απεικονίσεις στα πιο κάτω γραμματόσημα:

13. Να βρείτε τοποθεσίες της Κύπρου που σχετίζονται με παραδόσεις για το Διγενή και τη Ρήγαινα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Ελληνική

α. Βιβλία:

- Αμάντου, Κ. *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου* (Αθήναι, 1956).
- Βάλτερ, Ζ. *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο* (μετάφραση Κ. Παναγιώτου, έκδοση Ωκεανίς, Αθήναι, 1970).
- Βασιλιεφ, Α. Α. *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μετάφραση Δ. Σαβράμη, έκδοση Μπεργαδή, Αθήναι, 1954).
- Βρυώνη, Σπ. *Βυζαντινή Κύπρος* (έκδοση Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία, 1990).
- Γεωργιάδη, Κλ. *Ιστορία της Κύπρου* (Λευκωσία, 1978).
- Εγγλεζάκη, Ιερομ. Παύλου (Βενέδικτου). *Κύπρος, Νέα Ιουστινιανούπολις* (έκδοση Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία, 1990).
- Ζακυθνού, Δ. Α. *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τόμ.Α* (Αθήναι, 1953).
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τόμ. Ζ', Η', Θ', 1978 - 1980).
- Κληρίδη, Ν. *Μοναστήρια στην Κύπρο* (Λευκωσία, 1958).
- Κομνηνής, Α. *Αλεξιάς, τόμ.Β'*, (Συμπληρωματικά εκδόσεις Διευθύνσεως Εκδόσεως Αρχηγείου Στρατού, Αθήναι, 1972).
- Κυπριανού, Αρχιμανδρίτου. *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου* (Λευκωσία, 1902, 2η έκδοση).
- Κυπριανού, Χρ. Στ. *Η πεζογραφία εις την Κύπρον κατά τους χρόνους της Φραγκοκρατίας* (Λευκωσία, 1967).
- Λαδόμματος, Α. *Ιστορία της Τέχνης. Αισθητική εκτίμηση έργων τέχνης* (έκδοση Μέσης Εκπαίδευσης, Λευκωσία, 1984).
- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, (έκδοση Φιλόκυπρος, τόμ. 2ος, 3ος, 4ος, 7ος, Λευκωσία, 1985, 1986, 1987).
- Μιτσιδή, Α. Ν. *Η Εκκλησία της Κύπρου* (Λευκωσία, 1979).
- Μιτσιδή, Α. Ν. *Σύντομος Ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου* (Λευκωσία, 1986).
- Παπαγεωργίου, Αθ. *Σύντομος Ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου* (Λευκωσία, 1962).
- Παπαγεωργίου, Αθ. *Η Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή τέχνη της Κύπρου* (Λευκωσία, 1966).
- Περισιτιάνη, Ι. *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου* (Λευκωσία, 1910).
- Σάθα, Κ. *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τόμ.Β'*, (Αθήναι, 1873).
- Σακελλαρίου, Αθ. *Τα Κυπριακά, ήτοι γεωγραφία, ιστορία και γλώσσα της Κύπρου μέχρι σήμερα* (Αθήναι, 1890).
- Σπανού, Ν.Σ. *Νεότερη Κυπριακή Μυθολογία* (Πολυγραφημένες σημειώσεις).
- Σπιριδάκι, Κ. *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου* (Λευκωσία, 1972).
- Στυλιανού, Α. και Ι. *Οι θησαυροί της Λαμπούσης* (Λευκωσία, 1969) Ανατύπωση από το βιβλίο "Καραβάς".
- Στυλιανού, Α - Χαρμαντά, Κ. *Καραβάς* (έκδοση Αθλητικής Ενώσεως Καραβά (ΑΕΚ) Λευκωσία, 1969)
- Σωτηρίου, Γ. Α. *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία* (Αθήναι, 1942).
- Σωτηρίου, Γ. Α. *Βυζαντινά μνημεία της Κύπρου* (Αθήναι, 1935).
- Τοικνοπούλλου, Ι. Π. *Ο βίος του Αγίου Νεοφύτου και σύντομος ιστορία της Μονής του* (Λευκωσία, 1950).
- Τοικνοπούλλου, Ι. Π. *Η Εγκλείστρα και ο Άγιος Νεόφυτος* (έκδοση Ιεράς Κοινότητας του μοναστηριού του Αγίου Νεοφύτου, Λευκωσία, 1965).
- Φαρμακίδη, Ξ. *Κύπρια Έπη* (έκδοση Μουσών, Λευκωσία, 1926).
- Φιλίππου, Λ. *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω* (Λευκωσία, 1930).
- Φραγκούδη, Γ. Σ. *Κύπρις* (Αθήναι, 1890).
- Φραγκούδη, Ε. Ν. *Εγχειρίδιον Χωρογραφίας και Γενικής Ιστορίας της Κύπρου* (Αλεξάνδρεια, 1885).
- Φωτίου, Στ. και Ευθυμίου, Γ. *Η Εκκλησία της Κύπρου* (έκδοση Υπ. Παιδείας Κύπρου, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Λευκωσία, 1990).
- Χάκκετ, Ι. και Παπαϊωάννου, Χ.Ι. *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου* (Αθήναι, 1923).
- Χατζηδημητρίου, Κάτιας. *Ιστορία της Κύπρου* (Λευκωσία, 1987).

β. Ημερήσιος και Περιοδικός Τύπος:

- Απόστολος Βαρνάβας, Λευκωσία, τόμ. ΜΑ', (1983).
 Εγγλεζάκη, Β. *Επιφάνιος Σαλαμίνος, πατήρ του Κυπριακού αυτοκεφάλου*.
Αρχαιολογία, Αθήνα, τεύχ.24 (Σεπτέμβριος 1987), όπου δημοσιεύονται τα πιο κάτω άρθρα:
 Μπακιρτζή - Παπανικόλα, Δ. *Ο μεσαιωνικός κόσμος της Κύπρου μέσα από παραστάσεις εφυαλωμένων αγγείων*.
 Περδίκη, Σ. *Εκκλησίες της Κύπρου στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*.
 Φιούρη, Ε. και Γεωργίου, Ν. *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη στην Κύπρο*.
Κυπριακά Γράμματα, τόμ. Α', τεύχ. 9 (Λευκωσία, 1935).
 Φιλίππου, Λ. *Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικόλαος Μουζάλων και η Κύπρος κατά το ΙΒ' αιώνα*.
Κυπριακά Σπουδαί, Στυλιανού, Α. *Αι περιηγήσεις του Ρώσσου μοναχού Βασιλείου Γρηγόροβιτς Βάρασκυ (άλλως) Βασιλείου Μοσκοβορώσσου Κιεβοπολίτου εν Κύπρω*, τόμ. ΚΑ', (Λευκωσία, 1957).
 Παπαδοπούλλου, Θ. *Ιστορικά περί Κύπρου ειδήσεις εκ του Χρονικού του Ερνούλ και Βερνάρδου του Θησαυροφύλακος*, τόμ. ΚΗ', (Λευκωσία, 1964).
 Χατζηψάλτη, Κ. *Η Κύπρος, το Βυζάντιον και το Ισλάμ* τόμ.Κ', (Λευκωσία, 1956).
Ο Φιλελεύθερος, ημερήσια εφημερίδα της Λευκωσίας, (1978).
 Μαραθεύτη, Φρ. *Η Κύπρος τον καιρό των Βυζαντινών*.

γ. Ειδικές Εκδόσεις:

- Πρακτικά Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Συντομογραφία Πρ. Α'.ΚΥ.ΣΥ.), τόμ.Β', (Λευκωσία, 1972).
 Οικονομάκη, Ν. *Η εν Κύπρω Αραβοκρατία κατά τας αραβικές πηγάς*.
Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, τόμ. Β', (Λευκωσία, 1965).
 Χατζηψάλτη, Κ. *Η Κύπρος κατά το δεύτερο ήμισυ του ενάτου και τας αρχάς του δεκάτου μ.Χ. αιώνας*.
Βυζαντινό Μουσείο (έκδοση Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Πολιτιστικό κέντρο, Λευκωσία, 1983).
Βυζαντινό Μουσείο. *Ιερά Μητρόπολις Πάφου* (έκδοση Κοχλίας, Λευκωσία, 1987).
Ημερολόγια: Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1988.
 Λαϊκής Τράπεζας, 1989.
 Συγκροτήματος Τραπέζης Κύπρου, 1980, 1986 - 89.

Β. Ξενόγλωσση:

- Baynes, N. H. & Moss, H. ST. L. B. *Βυζάντιο* (μετάφραση Δ. Σακκά, έκδοση Δ. Παπαδήμα, Αθήναι, 1988).
 Cobham, CL.D. *Excerpta Cypria* (Cambridge, 1908).
 Hill, Sir George. *A History of Cyprus* (Cambridge, 1940).
 Hunt, Sir David. *Footprints in Cyprus* (London, 1982).
 Jeffery, G. *Cyprus under an English King in the twelfth century* (Nicosia, 1926).
 Kyrris, C. P. *History of Cyprus* (Nicosia, 1985).
 Mas Latrie, L. De. *Histoire de L' Ile de Chypre* (Paris, 1855).
 Michaelides, D. C. *Cypriot Mosaics* (Department of Antiquities, Nicosia, 1987).
 Ostrogorsky, G. *Geschichte des byzantinischen staates* (μετάφραση Παναγόπουλου Ι. Munchen, 1963).
 Papageorgiou, A. *Icons of Cyprus* (Geneva, 1969).
 Runciman, St. *A History of the Crusades* (Cambridge, 1966).
 Stylianou, A. & J. *The painted churches of Cyprus* (A. G. Leventis Foundation, London, 1985).
 Talbot Rice, D. & Hirmer, M. *Kunst aus Byzanz* (Munchen, 1959)

